Sarasvati Vihara Series

EDITED BY

Raghu Vira, M. A., Ph. D., D. Litt. et Phil
DIRECTOR, INTERNATIONAL ACADEMY OF INDIAN CULTURE, LAHORE
IN COLLABORATION WITH OTHER SCHOLARS

Volume 7

RĀMĀYAṆA OF VĀLMĪKI

I. 1-6

Rupees 10/- Shillings 15/-

July, 1938

Published by the Director

for

The International Academy of Indian Culture,
Lahore, India

Printed by Mr. Sadhu Ram, M. A., at the Academy's own printing works, the Arya Bharāti Press
LAHORE

सरस्वती-विहार-ग्रन्था:

७

महर्षि-वाल्मीकि-विरचितम्

आदि-काव्यं

रामायणम्

आदि-काण्डे सर्गाः १-६

आचार्य-रघुवीरेण परिष्कृतम्

मूल्यं-रूप्याणां दश विक्रमाब्दा: १९९५

प्रकाशिता—सरस्वती-विहार:, लवपुरम्

एतत् काव्यं सरस्वती-विहार आर्यभारत्य्-अभिधे मुद्रण-गृहे मुद्रितम्

OUR MANUSCRIPTS

क$_1$

Lalchand Library, Lahore, No. 4848. Folios 75. Generally 16 lines to a page and 32 syllables to a line. Size 28½ × 18½ cm. Written space 21 × 12 cm.

Devanāgarī script. Neatly written, clean margins, no variae lectiones, no interlinear notes, few corrections.

Red ink generally used for section colophons. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas are numbered for every *sarga* separately. *Sargas* not numbered.

No date.

There is a beautiful painting on the first page.

Glazed paper.

Provenance, Lahore.

The manuscript has been transcribed from a Śāradā original. There are scores of corruptions due to mislection of Śāradā ligatures, e. g. वाल्मीकिन्मुनि° for वाल्मीकिर्मुनि°, मद्गुणो° for सद्गुणो°, सूर्येन्मु° for सूर्येन्दु°, सभ्य° for सत्य°, ममभ्य° for स सत्य°, नक्षस् for रक्षस्.

The MS. contains the complete Bālakāṇḍa.

म$_1$

Lalchand Library, Lahore, No. 2959. Folios 64. Generally 12 lines to a page and 52 syllables to a line. Size 37 × 15 cm. Written space 30 × 10 cm.

Devanāgarī script. Variants, additions and corrections are frequent on the margins. Nothing interlinear.

Red ochre rubbed over colophons. Yellow pigment for deletion is common.

Stanzas are not numbered, but the *sargas* are.

No date.

Unglazed paper. Some of the folios are coloured yellow.

Provenance, Bharatpur.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 57.

म$_2$

Lalchand Library, Lahore, No. 1773. Folios 58, the first six damaged at the centre. 11-18 lines to a page and 32-50 syllables to a line. Size 34 × 18 cm. Written space 24 × 11 to 28 × 13 cm. The writing in the earlier part is bolder. Gradually it becomes finer and the number of lines in a page as well as syllables in a line increases; the written space also widens.

Devanāgarī script. Cursive hand. Variants, additions and corrections on margins.

Colophons and *daṇḍas* in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are occasionally numbered.

Dated *Vikrama Saṃvat 1783 (Rāma, Vasu, Nāga, Indu), Mārgaśīrṣa, Sita-pakṣa, Daśamī, Bhṛgu-vāsara.*

Unglazed paper.

Provenance, Jullundur City.

ख़ has usurped the entire sphere of ष.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 50.

श$_3$

Lalchand Library, Lahore, No. 6167. Folios 38. Generally 21 lines to a page and 40-60 syllables to a line. Size 29 × 15 cm. Written space 22 × 10 cm.

Devanāgarī script. Cursive hand. Occasional marginal corrections and additions. No interlinear notes.

Red ink used for *daṇḍas* on folio 27. Yellow pigment used for deletion. Red ochre has been rubbed over colophons.

Stanzas are not numbered, though the *sargas* generally are.

Dated *Vikrama Saṃvat 1878, Pauṣa, Śudi, Tṛtīyā.*

Unglazed paper.

Provenance not known.

Complete Bālakāṇḍa. According to the last colophon it contains 52 *sargas*.

व् has replaced ब् altogether.

श$_4$

Lalchand Library, Lahore, No. 2961. Folios 90. Lines 13, 14 to a page and 35 syllables to a line. Size 39 × 17 cm. Written space 31 × 11 cm.

Devanāgarī script. Carefully written. Marginal and interlinear additions, corrections and variations are entered by a late hand.

Daṇḍas and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are occasionally numbered.

No date.

Unglazed paper.

Provenance, Alwar State.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 77.

श$_5$

Lalchand Library, Lahore, No. 1772. Folios 81. Generally 15 lines to a page and 32 syllables to a line. Size 33 × 17 cm. Written space 22½ × 11 cm.

Devanāgarī script. The scribe has taken pains to write beautifully. Clean margins. No interlinear matter.

Colophons and *daṇḍas* in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* occasionally numbered.

No date.

Unglazed paper.

Provenace, Amritsar.

Complete Bālakāṇḍa. There are two sets of numbers in the colophon at the end: (i) 64 *sargas*, 2850 stanzas, (ii) 80 *sargas*, 4170 stanzas.

श$_6$

Lalchand Library, Lahore, No. 2972. Folios 80. Generally 14 lines to a page and 36 syllables to a line. Size 34 × 20 cm. Written space 23 × 13 cm.

Devanāgarī script. Very neat hand. Clean margins. The MS. has never been revised or compared. The ink is very gummy and hence the folios show a tendency to stick together.

No red ink. No yellow pigment. Red ochre rubbed over colophons.

Stanzas are not numbered, while the *sargas* generally are.

No date.

Unglazed paper.

Provenance not known.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 78.

म$_7$

Lalchand Library, Lahore, No. 5942. Folios 64. Generally 15 lines to a page and 38 syllables to a line. Size 33 × 16 cm. Written space 27½ × 12½ cm.

Devanāgarī script. Cursive hand. Margins generally clean. A few corrections. Nothing interlinear.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion. Red ochre has been rubbed over colophons.

Stanzas and *sargas* are occasionally numbered.

Dated *Vikrama Saṃvat 1860, Māgha, Sudi 5.*

Unglazed paper.

ष् has replaced ब् altogether.

Provenance not known.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 78.

म$_8$

Lalchand Library, Lahore, No. 2970. Folios 70. Generally 13 lines to a page and 36 syllables to a line. Size 32 × 14 cm. Written space 27 × 10½ cm.

Devanāgarī script. Cursive hand. Margins generally clean. A few corrections. No interlinear notes.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion. Red ochre rubbed over colophons.

Stanzas and *sargas* are occasionally numbered.

Date *Vikrama Saṃvat 1846 (rasa, bhuja, vasu, bhūmi), Bhādrapada, Arka-ghasre, Giriśadhava-tithau.*

Unglazed paper.

Provenance not known.

ष् has replaced ब् altogether.

Complete Bālakāṇḍa.

म$_9$

Lalchand Library, Lahore, No. 2973. Folios 111. Generally 10 lines to a page and 36 syllables to a line. Size 34 × 15 cm. Written space 24 × 9½ cm.

Devanāgarī script. Very neatly written. Clean margins and interlinear spaces. A few corrections.

Stanzas are not numbered, though the *sargas* are.

Daṇḍas and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

No date.

Unglazed paper.

Provenance Rāma-mandira temple at Pañcavaṭī, Nasik.

Complete Bālakāṇḍa. According to the last colophon it contains 78 *sargas*.

म$_{10}$

Lalchand Library, Lahore, No 2969. Folios 54. Generally 16 lines to a page and 48 syllables to a line. Size 34 × 19 cm. Written space 27 × 13 cm.

Devanāgarī script. Neat hand. Marginal additions, corrections and variants in a late hand.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion. Red ochre rubbed over colophons.

Stanzas are not numbered, while the *sargas* occasionally are.

No date.

Unglazed paper. The leaves have grown brittle.

Provenance, Kaithal (in Kurukṣetra).

त्त has invariably been used for त.

Complete Bālakāṇḍa, the last *sarga* is numbered 78.

म$_{11}$

Lalchand Library, Lahore, No. 2971. Folios 1-3 (1st *sarga*) and 1-85 (from the second *sarga* up to the end). The first three leaves measure 24½ × 13½ cm. Written space 23 × 11½ cm. There are 18 lines to a page and 40 syllables to a line. The rest measure 30 × 16 cm. Written space 25 × 12 cm. There are 13 lines to a page and 32 syllables to a line.

Devanāgarī script. Careless hand. Additions, corrections and variants are noted on the margins.

Red ink used only for *daṇḍas*. Red ochre rubbed over colophons and beginnings of sections. Yellow pigment used for deletion.

No date.

Unglazed paper.

Provenance not known.

The first *sarga* belongs to the Kashmirian recension. The last three folios contain the earlier portion of Ayodhyākāṇḍa. The MS. has been copied by some student, who has analysed every line into separate words by superior vertical strokes. He has also put numbers on words to indicate their sequence in prose.

The last *sarga* is numbered 78.

म$_{12}$

Lalchand Library, Lahore, No. 6155. Folios 54. Generally 16 lines to a page and 43 syllables to a line. Size 34 × 19 cm. Written space 25½ × 13 cm.

Devanāgarī script. Neat hand. Margins clean. A few corrections in a late hand.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion. Red ochre rubbed over stanza numbers and colophons.

Stanzas and *sargas* are numbered.

No date.

Unglazed paper.

Provenance, Lahore.

Complete Bālakāṇḍa. The colophon at the end records *sargas* 46 (sic!) and stanzas (*granthas*) 1850.

म$_{13}$

Lalchand Library, Lahore, No. 4702. Folios 74. Generally 12 lines to a page and 40 syllables to a line. Size 33½ × 15½ cm. Written space 25½ × 10½ cm.

Devanāgarī script. Careful hand. Margins clean. A few corrections. *Daṇḍas* and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Date *Vikrama Saṃvat* 1890, *Jyeṣṭha*, *Sudi* 2, *Bhauma-vāsara*.

Unglazed paper.

Provenance not known.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 57.

ब$_{1}$

Dacca University Library, No. 593A. Folios 104. Generally 7 lines to a page and 60 syllables to a line. Size 53 × 12½ cm. Written space 38 × 5½ cm.

Bengali script. Careful hand. Additions, corrections and variants are noted on margins. Nothing interlinear.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are not numbered.

Date *Śaka Saṃvat 1725.*

Old Bengali unglazed paper.

Provenance, Rangpur.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 54.

ब₂

Dacca University Library, No. 4777. Folios 72. Generally 8 lines to a page and 52 syllables to a line. Size 52 × 11½ cm. Written space 40 × 5 cm.

Bengali script. Cursive hand. Additions, corrections and variations noted on margins. Nothing interlinear.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are not numbered.

Dated *Śaka Saṃvat 1698.*

Old Bengali unglazed paper.

Provenance not known.

Complete Bālakāṇḍa.

ब₃

Dacca University Library, No. 510. Folios 98. Generally 7 lines to a page and 64 syllables to a line. Size 51 × 10 cm. Written space 40 × 4½ cm.

Bengali script. Careful hand. Additions, corrections and variants are noted on margins. Nothing interlinear.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion.

Old Bengali unglazed paper.

Date *Śaka Saṃvat 1687.*

Provenance, Malatinagar, Bogra District.

Complete Bālakāṇḍa.

ब₄

Dacca University Library, No. 2087. Folios 4-38 (the first 3 folios missing), 40-205. Generally 6 lines to a page and 35 syllables to a line. Size 44 × 11 cm. Written space 33 × 5 cm.

Bengali script. Careful hand. Clean margins. Nothing interlinear.

Red ink and yellow pigment not used. Some of the folios are coloured yellow.

Date *Śaka Saṃvat 1705. Vaiśākha 15.*

Old Bengali unglazed paper. The leaves have grown brittle.

Provenance, Bagiya, District Faridpur.

Complete Bālakāṇḍa.

तृ₁

Lalchand Library, Lahore, No. 5885. Bālakāṇḍa ends on leaf 29. First seven leaves damaged. Generally 12 lines to a page and 100 syallables to a line. Size 48 × 5 cm. Written space 43 × 5 cm.

Telugu script. Careful hand. No marginal and interlinear notes.

Stanzas are not numbered, the *sargas* are.

No date.

Palm leaf, old and brittle.

Provenance not known.

The last *sarga* is numbered 77. The colophon at the end gives the number of stanzas to be 2280, and of syllables 72960.

ड2

Lalchand Library, Lahore, No. 6328. Bālakāṇḍa ends on leaf 103. 5-8 lines to a page and 32-48 syllables to a line. Size 48 × 4½ cm. Written space 43 × 3½ cm.

Grantha script. Careful hand. Margins and interlinear spaces clean.

Stanzas are not numbered, the *sargas* are.

No date.

Palm-leaf.

Provenance not known.

The last *sarga* is numbered 77.

ड3

Lalchand Library, Lahore, No. 6329. Bālakāṇḍa ends on leaf 87. 7-10 lines to a page and 50 syllables to a line. Size 37½ × 3½ cm. Written space 33 × 3 cm.

Grantha script. Cursive hand. No marginal and interlinear notes.

Stanzas are not numbered, the *sargas* are.

No date.

Palm-leaf.

Provenance not known.

The last *sarga* is numbered 77.

ड4

Lalchand Library, Lahore, No. 6210. Bālakāṇḍa ends on leaf 93. Generally 9 lines to a page and 44 syllables to a line. Size 32½ × 3½ cm. Written space 28½ × 2½ cm.

Grantha script. Careful hand. No marginal and interlinear notes.

Stanzas are not numbered, the *sargas* are.

No date.

Palm-leaf.

Provenance not known.

The last *sarga* is numbered 77.

ड5

International Academy of Indian Culture, Lahore, No. Malayalam 1. Bālakāṇḍa ends on leaf 34. Generally 9 lines to a page and 128 syllables to a line. Size 70 × 5 cm. Written space 66 × 3½ cm.

Malayalam script. Careful hand. No marginal and interlinear notes.

Stanzas are not numbered, the *sargas* are.

No date.

Palm-leaf, very old.

Provenance not known.

The last *sarga* is numbered 77.

ड6

International Academy of Indian Culture, Lahore, No. Malayalam 2. Bālakāṇḍa ends on leaf 41. The first 6 leaves containing the first six *sargas* are missing. Generally 9 lines to a page and 100 syllables to a line. Size 70 × 5½ cm. Written space 64 × 4½ cm.

Malayalam script. Careful hand. No marginal and interlinear notes.

Stanzas are not numbered, the *sargas* are.

No date.

Palm-leaf, very old and brittle.

Provenance not known.

The last *sarga* is numbered 77.

द्$_{7}$

Lalchand Library, Lahore, No. 2974. Folios 46. 14-20 lines to a page and 48 syllables to a line. Size 37½ × 16½ cm. Written space 30 × 10½ cm.

Devanāgarī script. Careful hand. No marginal and interlinear notes.

Daṇḍas and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* numbered occasionally.

Date *Vikrama Saṃvat 1897. Pauṣa, Kṛṣṇā* 3, *Bhṛguvāsara, Vrajendra-valavantasiṃhasya rājye.*

Unglazed paper.

Provenance not known.

Bālakāṇḍa complete.

द्$_{8}$

Lalchand Library, Lahore, No. 6900. Folios 104. Generally 16 lines to a page and 48 syllables to a line. Size 42 × 15½ cm. Written space 33 × 12 cm.

Devanāgarī script. Cursive hand. Additions, corrections and variants are noted on margins. Nothing interlinear.

Red ink used for marginal notes. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are numbered.

Date *Vikrama Saṃvat 1890.*

Unglazed paper.

व् has replaced ब् altogether.

Provenance, Bharatpur.

Complete Bālakāṇḍa with Tilaka commentary.

The last colophon reads : ग्रन्थसंख्या २२५० । व्याख्या २८०० ॥

द्$_{9}$

Lalchand Library, Lahore, No. 4030. Folios 67. Generally 14 lines to a page and 40 syllables to a line. Size 35 × 17½ cm. Written space 22 × 12 cm.

Devanāgarī script. Careful hand. Margins and interlinear spaces clean.

Daṇḍas and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are numbered.

Date *Vikrama Saṃvat 1846. Mārgaśirṣa, Kṛṣṇa-pakṣa 2, Vudha.*

Unglazed paper.

व् has replaced ब् altogether.

Provenance, Bharatpur,

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 77.

द्$_{10}$

Lalchand Library, Lahore, No. 2977. Folios 130. Generally 16 lines to a page and 32 syllables to a line. Size 32 × 18½ cm. Written space 24½ × 16½ cm.

Devanāgarī script. Neat hand. Margins and interlinear spaces clean.

Daṇḍas and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are numbered.

Date *Vikrama Saṃvat 1850.*

Unglazed paper.

Provenance, Bharatpur.

Complete Bālakāṇḍa, with a commentary by Maheśvaratīrtha. The last *sarga* is numbered 77.

द$_{11}$

Lalchand Library, Lahore, No. 2976. Folios 126. Generally 9 lines to a page and 35 syllables to a line. Size 32 × 13½ cm. Written space 26 × 8 cm.

Devanāgarī script. Careful hand. Margins and interlinear spaces clean. A few corrections.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion. Red ochre rubbed over *daṇḍas* and colophons.

Stanzas and *sargas* are numbered.

Date *Vikrama Saṃvat 1915, Māgha, Kṛṣṇā 13, Ravi-vasara.*

Unglazed paper.

Provenance, Allahabad. The MS. was acquired at Mathura.

Complete Bālakāṇḍa. The colophon at the end reads : **प्रयागक्षेत्रे यमुनादासेन लिखितम् ।**

द$_{12}$

Lalchand Library, Lahore, No. 1217. Folios 60. Generally 13 lines to a page and 51 syllables to a line. Size 36 × 16 cm. Written space 28½ × 11½ cm.

Devanāgarī script. Careful hand. Folios 2, 3 are by a late hand. Margins and interlinear spaces clean. A few corrections.

Daṇḍas and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are numbered.

Date *Vikrama Saṃvat 1895.*

Unglazed paper.

Provenance, Bharatpur.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 77.

At the end it is my pleasant duty to thank most cordially Pt. Viśvabandhu of the D. A. V. College, Lalchand Library, Lahore, and Prof. Sushil Kumar De of the Dacca University. They have been most liberal in the loan of their MSS. The Rāmāyaṇa collection of the Lalchand Library is particularly good. It was made at great pains by the previous Director of the Library, Pt. Bhagavad Datta.

अथ

वाल्मीकीये रामायणे

बाल—काण्डम्

अस्माकं हस्त-लेखेषु मङ्गलादि-प्रारम्भ-वचनानि—

क१

ओं नमो नारायणाय ॥
ओं नमः कमल-दल-विपुल-नयनाभिरामाय श्री-राम-चन्द्राय नमः ॥ ओं ॥
१ जयति रघु-वंश-तिलकः कौसल्या-हृदय-नन्दनो रामः ।
दश-वदन-निधन-कारी दाशरथिः पुण्डरीकाक्षः ॥
२ नमस् तस्मै मुनीशाय श्री-युताय तपस्विने ।
सर्व-ज्ञान-निवासाय वाल्मीकि-मुनये नमः ॥
३ कूजन्तं राम रामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविता शाखां वन्दे वाल्मीकि-कोकिलम् ॥
४ वाल्मीकेर् मुनि-सिंहस्य कविता-वन-चारिणः ।
शृण्वन् राम-कथा-नादं को न याति परां गतिम् ॥
५ यः पिबन् सततं लोके रामायण-कथामृतम् ।
अ-तृप्तस् तं मुनिं वन्दे प्रचेतः-सम-विक्रमम् ॥
६ गोष्पदी-कृत-वारीशं मशकी-कृत-राक्षसम् ।
रामायण-महा-माला-रत्नं वन्दे ऽनिलात्मजम् ॥

म१

श्री-गणेशाय नमः ॥ ओं ॥
इह द्वितीयः श्लोकः
(पाठान्तरं २ °ज्ञानाधिवासाय)
श्री-जानकी-वल्लभाय नमः ॥ श्री-रघु-नाथाय नमः ॥
७ जितं भगवता तेन हरिणा लोक-धारिणा ।
अ-जेन विश्व-रूपेण निर्-गुणेन गुणात्मना ॥
इह प्रथमः श्लोकः

म२

ओं श्री-गणेशाय नमः ॥ श्री-गुरु-चरण-कमलाभ्यां नमः ॥
ओं नमः सरस्वत्यै ॥ ओं नमः शिवाय ॥
ओं नमः कमल-दल-विपुल-नयनाभिरामाय श्री-राम-चन्द्राय नमः ॥
ओं नमो नारायणाय ॥ ओं ॥
इह १-६ श्लोकाः
(पाठान्तराणि ३१ कविता-शाखां ४१ वाल्मीकि-मुनि-भृङ्गस्य
५१ प्रान्ते राम-चरितामृत-सागरं)
अञ्जनी-नन्दनं वन्दे जानकी-शोक-नाशनम् ॥

म$_{३}$

श्री-गणेशाय नमः ॥ श्री-रामाय नमः ॥

इह १-६ श्लोकाः

(पाठान्तराणि २^{३} °ज्ञानाधिवासाय ५$^{१-४}$ यः पिबन् सततं राम-
चरितामृत-सागरं ५^{४} प्राचेतः-सम-कल्मषं)

अञ्जनी-नन्दनं वन्दे जानकी-शोक-नाशनम् ॥

म$_{४}$

श्री-रामाय नमः ॥ ओं ॥

इह १-६ श्लोकाः

(पाठान्तराणि २^{३} °ज्ञानाधिवासाय ३^{३} कवित्ता- ५^{४} प्राचेत-
सम-कल्मषं)

८ अञ्जनी-नन्दनं वीरं जानकी-शोक-नाशनम् ।
कपीशम् अक्ष-हन्तारं वन्दे लङ्का-भयं-करम् ॥
९ चरितं रघु-नाथस्य शत-कोटि-प्रविस्तरम् ।
एकैकम् अक्षरं पुंसां महा-पातक-नाशनम् ॥
१० उल्लङ्घ्य सिन्धोः सलिलं सलीलं यः शोक-वह्निं जनकात्मजायाः ।
आदाय तेनैव ददाह लङ्कां नमामि तं प्राञ्जलिर् आञ्जनेयम् ॥
११ मनो-जवं मारुत-तुल्य-वेगं जितेन्द्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ।
वातात्मजं वानर-यूथ-मुख्यं श्री-राम-दूतं मनसा स्मरामि ॥
१२ रामाय राम-भद्राय राम-चन्द्राय वेधसे ।
रघु-नाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः ॥

इह सप्तमः श्लोकः

(पाठान्तरं ^{४}महात्मना)

अत्र गायत्रीत् इति ॥

म$_{५}$

ओं स्वस्ति श्री-गणेशाय नमः । श्री-राम-चन्द्राय नमः । श्री-गुरवे नमः ॥ ओं ॥

इह १-६, ८, ९, ७ श्लोकाः

(पाठान्तराणि २^{३} °ज्ञानाधिवासाय ३^{३} कविता- ५^{४} प्राचेत-
सम-कल्मषं ८^{४} लोकाभयं-करं ९^{३} अक्षरं प्रोक्तं)

म$_{६}$

ओं स्वस्ति प्रजाभ्यः । श्री-गणेशाय नमः । ओं श्री-राम-चन्द्राय नमो नमः ॥
ओं नमः सरस्वत्यै ॥ ओं ॥

इह १-६ श्लोकाः

(पाठान्तरे ३^{१} कविता-शाखं ४^{१} वाल्मीकिर् मुनि-भृङ्गस्य)

म$_{७}$

श्री-गणेशाय नमः । ओं नमः श्री-राम-चन्द्राय ॥

इह १, ७, २ श्लोकाः

(पाठान्तर २[१-४] सर्व-ज्ञानाधिवासाय तस्मै वाल्मीकये नमः)

१३ येनाकारि शिला-वधूर् जल-निधौ येनोपलास् तारिताः ।
केनान्येन पुनः स्वकीय-नगरी वैकुण्ठम् आसादिता ॥

१४ प्राणान्ते ऽपि च कस्य नाम शरणं संसारिणां प्राणिनाम् ।
कारुण्यैक-पते सुधा-रघु-पते किं किं न लोकोत्तरम् ॥

इह ३-४ श्लोकौ

(पाठान्तरं ३[१] कविता-)

म८

ओं श्री-गणेशाय नमः ॥ श्री-शारदायै नमः ॥ ओं नमः परमात्मने ॥
ओं नमः कमल-दल-विपुल-नयनाभिरामाय श्री-राम-चन्द्राय ॥ ओं ॥

इह १-६, ८, ९, ७ श्लोकाः

(पाठान्तराणि ३[१] कविता- ४[१] मुनि-शृङ्गस्य ५[४] प्राचेत-सम-
कल्मषं ७[१] विष्णु-रूपेण ८[१] कपीश-मद-हर्तारं
८[४] लोकाभयं-करं)

म९

ओं नमो श्री-गणेशाय नमः ॥

१५ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयम् उदीरयेत् ॥

इह १-६,८,९ श्लोकाः

(पाठान्तराणि २[१] ज्ञानाधिवासाय ३[१] कविता- ५[१-२] यः पिबन्
सततं राम-चरितामृत-सागरं ५[४] प्राचेत-सम-कल्मषं
८[१] कपीश-रक्षो-हन्तारं ९[१] अक्षरं प्रोक्तं)

म१०

ओं नमो विघ्न-हर्त्रे श्री-गणेशाय नमः । श्री-गुरवे नमः ॥
ओं नमः सरस्वत्यै ॥
ओं नमो भगवते वासुदेवाय स × × × रूपाय नमः ॥ ओं ॥

इह १-६, ८, ९, ७ श्लोकाः

(पाठान्तराणि २[१] प्रयताय ३[१] कविता- ४[१] मुनि-शृंगस्य
७[१] विष्णु-रूपेण ८[४] लोकाभयं-करं ९[१] अक्षरं प्रोक्तं)

म११

ओं नमो नारायणाय ॥
ओं नमः कमल-दल-विपुल-नयनाभिरामाय श्री-राम-चन्द्राय नमः ॥ ओं ॥

इह १-६ श्लोकाः

(पाठान्तरं ४[१] वाल्मीकिन् मुनि-शृङ्गस्य)

म१२

प्रथमं पत्रं लुप्तम् ॥

म$_{११}$

श्रीमते रामानुजाय नमः । श्री-गणेशाय नमः ॥

इह द्वितीयः श्लोकः

(पाठान्तरं [३] ज्ञानाधिवासाय)

१६ अ-विरल-मद-जल-निवहं भ्रमर-कुल-अनेक-सेवित-कपोलम् ।
अभिमत-फल-दातारं कामेशं गणपतिं वन्दे ॥
१७ या कुन्देन्दु-तुषार-हार-धवला या शुभ्र-वस्त्रावृता ।
या वीणा वर-दण्ड-मण्डित-करा या श्वेत-पद्मासना ॥
१८ या ब्रह्माच्युत-शंकर-प्रभृतिभिर् देवैः सदा वन्दिता ।
सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेष-जाड्यापहा ॥
१९ विरमति महा-कल्पे नाभीपथैक-निकेतनः ? ।
त्रि-भुवन-पुनः-शिल्पी ? यस्य प्रतिक्षणम् आत्म-भूः ॥
२० किम्-अधिकरणा कीदृक् कस्य व्यवस्थितिर् इति ।
असाव् उदरम् अविशद् द्रष्टुं तस्मै जगत्-निधये नमः ॥

इह तृतीयः श्लोकः

२१ जयति भृगु-वंश-तिलकः प्रथम-कविर् द्विज-वरः स वाल्मीकिः ।
मृदु-ललित-पद-निबद्धं कृतम् इह रामायणं येन ॥

इह प्रथमः श्लोकः

२२ अत्रैव धर्म-विधिर् अत्र पति-व्रतत्वं
सौभ्रात्रम् अत्र निखिला गुरु-भक्तिर् अत्र ।
वाल्मीकिना कवि-वृष-प्रवरेण गीते
रामायणे वदत के ऽत्र गुणा न सन्ति ॥

इह सप्तमः श्लोकः

व$_{१}$

ओं नमो गणेशाय ॥
ओं नमो भगवते वासुदेवाय ॥

इह १५, १, ७, २ श्लोकाः

(पाठान्तराणि १५[१] सरस्वतीं चैव १[१] कौशल्या-नन्द-वर्धनो
राम: २[३-४] सर्व-ज्ञानाधिवासाय वाल्मीकाय नमो नमः)

व$_{२}$

ओं नमो गणेशाय ॥
ओं नमो राम-चन्द्राय ॥

इह द्वितीयः श्लोकः

(पाठान्तरं [३-४] सर्व-ज्ञानाधिवासाय वाल्मीकाय महात्मने)

२३ नीलेन्दीवर-नील-निर्मित-वपुः पद्मायतोद्वीक्षणो
धन्वी बाहु-बलावलेप-दलित-प्रख्यात-लङ्केश्वरः ।
क्षीरोदार्णव-सेतु-बन्धन-करस् तीक्ष्णांशु-वंशोद्भवो
वैदेही-वदनारविन्द-मधुपः श्री-राघवः पातु वः ॥

इह तृतीयः श्लोकः

(पाठान्तरे [१] राम रामेति कूजन्तं [३] आरूढ-कविता-शाखं)

२४ राम-रत्नम् अहं वन्दे चित्रकूटक-पेटके ।
कौशल्या-शुक्ति-संभूतं जानकी-कण्ठ-भूषणम् ॥

इह प्रथमः श्लोकः

(पाठान्तर [२] कौशल्या-नन्दि-वर्धनो रामः)

व$_3$

ओं नमः श्री-राम-चन्द्राय ॥

इह १, २ श्लोकौ

(पाठान्तरे १[२] कौशल्या-नन्दि-वर्धनो रामः २[१-४] सर्व-ज्ञानाधि-
वासाय वाल्मीकाय नमो नमः)

व$_4$

प्रथमानि त्रीणि पत्राणि लुप्तानि ॥

द$_1$

श्री-रामाय परम-गुरवे नमः ॥ शुभम् अस्तु × × × शान्तये ॥

इह ३-५,११ श्लोकाः

(पाठान्तराणि ३[३] कविता- ५[१-२] यः पिबन् सततं राम-चरितामृतं
सागरं ५[४] प्राचेत-सम-कल्मषं ११[४] शिरसा नमामि)

हरिः ओं ॥

द$_2$

शक्तिः सुषुमता नाडी बीजम् ॥ इडा शक्तिः ॥
मध्यवर्ति सरस्वती-कीलकं ॥ मम चतुर्-विधं पुरुषार्थ-सद्धय × × × गः ॥
धर्मात्मा हृदयाय नमः। सत्य-सन्धश् च शिरसे स्वाहा ॥ रामो
दाशरथिर् यदि शिखायै वौषट् ॥ पौरुषे चाप्रतिद्वन्द्वः कवचाय हुम् ॥
तं जहि नेत्राभ्यां वौषट् ॥ रावणिम् अस्त्राय फट् ॥ भूर् भुवः स्वर् ओम्
इति दिक्-बन्धः ॥ ध्यानम् ॥

२५ धर्मात्मा सत्य-सन्धश् च रामो दाशरथिर् यदि ।
पौरुषे चाप्रतिद्वन्द्वस् तं जहि जहि रावणिम् ॥
२६ सहस्रादित्य-संकाशं सर्व-शस्त्र-निवर्हणम् ।
रामं शक्तिमयं ध्यायेद् राघवं सायकम् ॥
२७ अभीप्सितार्थ-सिद्ध्य्-अर्थं पूजितो यः स्वरैर् अपि ।
सर्व-विघ्न-छिदे तस्मै गणाधिपतये नमः ॥

इह ३-५, ६, ८ श्लोकाः

(पाठान्तराणि ३[३] कविता- ५[१] राम-चरितामृत-सागरं
५[४] प्राचेत-सम-कल्मषं)

२८ आभिषी-कृत-मार्तण्डं गोष्पदी-कृत-सागरम् ।
तृणी-कृत-दशग्रीवम् आञ्जनेयं नमाम्य् अहम् ॥

२९ आञ्जनेयम् अति-पाटलानन काञ्चनाद्रि कमनीय-विग्रहम् ।
पारिजात-तरु-मूल-वासिन भावयामि पवमान-नन्दनम् ॥

अ० १०, ११ श्लोकौ
(११¹ पाठान्तरं शिरसा नमामि)

३० रामम् इन्दीवर-श्यामं राजीवायत-लोचनम् ।
× × [ब्रह्म]णः स्थानं ब्रह्मणा पूज्यते सदा ॥
३१ वाल्मीकि-गिरि-संभूता राम-सागर-गामिनी ।
पुनाति भुवनं पुण्या रामायण-महा-नदी ॥
३२ यः कर्णाञ्जलि-संपुटैर् अहर् अहस् पिबत्य् आदरात् ।
वाल्मीकेर् वदनारविन्द-गलितं रामायणाख्यं मधु ॥
३३ जन्म-व्याधि-जरा-विपत्ति-मरणैर् अत्यन्त-सोपद्रवम् ।
संसारं स विहाय गच्छति पुमान् विष्णोः पदं शाश्वतम् ॥
३४ नमो ऽस्तु रामाय स-लक्ष्मणाय देव्यै च तस्यै जनकात्मजायै ।
नमो ऽस्तु रुद्रेन्द्र-यमानिलेभ्यो नमो ऽस्तु चन्द्रार्क-मरुद्-गणेभ्यः ॥
३५ तद् उपगत-समास-सन्धि-योगं
सम-मधुरोपनतार्थ-वाक्य-बद्धम् ।
रघु-वर-चरितं मुनि-प्रणीतं
दशशिरसश् च वधं निशामयध्वम् ॥

इह नवमः श्लोकः
(पाठान्तरं ¹ अक्षरं प्रोक्तं)

३६ यत्र यत्र रघु-नाथ-कीर्तनं तत्र तत्र कृत-मस्तकाञ्जलिम् ।
वाष्प-वारि-परिपूर्ण-लोचनं मारुतिं नमत राक्षसान्तकम् ॥
३७ रामं रामानुजं सीतां भरतानुजं
सुग्रीवं वायु-सूनुं च प्रणमामि पुनः [पुनः] ॥
कौशल्या-नयनेन्दुम् × × ×
× × × तमानसहंसं
रामं राजीव-लोचनं वन्दे ॥

दे₃

३८ शुक्लाम्बर-धरं विष्णु-शशि-वर्णं चतुर्-भुजम् ।
प्रसन्न-वदनं ध्यायेत् सर्व-विघ्नोपशान्तये ॥
श्री-रामाय नमः ॥ श्री-गुरुभ्यो नमः ॥

इह ३-६, ८, २८ श्लोकाः
(पाठान्तराणि ३¹ कविता- ५¹ राम-चरितामृत-सागरं ५² प्राचेत-
सम-कल्मषं ८¹ अंजना-)

इह १०, ११, २१ श्लोकाः

३९ वेद-वेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे ।
वेदः प्राचेतसादासीत् ? साक्षाद् रामायणात्मना ॥

इह ३३ श्लोकः

४० शृण्वन् रामायणं स भक्त्याथ पादं पदम् एव वा ।
स याति ब्रह्मणः स्थानं ब्रह्मणा पूज्यते सदा ॥

इह ३५ श्लोकः

द४

इह २७, ३८, ३-६, ८, २८, १०, ११ श्लोकाः
(पाठान्तराणि २७[१] सुरैर् अपि २७[४] श्री-गणाधिपतये नमः ३[१] कविता-
५[१-१] यः पिबन् सततं राम-चरितामृत-सागरं
५[४] प्राचेतः-सम-कल्मषं)

४१ श्री-राघवं दशरथात्मजम् अप्रमेयं सीता-पतिं रघु-कुलान्वय-रत्न-दीपम् ।
आ-जानु-बाहुम् अरविन्द-दलायताक्षं रामं निशाचर-विनाश-करं नमामि ॥

इह ३४, ३१ श्लोकौ

४२ श्लोक-सार-समाकीर्णं सर्ग-कल्लोल-संकुलम् ।
काण्ड-ग्राह-महा-मीनं वन्दे रामायणार्णवम् ॥

इह ३९, ३२, ३३ श्लोकाः

४३ दण्डकारण्य-पाषाणे भर्तुर् वक्षसि कौस्तुभे ।
समान-स्खलनौ वन्दे वैदेह्याः पाद-पल्लवौ ॥

इह ९, ४०, ३५ श्लोकाः
(पाठान्तरे ९[१] अक्षरं प्रोक्तं ४०[२] यः पादं ~ अथ पारं)

श्रीमते राम-चन्द्राय नमः रघुनन्दनाय । मुखम् ॥

द५

प्रथमं पत्रं लुप्तम्

द६

प्रथमानि पञ्च पत्राणि लुप्तानि

द७

श्री-महा-गणाधिपतये नमः ॥ श्रीमद्-राम-चन्द्राय नमः ॥
श्रीमते रामानुजाय नमः ॥ श्री-शारदायै नमः ॥

इह १, ३-६, ३६, ७ श्लोकाः
(पाठान्तराणि १[१] स जयति ३[१] कविता- ५[१-१] यः पिबन् सततं
राम-चरितामृत-सागरं ५[४] प्राचेत-सम-कल्मषं)

द८

ओं श्री-गणेशाय नमः ॥

द९

श्री-गणेशाय नमः ॥ श्रीमते रामानुजाय नमः ॥ ओं ॥

इह १, ३-६, ८, १०-१२, ७ श्लोकाः
(पाठान्तराणि ३[१] कविता- ५[१-१] यः पिबन् सततं राम-
चरितामृत-सागरं ५[४] प्राचेत-सम-कल्मषं
११[४] शिरसा नमामि)

द$_{१०}$

श्री-राम-चन्द्राय नमः ॥

इह ३७, ३९, ३-६, ८, १०-१२, ७ श्लोकाः
(पाठान्तराणि ३^{२} कविता- ५$^{१-२}$ यः पिबन् सततं राम-चरिता-
मृत-सागरं ५^{४} प्राचेत-सम-कल्मषं ७^{३} विष्णु-रूपेण)

द$_{११}$

श्री-गणेशाय नमः ॥ श्री-राम-चन्द्राय नमः ॥

द$_{१२}$

श्री-गणाधिपतये नमः ॥

इह १, ३, ५, ६, ११, ७ (प्रान्ते) श्लोकाः
(पाठान्तराणि १^{१} स जयति ३^{२} कविता- ५$^{१-२}$ यः पिबन् सततं
राम-चरितामृत-सागरं ५^{४} प्राचेत-सम-कल्मषं)

बङ्ग-विशेषाः १.१.४	१.१.४	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.४
°निरतस्	तपः-स्वाध्याय-निरतं	
* * वरः	तपस्वी वाग्-विदां वरम् ।	
	नारदं परिपप्रच्छ	
	वाल्मीकिर् मुनि-सत्तमः ॥ १ ॥	* मुनि-पुंगवम्
	को न्व् अस्मिन् प्रथितो लोके	* न्व् * सांप्रतं *
	सद्-गुणैर् गुणवत्तरः ।	गुणवान् कश् च वीर्यवान्
	धर्म-ज्ञश् च कृत-ज्ञश् च	
	सत्य-वाक्यो दृढ-व्रतः ॥ २ ॥	
	उदाराचार-संपन्नः	चारित्रेण च को युक्तः
	सर्व-भूत-हितश् च कः ।	सर्व-भूतेषु को हितः
	वीर्यवांश् च वदान्यश् च	विद्वान् कः कः समर्थश् च
	कश् चापि प्रिय-दर्शनः ॥ ३ ॥	* चैक- *
	जित-क्रोधो महान् कश् च	आत्मवान् को जित-क्रोधो
	धृतिमान् को ऽन्-असूयकः ।	द्युतिमान् * *

☞ व$_{४}$ प्रथमानि त्रीणि पत्राणि लुप्तानि ॥

१^{१} < म$_{१.५.८.१०.१२}$ °निरतस् >,
व$_{२}$ < म$_{१३}$ > °संयुक्तस्.
१^{२} < म$_{१.३.५.८–१०.१३}$ वरः >

२^{१} व$_{१.३}$ ऽस्त्य् ~ ह्य्.
व$_{२}$ विदितो ~ प्रथितो.

व$_{३}$ गुण-सत्तमः.

३^{४} व$_{२}$ नास्ति ॥
४^{१} व$_{२}$ नास्ति ॥

म$_{१२}$ प्रथमं पत्रं लुप्तम् ॥

म$_{४.५.८.१०}$ तेजस्वी ~ तपस्वी.
क$_{१}$ म$_{२.६.११}$ सर्व-शास्त्र-विशारदं.

२^{१} क$_{१}$ म$_{६.११}$ सद्-गुणो ~ सद्-गुणैर्.
म$_{२}$ गुणवत्तरं, म$_{७}$ गुणवत्तमः.
२$^{३-४}$ म$_{२}$ नास्ति ॥
२^{३} म$_{७}$ सु-शीलश् ~ कृत-ज्ञश्.
२^{४} म$_{४}$ सर्व-ज्ञश् च, म$_{१०}$ सत्य-वाक् सु- ~ सत्य-वाक्यो.
३^{१} क$_{१}$ म$_{२.६.११}$ कः सद्-आचार-संपन्नः.
म$_{१०}$ °संयुक्तः ~ °संपन्नः.
३^{२} म$_{१.४.५.७.८.१०.१३}$ <व$_{३}$> °हिते रतः.
३$^{३-४}$ म$_{८}$ नास्ति ॥
३^{३} क$_{१}$ म$_{२.६.११}$ वीर्यवान् बलवांश् चापि.
म$_{४–६.१०}$ सदा च ~ कश् चापि.
म$_{१.१३}$ वदान्यश् ~ महान् कश्.
४^{१} क$_{१}$ म$_{२.६.११}$ कृत-ज्ञश् चा- ~ धृतिमान् को.

द$_{५}$ प्रथमे द्वे पत्रे लुप्ते ॥
द$_{६}$ प्रथमानि पञ्च पत्राणि लुप्तानि ॥

१^{४} <म$_{४.८}$ मुनि-सत्तमं>

<म$_{१.१३}$ सांप्रतं>

द$_{१०}$ चारित्रेणैव ~ चारित्रेण च.
द$_{७}$ सं- ~ को.

वङ्ग-विशेषाः १.१.९	१.१.१०	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.७
	संजात-रोषात् कस्माच् च देवता अपि बिभ्यति ॥४॥	कस्य बिभ्यति देवाश् च जात-रोषस्य संयुगे
	एतद् इच्छाम्य् अहं श्रोतुं त्वत्तो नारद तत्त्वतः ।	
	देवर्षे त्वं समर्थो ऽसि ज्ञातुम् एवं-विधं नरम् ॥५॥	परं कौतूहलं हि मे महर्षे * * *
	काल-त्रय-ज्ञस् तच् छ्रुत्वा वाल्मीकेर् नारदो वचः ।	श्रुत्वा चैतत् त्रि-काल-ज्ञो
	श्रूयताम् इत्य् उपामन्त्र्य तम् ऋषिं प्रत्यभाषत ॥६॥	* इति चामन्त्र्य प्रहृष्टो वाक्यम् अब्रवीत्
	बहवो दुर्-लभाश् चैव	

४[४] अधिपाठः उ

क उदारः समर्थश् च त्रैलोक्यस्यापि रक्षणे ।
कः प्रजानुग्रह-रतः को निधिर् गुण-संपदाम् ॥१*॥

(१ म$_{१.३.१३}$ <व$_{२}$> °करः ~ °रतः.
४ म$_{२}$ ऽवधिर् ~ निधिर्.
म$_{१०}$ °संयुतः ~ °संपदां)

समग्रा रूपिणी लक्ष्मीः कम् एकं संश्रिता नरम् ।
अनिलानल-सूर्येन्दु-शक्रोपेन्द्र-समश् च कः ॥२*॥

(१क$_{१}$ म$_{२.६.११}$ एका ~ एकं.
म$_{१.१३}$ वरं ~ नरं.
४ म$_{१३}$ °सर्व-काम° ~ °शक्रोपेन्द्र°)

अत उत्तरं म$_{४.५.८–१०}$

चारित्रेण च संयुक्तः
सर्व-भूतेषु को हितः ।
को विद्वांश् च समर्थश् च
कश् चैव प्रिय-दर्शनः ॥३*॥

(१ म$_{८}$ को युक्तः ~ संयुक्तः. ४ म$_{१०}$
अप्य् आत्मवान् को ऽतिथि-प्रियः)

अतो ऽप्य् उत्तरं म$_{५.८}$

आत्मवान् को जित-क्रोधो
द्युतिमान् को ऽन्-असूयकः ॥४*॥

६[४] क$_{१}$ म$_{११}$ तोम् ~ तम्.
म$_{४.५.७.१०}$ मुनिं ~ ऋषिं.

६[१] <म$_{४}$ श्रुत्वा चैतत् त्रि-लोक-ज्ञो>
द$_{८–१२}$ त्रि-लोक-ज्ञो.

वङ्ग-विशेषाः १.१.१२	१.१.१३	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.८
	त्वयैते कीर्तिता गुणाः । श्रूयतां तु गुणैर् एभिर् यो युक्तो नर-चन्द्रमाः ॥७॥ इक्ष्वाकु-वंश-प्रभवो रामो नाम गुणाकरः । संयतात्मा महात्मा च धृतिमान् द्युतिमान् वशी ॥८॥	ये त्वया * * मुने वक्ष्याम्य् अहं बुद्ध्वा तैर् युक्तः श्रूयतां नरः * * जनैः श्रुतः नियतात्मा महा-वीर्यो द्युतिमान् धृतिमान् *

७[२] म$_{४.९}$ त्वयैव ~ त्वयैते.

७[२] अधिपाठः उ

एकस्मिन् हि नृ-लोके ऽस्मिन् गुणा एते सु-दुर्-लभाः ।
देवेष्व् अपि न पश्यामि कंचिद् एभिर् गुणैर् युतम् ॥५*॥

(१ व$_१$ एतस्मिन् ~ एकस्मिन्)

(१ क$_१$ म$_{११}$ एकोस्मिन्, म$_{४.९}$ एकत्र, म$_{५.७.८}$ <व$_३$> एकेन.
क$_१$ म$_{६.११}$ त्रि-लोके.
२ क$_१$ म$_{२.११}$ °लभं.
४ म$_{४.९}$ एवं ~ एभिर्)

अत उत्तरं व$_{१.३}$
किं तु वक्ष्याम्य् अहं तुभ्यं
भविष्यति महा-यशाः ।
एतैर् अप्य् अधिकैश् चैव
गुणैर् युक्तो महा-मनाः ॥६*॥

७[४] म$_{४.५.९.१०}$ °सत्तमः ~ °चन्द्रमाः.
☞ ८[१] म$_{१२}$ श-प्रभवो इति द्वितीय-पत्र-प्रारम्भः ॥
८[२] म$_१$ राम-.

७[२] द$_{८.९.१२}$ मुनेर् ~ मुने.

८[२] अधिपाठः उ

एतैर् अभ्यधिकैश् चैव गुणैर् युक्तो महा-द्युतिः ।७*।

(१व$_३$ एभिर् ~ एतैर्.
व अप्य् ~ अभ्य्)

(१ म$_{१.१३}$ एतैश् चाभ्यधिकैश्.
२ क$_१$ म$_{२.११}$ महा-मतिः ~ महा-द्युतिः)

८[३] म$_{४.५.९.१०}$ प्रद्युतिमान् ~ महात्मा च.
८[४] <द$_२$ धृतिमान् द्युतिमान्>
म$_{४.५.८-१०}$ गुणवान् ~ द्युतिमान्.

द$_{१२}$ क्रतुमान् ~ द्युतिमान्.

वङ्ग-विशेषाः १.१.१६	१.१.१७	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.१२
	बुद्धिमान् नीतिमान् वाग्मी श्रीमान् शत्रु-निबर्हणः । विपुलांसो महा-बाहुः कम्बु-ग्रीवो महा-हनुः ॥ ९ ॥	
	महेष्वासो महा-तेजा गूढ-जत्रुर् अरिं-दमः । आ-जानु-बाहुः सु-शिरा बलवान् सत्य-विक्रमः ॥१०॥	महोरस्को महेष्वासो सु-ललाटः सु-विक्रमः
	समः सम-विभक्ताङ्गः स्निग्ध-वर्णः प्रतापवान् । विशालाक्षः पीन-वक्षा लक्ष्मीवान् शुभ-लक्षणः ॥११॥	 पीन-वक्षा विशालाक्षो
	धर्म-ज्ञः सत्य-सन्धश् च जित-क्रोधो जितेन्द्रियः । मनस्वी ज्ञान-संपन्नः शुचिर् वीर्य-समन्वितः ॥१२॥	 प्रजानां च हिते रतः यशस्वी * * वश्यः समाधिमान्

	९[१] क$_{१}$ म$_{५.११}$ प्रीति°, म$_{३}$ क्षांति°, म$_{७}$ दीप्ति° ~ नीति°. ९[२] म$_{४.५.९.१०}$ धीमान् ~ श्रीमान्. ९[३] क$_{१}$ म$_{१.२.६, .११, १२}$ <व$_{१}$> विपुलांगो, म$_{३}$ विपुलाक्षो, म$_{४.५.९.१०}$ विशालाक्षो.	
१०[२] व$_{३}$ गूढ-जानुर्.	१०[३] म$_{७}$<व$_{१}$ (प्रान्ते) व$_{३}$>सु-मुखो ~ सु-शिरा.	
१०[४] व$_{३}$ सिंह-विक्रमः :		
	११[३] म$_{१३}$ विपुलाक्षः ~ विशालाक्षः .	<म$_{४.५.८-१०.१२}$ पीन-वक्षा विशालाक्षो>
	११[४] म$_{४.५.८-१०}$ कुल-नन्दनः ~ शुभ-लक्षणः .	
१२[४] व$_{२}$ वीर्य-वीर्य-समन्वितः.	१२[२] म$_{५}$ जितात्मा च ~ जित-क्रोधो.	
		१२[४] अधिपाठः द <म$_{४}$> प्रजापति-समः श्रीमान् धाता रिपु-निषूदनः ।८*। (व$_{१२}$ विधाता रिपु-सूदनः,

वङ्ग-विशेषाः १.१.१९	१.१.१९	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.१६
	रक्षिता सर्व-लोकस्य	* जीव-लोकस्य
	धर्मस्य परिरक्षिता ।	
वेद° *	सर्व-वेदाङ्ग-विच् चैव	वेद-वेदाङ्ग-तत्त्व-ज्ञो
	सर्व-शास्त्र-विशारदः ॥१३॥	धनुर्-वेदे च निष्ठितः
	सर्व-लोक-प्रियः साधुर्	
	अदीनात्मा बहु-श्रुतः ।	* विचक्षणः
	सर्वदानुगतः सद्भिः	सर्वदाभिगतः *
	समुद्र इव सिन्धुभिः ॥१४॥	
	स सत्यः स समः सौम्यः	आर्यः सर्व-समश् चैव

		<म$_{४}$ °निसूदनः >) <अतः पर म$_{४}$ रक्षिता स्वस्य धर्मस्य स्व-जनस्य च रक्षिता ।९*।>
१३¹ व$_{३}$ °लोकानां. १३¹ व$_{१}$ परिपालिता ~ °रक्षिता (प्रान्ते °रक्षिता)	म$_{२.३}$ (म$_{२}$ प्रान्ते) रंजिता ~ रक्षिता. म$_{३}$ °रंजिता ~ °रक्षिता.	१३² अधिपाठः द <म$_{२-४}$> रक्षिता स्वस्य वित्तस्य त्रैलोक्यस्यापि रक्षिता ।१०*। (¹<म$_{२.३}$ रंजिता ~ रक्षिता. म$_{२.३}$ वृत्तस्य ~ वित्तस्य> द$_{७-१२}$ धर्मस्य ~ वित्तस्य. ²< म$_{२.३}$ रंजिता ~ रक्षिता> द$_{७-१२}$ स्व-जनस्य च रक्षिता)
१३³ <म$_{७}$ वेद° ~ सर्व°> व$_{२}$ चापि ~ चैव.	म$_{३}$ °वेदान्त°, म$_{४-९}$ °वेदार्थ° ~ °वेदाङ्ग°.	

१३⁴ अधिपाठः म$_{४,५,९,१०}$ वर्ज सर्वत्र (म$_{४}$ वेद-वेदाङ्ग-तत्त्व-ज्ञो धनुर्-वेदे च निष्ठितः)
सर्व-शास्त्रार्थ-तत्त्व-ज्ञो मतिमान् प्रतिभानवान् ।११*।

	(¹म$_{१.३.७-१३}$ < व$_{२}$ > नीतिमान् ~ मतिमान् . म$_{२.३}$ प्रतिभावितः ~ प्रति°)	(द$_{७-१२}$ <व$_{१.३}$> स्मृतिमान् ~ मतिमान्)
१५¹ व$_{१}$ सोर्जः (प्रान्ते सौम्यः), व$_{२}$ शूरः ~ सौम्यः.	क$_{१}$ म$_{१३}$ स शूरः समरः सोम्याः. म$_{२}$ स मून्य-मत्सरः शूरः. म$_{४.५.९.१०}$ स सम्यश् (म$_{१०}$ सत्यश्) च समश् चैव. म$_{३}$ स शून्य-समरः सौम्यः. म$_{८,११}$ स सम्यश्च च समः सुत्मः.	

वङ्ग-विशेषाः १.१.२१	१.१.२२	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.१९
	स चैक-प्रिय-दर्शनः ।	सदैव प्रिय-दर्शनः
	रामः सर्व-गुणोपेतः	स च *
॰नन्दि॰	कौसल्यानन्द-वर्धनः ॥१५॥	
	समुद्र इव गाम्भीर्ये	
	स्थैर्ये च हिमवान् इव ।	धैर्येण * *
	विष्णुना सदृशो वीर्ये	
	सोमवत् प्रिय-दर्शनः ॥१६॥	
	कालाग्नि-सदृशः क्रोधे	
	क्षमया पृथिवी-समः ।	
	धन-देन समस् त्यागे	
	सत्ये ऽप्य् अन्-उपमः सदा ॥१७॥	* धर्म इवापरः

१५^{४} <क$_{१}$ म$_{११}$ °नन्दि°> १६^{४} व$_{१}$ बुद्ध्या तुल्यो बृहस्पतिः १७^{४} व$_{२}$ सत्ये ~ सत्ये ऽप्य्.	१५^{१} <द$_{४}$ स चैक-> क$_{१}$ म$_{१.२.६.७.११}$ स चैकः, म$_{४.९}$ सदा च, म$_{५.८.१०.१२}$ सौम्यश् च. १५^{३} म$_{४.५.८–१०.१२}$ सौम्यः ~ रामः. १६^{२} क$_{१}$ म$_{११}$ इह ~ इव. क$_{१}$ म$_{२.११}$ धैर्ये च मघवान् इव, म$_{६}$ धैर्ये चानुपमः सदा. १७^{१} क$_{१}$ म$_{११}$ क्रोधो, म$_{७.१०.१२}$ कोपे १७^{३} क$_{१}$ म$_{११}$ दनदास्य, म$_{१.२.६}$ <व$_{१.२}$> धन-दस्य. म$_{४.५.८–१०.१२}$ चार्थे ~ त्यागे. म$_{२.३}$ (म$_{२}$ प्रान्ते) मर्त्येष्व्. म$_{१.४.५.७–१०.१२}$ सत्ये च ~ सत्ये ऽप्य्. म$_{४.५.८.१०.१२}$ अन्-उपम-द्युतिः.	द$_{२.३}$ सदैक- द$_{१}$ वै ~ च. <म$_{७}$ स च ~ रामः>

१७^{४} अधिपाठः म$_{१–५.७–१०.१२}$ व
रञ्जयामास स्व-गुणैर् उदारैर् च इमाः प्रजाः ।१२*।
(^{१}व$_{३}$ रञ्जयत्य् एव ~ रञ्जयामास.
व$_{२}$ स ~ स्व.
म$_{१.७}$ स्व-गुणै रञ्जयामास.
व$_{१}$ रमयामास (प्रान्ते रञ्जयामास) स गुणैर्.
^{२}म$_{१–३.७.९.१०}$ च तैर् ~ च)

वङ्ग-विशेषाः १.१.२५	१.१.२५	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.२२
	तम् एवं-गुण-संपन्नं	
	रामं सत्य-पराक्रमम् ।	
	ज्येष्ठं श्रेष्ठ-गुणैर् युक्तं	
	पिता दशरथः सुतम् ॥ १८ ॥	प्रियं * *
	यौवराज्येन संयोक्तुम्	
	इयेष स महा-द्युतिः ।	ऐच्छत् प्रीत्या मही-पतिः
	तस्याभिषेक-संभारं	°संभारान्
	दृष्ट्वा केकय-वंश-जा ॥१९॥	* भार्याथ कैकयी
	पूर्वं दत्त-वरा राज्ञा	* * देवी
* एतम् *	वरम् एनम् अयाचत ।	

अतः परं म$_{३-५.८-१०.१२}$ व

यस्माद् अतो राम इति नामैतत् तस्य विश्रुतम् ॥१३*॥

(^{१} व$_{२}$ ततो ~ अतो.

^{२} म$_{१२}$ नाम तत् ~ नामैतत् .

म$_{२-४.९}$ अस्य ~ तस्य.

म$_{२.३}$ विश्रुतः)

वङ्ग-विशेषाः	१.१.२५	दक्षिणापथ-विशेषाः
	१८$^{१-२}$ क$_{१}$ म$_{६.११}$ नास्ति ॥	
	१८^{१} म$_{२.३}$ एकं ~ एवं.	
व$_{२}$ सर्व-गुणोपेतं ~ श्रेष्ठ-गुणैर् युक्तं.	१८^{३} क$_{१}$ म$_{१.२.३.६.९.११.१३}$ रामं ~ ज्येष्ठं. क$_{१}$ म$_{११}$ अग्रेर् गुणेर्, म$_{१.१३}$ आर्य-गुणैर्, म$_{२.६}$ अग्रे (म$_{६}$ अग्र्ये) गुणैर्, म$_{२.१३}$ (म$_{२}$ प्रान्ते) सार्थ-गुणैर् , म$_{४.५}$ श्रेष्ठैर् गुणैर् .	
	१८^{४} म$_{४-९}$ राजा ~ पिता. क$_{१}$ म$_{२.६.८.११.१२}$ स्वयं ~ सुतं.	
		१८^{४} अधिपाठः द<म$_{४}$> प्रकृतीनां हितैर् युक्तं प्रकृति-प्रिय-काम्यया ।१४*।
	१९^{१} क$_{१}$ म$_{११}$ संयुक्ताम्, म$_{२}$ संयुक्तम् ~ संयोक्तुम् .	
व^{१} °पतिः ~ °द्युतिः (प्रान्ते °द्युतिः)	१९^{२} क$_{१}$ म$_{११}$ मिहाद्युतिः ~ महा-द्युतिः. म$_{४.५.९}$ <व$_{३}$> °मतिः ~ °द्युतिः .	
		१९^{३} <म$_{३.९}$ °संसारान्> द$_{१०}$ भार्यापि.
	१९ क$_{१}$ म$_{१.२.६.७.९.११.१३}$ कैकेय°, म$_{३.५}$ कैकय°.	
२०^{१} व$_{२}$ राज्ञो ~ राज्ञा.		

वङ्ग-विशेषाः
१.१.२९

१.१.२९

विवासनं च रामस्य
भरतस्याभिषेचनम् ॥२०॥
स सत्य-वचनाद् राजा
धर्म-पाशेन संयतः ।
विवासयामास सुतं
रामं दशरथः प्रियम् ॥२१॥
स जगाम वनं वीरः
प्रतिज्ञाम् अनुपालयन् ।
पितुर् वचन-निर्देशात्
कैकेय्याः प्रिय-कारणात् ॥२२॥
तं यान्तम् अनुजो धीमान्
भ्रातरं रामम् अग्रजम् ।
लक्ष्मणो नाम विनयाद्
अनुवव्राज वीर्यवान् ॥२३॥
सर्व-लक्षण-संपन्ना
भार्या चैनम् अनुव्रता ।
अनुवव्राज वैदेही
सीता नाम शुभ-व्रता ॥२४॥

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.२८

तं व्रजन्तं प्रियो भ्राता
लक्ष्मणो ऽनुजगाम ह ।
स्नेहाद् विनय-संपन्नः
सुमित्रानन्द-वर्धनः ॥

नारीणाम् उत्तमा वधूः
सीताप्य् अनुगता रामं

$२४^{१}$ $व_{३}$ चैतम् ~ चैनम्.
$२४^{२}$ $व_{१.३}$ ($व_{१}$ प्रान्ते) पति-व्रता.

$२१^{२}$ $म_{६.१२}$ सत्य-पाशेन.
$क_{१}$ $म_{.८.११-१३}$ < $द_{७-१०.१२}$ > संयुतः, $म_{४.५.९.१०}$ यंत्रितः.
$२१^{४}$ $म_{५.८-१०.१२}$ <$व_{२}$ $द_{९}$> राजा ~ रामं.
$२२^{४}$ $म_{५}$ <$व_{२}$> कैकय्याः.
$२३^{२}$ $म_{४.९}$ भ्राता भ्रातरम् *.
$२३^{३}$ $म_{८.१२}$ राम ~ नाम.

$म_{४-१०.१२}$ रामं ~ नाम.

$द_{४}$ सुतं ~ प्रियं.
$द_{१२}$ कैकेयी-.

$२३^{४}$ अधिपाठः द <$म_{४}$>
भ्रातरं दयितो भ्रातुः
सौभ्रात्रम् अनुदर्शयन् ॥
रामस्य दयिता भार्या
नित्यं प्राण-समा हिता ।
जनकस्य कुले जाता
देव-मायेव निर्मिता ॥१५*॥

<$व_{३}$ प्रान्ते नारीणाम् उत्तमा सती>

<$म_{७}$ सीता प्राण-समा हिता>

वङ्ग-विशेषाः १.१.३४	१.१.३२	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.३१
	रूप-यौवन-माधुर्य- शीलाचार-समन्विता। बभौ सानुगता रामं निशा-करम् इव प्रभा ॥२५॥ पौरैर् अनुगतो दूरं पित्रा दशरथेन च । भृङ्गवेर-पुरे सूतं गङ्गा-कूले व्यसर्जयत् ॥२६॥ सो ऽतीत्य वन-दुर्गाणि सरितश् च सरांसि च । चित्रकूटं ययौ शैलं भरद्वाजस्य शासनात् ॥२७॥	शशिनं रोहिणी यथा ते वनेन वनं गत्वा नदीस् तीर्त्वा बहूदकाः * अनुप्राप्य
२५[२] व$_{3}$ °गुणान्विता ~ °समन्विता.	२५[४] क$_{1}$ म$_{11}$ निशाकर-शिवा प्रभा. २६[१] क$_{1}$ म$_{11}$ अनुगतं. २६[३] क$_{1}$ म$_{6.8.9.11.12}$ भृंगवीर°. म$_{3}$ सूतो ~ सूतं. २६[४] म$_{1.13}$ <व$_{2}$> °तीरे ~ °कूले म$_{6}$ <द$_{4.12}$> विसर्जयेत्. म$_{8}$ <द$_{8}$> व्यसर्जयन्.	द$_{1}$ भृंगिबेर°.
१६* परं व (व$_{2}$ प्रान्ते, इतर-हस्तश् च) उत्ततार ततो गङ्गां वनं चैव विवेश ह ॥१७*॥ ([१] व$_{2}$ सर्व-पाप-प्रनाशिनीम्)		२६[४] अधिपाठः द <म$_{1.2.4.10.13}$ (पश्चस्य् अपि २७ पूर्वार्धात् परं, म$_{2.10}$ प्रान्ते, इतर-हस्तश् च) व (व$_{2}$ प्रान्ते, इतर-हस्तश् च)> गुहम् आसाद्य धर्मात्मा निषादाधिपतिं प्रियम् । गुहेन सहितो रामो लक्ष्मणेन च सीतया ॥१६*॥ ([४] म$_{2.13}$ स- ~ च) <अतः परं म$_{4}$ ते वनेन वनं गत्वा नदीस् तीर्त्वा बहूदकाः ।>

वङ्ग-विशेषाः
१.१.३७

२८^{१} व$_{२}$ चित्रम् ~ रम्यम्.

☞ २८^{२} व$_{४}$ चतुर्थ-पत्र-प्रारम्भः ॥
व$_{१}$ उवाच ~ उवास.

२८^{४} अधिपाठः व$_{१-३}$ (व$_{२}$ प्रान्ते, इतर-हस्तश् च)
वास्तु-पूजां च तत्रैव
चक्रुस् ते सु-समाहिताः ।
देव-गन्धर्व-संकाशा
न्यवसन् प्रथमं त्रयः ॥१८*॥
(^{१}व$_{१.२}$ ततश् चक्रे ~ च तत्रैव.
^{२}व$_{१.२}$ कुसुमैः ~ चक्रुस् ते)

२९^{१} व$_{२}$ ततः ~ त्रिभिः.

१.१.३५

रम्यम् आवसथं तत्र
कृत्वा रामः स-लक्ष्मणः ।
उवास सीतया सार्धं
वल्कलाजिन-संवृतः ॥२८॥
श्रीमद्भिस् तैस् त्रिभिः सार्धं
चित्रकूटो रराज सः ।
अधिष्ठितो यथा मेरुः
श्री-वैश्रवण-शंकरैः ॥२९॥
चित्रकूटं गते रामे
पुत्र-शोकार्दितस् तदा ।
राजा दशरथः स्वर्गम्
अगमद् विलपन् सुतम् ॥३०॥

२७^{२} अधिपाठः म$_{१, २.४.१०.१३}$ (म$_{२.१०}$ प्रान्ते, इतर-हस्तश् च) १६*॥

२७^{४} म$_{१.२.४.६-९.११.१३}$ भारद्वाजस्य ~ भ°.

क$_{१}$ म$_{११}$ सातकं, म$_{२}$ साकं ~ सार्धं (म$_{२}$ प्रान्ते सार्द्धं)
२८^{४} म$_{८.१०.१२}$ °संयुतः ~ °संवृतः.

२९^{४} म$_{४.९}$ श्री-मुकुन्द-महेश्वरैः.
३०^{१} म$_{१}$ <व$_{१}$>चित्रकूटे.
३०^{२} म$_{४.९}$ (व्यत्यासेन ३०^{३}) राजा दशरथः स्वर्गम्.
<व$_{५}$ $^{°}$शोकार्दितः>
३०^{३} म$_{४.९}$ (व्यत्यासेन ३०^{२}) पुत्र-शोकार्दितस् तदा.

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.३३

* * कृत्वा
रममाणा वने त्रयः
देव-गन्धर्व-संकाशास्
तत्र ते न्यवसन् सुखम्
पुत्र-शोकातुरस् *
जगाम * *

<म$_{१०}$ कृत्वा>
२८^{२} <म$_{१०}$ रममाणा वन त्रयः>

व$_{६}$ तथा ~ तदा.

बङ्ग-विशेषाः
१.१.४०

राजत्वे स पुरस्कृतः

१.१ ३७

गते तस्मिंस् तु भरतो
वसिष्ठ-प्रमुखैर् द्विजैः ।
प्रचोदितो ऽपि राज्याय
नैच्छद् राज्यं महा-यशाः ॥३१॥

मृते पितरि धर्मात्मा
राज्य-राष्ट्र-पुरस्कृतः ।
राज्य-लोभं परित्यज्य
रामं द्रष्टुम् उपागतः ॥३२॥

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.३७

* तु तस्मिन् *

नियुज्यमानो *
* * महा-बलः
स जगाम वनं वीरो
राम-पाद-प्रसादकः ।
गत्वा तु स महात्मानं
रामं सत्य-पराक्रमम् ॥
अयाचद् भ्रातरं रामम्
आर्य-भाव-पुरस्कृतः ।
त्वम् एव राजा धर्म-ज्ञ
इति रामं वचो ऽब्रवीत् ॥
रामो ऽपि परमोदारः
सु-मुखः सु-महा-यशाः ।
न चैच्छत् पितुर् आदेशाद्
राज्यं रामो महा-बलः ॥

३०[४] अधिपाठः व$_{१-३}$ (व$_{२}$ प्रान्ते, इतर-हस्तश् च)
राम-प्रवासनं श्रुत्वा
पितुश् च निधनं तथा ।
भरतो विललापार्तो
मातृकाद् आगतो बहु ॥१९*॥

३२[१] <म$_{१.७.१०.१३}$ राजत्वे स पुरस्कृतः>
व$_{१}$ सु परिस्कृतः (प्रान्ते स पुर॰)

३२[४] अधिपाठः व
अयाचद् भ्रातरं रामम्
आर्य-भाव-पुरस्कृतः ।
गृहाण राज्यं धर्मात्मन्न्
इति रामं वचो ऽब्रवीत् ॥
प्रसाद्यमानो ऽपि यदा
नैच्छद् राज्यं महा-यशाः ।२०*।
([१-२] व$_{४}$ नास्ति ॥ [२]व$_{१}$ [२]पुरस्कृतं)

३१[१] म$_{३}$ च ~ तु.

३१[२] म$_{१३}$ प्रमोदितो ~ प्रचोदितो.

३१[४] क$_{१}$ म$_{२.११}$ महा-यशाः.
म$_{६.८.१०}$ भरतश् च महा-यशाः.

३२[४] अधिपाठः म$_{४}$ स जगाम इत्याद्यस् त्रयोऽपि दक्षिणापथ-श्लोकाः ॥

३२[४] अधिपाठः म$_{७}$
अयाचद् भ्रातरं रामम्
आर्य-भाव-पुरस्कृतम् ।
न चैच्छत् परम-प्रज्ञो
रामं मोक्तुं महा-यशाः ॥ २.* ॥

व$_{१. .११.१२}$ मृते ~ गते.
< म$_{४-६.८-१०.१२}$ तु तस्मिन् >

[३]द$_{७.०.१०}$ सु- ~ स.

वङ्ग-विशेषाः १.१.४६	१.१.४२	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.४३
	पादुके चास्य राज्याय	
	न्यासं दत्त्वा पुनः पुनः ।	
	निवर्तयामास तदा	* ततो
	भरतं भरताग्रजः ॥३३॥	
	स कामम् अन्-अवाप्यैव	
	गृहीत्वा राम-पादुके ।	राम-पादाव् उपस्पृशन्
	नान्दि-ग्रामे ऽकरोद् राज्यं	
	रामागमन-काङ्क्षया ॥३४॥	
	आशङ्कमानश् च पुनः	रामस् तु पुनर् आलक्ष्य
	पौर-जानपदागमम् ।	नागरस्य जनस्य च ।
	रामो ऽपि हित्वा तं शैलं	तत्रागमनम् एकाग्रो
	प्रययौ दण्डकं वनम् ॥३५॥	दण्डकान् प्रविवेश ह ॥
	विराधं राक्षसं हत्वा	
	शर-भङ्गं ददर्श ह ।	
	सुतीक्ष्णं चाप्य् अगस्त्यं च	
	अगस्त्य-भ्रातरं तथा ॥३६॥	
	अगस्त्य-वचनाच् चैव	
	जग्राहैन्द्रं धनुस् तदा ।	* शरासनम्
लब्ध्वा स *	आलभ्य परम-प्रीतस्	खड्गं च *
	तूणौ चाक्षय-सायकौ ॥३७॥	तूणी *

*	३३[२] <द$_{७,९,११}$ तदा>	
३४[४] अधिपाठः व गते तु भरते रामो धर्म-पाशेन यन्त्रितः ।२२*।		३४[४] अधिपाठः द गते तु भरते श्रीमान् सत्य-सन्धो जितेन्द्रियः । २३* ।
	३५[४] म$_{६}$ अगमद् ~ प्रययौ.	३५[४] अधिपाठः द <व> प्रविश्य तु महारण्यं रामो राजीव-लोचनः । २४* ।
३७[३] <म$_{४-१०,१२}$ लब्ध्वा च (म$_{७}$ स)>	३६[३] म$_{३,१०}$ चाप्य् ~ च.	
३७[४] अधिपाठः व (व$_{१}$ [१-४] प्रान्ते, व$_{२}$ सर्व प्रान्ते) <म$_{७}$> प्रतीत्य शर-भङ्गं च अगस्त्यं च महा-मुनिम् ।		

वङ्ग-विशेषाः
१.१.५१

सो ऽभिवाद्य ययौ श्रीमान्
अनसूयां च सु-व्रताम् ॥
देशः पञ्चवटी नाम
तत्र वासम् अकल्पयत् ।२५*।
([५] व$_{1-3}$ देशं पञ्चावटं,
व$_{1}$ प्रान्ते देशः पञ्चवटी)

१.१.४५

वसतस् तस्य रामस्य
वने वन-चरैः सह ।
रक्षोभ्यः काम-रूपिभ्य
ऋषयो ऽभ्यागमन् भयात् ॥३८॥

रामं कमल-पत्राक्षं
शरण्यं शरणैषिणः ।
महेन्द्रम् इव दुर्-धर्षं
बाण-खड्ग-धनुर्-धरम् ॥३९॥

तेन तत्र सह भ्रात्रा
जनस्थान-निवासिनी ।
विरूपिता शूर्पनखा
राक्षसी काम-रूपिणी ॥४०॥

३८[१-२] व$_{2}$ नास्ति ॥
३८[१] क$_{1}$, म$_{4-6.8}$ <व$_{1}$> तत्र ~ तस्य.
३८[३] म$_{4.8}$ काम-रूपेभ्य.
३८[४] म$_{4}$ ष्यागमन्.
३९[२] म$_{1}$ शरणैषिणो, म$_{6.8.12}$ शरणार्थिनः.
३९[४] म$_{9}$ वारि-धेर् इव दुर्-धरम्.

४०[२] म$_{5-6.8.9.12.13}$ °निवासिना.
☞ ४०[३] द$_{5}$ विरूपिता इति तृतीय-पत्र-प्रारम्भः ॥
केषुचिद् ग्रन्थेषु शूर्पणखा । एवम् उत्तरत्रापि ॥

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.४६

ऋषयो ऽभ्यागमन् सर्वे
वधायासुर-रक्षसाम्
स तेषां प्रतिशुश्राव
राक्षसानां तथा वने ।
प्रतिज्ञातश् च रामेण
वधः संयति रक्षसाम् ।
ऋषीणाम् अग्नि-कल्पानां
दण्डकारण्य-वासिनाम् ॥
* तत्रैव वसता

[२] द$_{8.10-11}$ तदा, द$_{9}$ तपो- ~ तथा.

<३९[४] अधिपाठः व$_{1.2}$
स तेषां प्रतिशुश्राव
राक्षसानां तदा वने ।
प्रतिज्ञातस् तु रामेण
वधः संयति रक्षसाम् ॥२६*॥
([१] व$_{2}$ निधनं श्रुत्वा ~ प्रतिशुश्राव) >

द$_{2.7}$ शूर्पणखी.

वङ्ग-विशेषाः १.१.५५	१.१.५०	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.५०
	ततः शूर्पनखा-वाक्याद्	
	आगतान् सर्व-राक्षसान् ।	उद्युक्तान् *
	खरं च दूषणं चैव	} * त्रिशिरसं *
	रक्षस् त्रिशिर एव च ॥४१॥	} दूषणं चैव राक्षसम्
	निजघान वने रामो	* रणे रामस्
एकस् * *	घोरांस् तान् सर्व-राक्षसान् ।	तेषां चैव पदानुगान्
	तेषाम् अनुबलं चैव	रक्षसां निहतान्य् आसन्
	सहस्राणि चतुर्-दश ॥४२॥	
	ततो ज्ञाति-वधं श्रुत्वा	
	रावणः क्रोध-मूर्छितः ।	
	सहायं वरयामास	
	मारीचं नाम राक्षसम् ॥४३॥	
	वार्यमाणो ऽपि बहुशो	वार्यमाणः सु-बहुशो
	मारीचेन स रावणः ।	

४१^{४} व$_{२}$ त्रिशिरसं तथा ~ त्रिशिर एव च.	४१^{३}–४२^{२} क$_{१}$ नास्ति ॥	
	४२^{१} <द$_{७.१२}$ वने>	<म$_{१-३.७.१३}$ रणे>
४२^{२} <म$_{१-३.७.१३}$ एकस्>	<व$_{२}$ घोरांस्>	द$_{३}$ वीरांस् ~ रामस्.
		४२^{२} अधिपाठः द वने तस्मिन् निवसता जनस्थान-निवासिना ।२७*। (^{१}द$_{८-१२}$ °निवासिनां)

४३^{१} अधिपाठः उ

रक्षस् त्रैलोक्य-विश्रुतम् ।
नामतो रावणो नाम काम-रूपो महा-बलः ॥
राक्षसाधिपतिः शूरो ।२८*।
(^{१}म$_{२-१०}$ व$_{१-३}$ °विश्रुतः, व$_{४}$ °विक्रमम्.
^{३}क$_{१}$ म$_{१-३.७.११.१३}$ व काम-रूपी)

४३^{३} म$_{४.८}$ साहाय्ये, म$_{५.६.९.१०.१२}$ सहाय्ये ~ सहायं.

४३^{४} म$_{७}$ काम-रूपी महा-बलः.

४३^{४} अधिपाठः म$_{७}$
रावणो रक्षसां श्रेष्ठो
मारीचं सु-महा-बलम् ।२९*।

वङ्ग-विशेषाः १.१.६१	१.१.५५	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.५५
	न विरोधो बलवता	
	क्षमो रावण तेन ते ॥४४॥	
	अन्-आदृत्य तु तद्-वाक्यं	
* काल-देशितः	रावणः काल-चोदितः ।	
	जगाम सह-मारीचो	
	रामाश्रम-पदं ततः ॥४५॥	तस्याश्रम-पदं तदा
	तेन मायाविना दूरम्	
	अपवाह्य नृपात्मजम् ।	* नृपात्मजौ
	जहार भार्यां रामस्य	
	हत्वा गृध्रं जटायुषम् ॥४६॥	गृध्रं हत्वा *
	गृध्रं च निहतं दृष्ट्वा	
	हृतां भार्यां च दुर्-लभाम् ।	* श्रुत्वा * मैथिलीम्
	राघवः शोक-संतप्तो	
	विललापाकुलेन्द्रियः ॥४७॥	
	ततः स तत्र काकुत्स्थो	* तेनैव शोकेन
	दग्ध्वा गृध्रं जटायुषम् ।	गृध्रं दग्ध्वा *
	कबन्धं ददृशे भूयो	मार्गमाणो वने सीतां
	दनोः पुत्रं महा-बलम् ॥४८॥	राक्षसं संददर्श ह ।
	तं स तेनैव कोपेन	कबन्धं नाम रूपेण
	कबन्धं घोर-दर्शनम् ।	विकृतं घोर-दर्शनम् ॥

४५^{२} <म$_{१-३.९.१३}$ काल-देशितः >	४४^{४} क$_{१}$ म$_{११}$ राक्षसो रावण तेन ते. क$_{१}$ म$_{११}$ काल-शंदितः, म$_{४.५.८.१०.१२}$ क्रोध-मूर्छितः. ४६^{२} म$_{४-६.८.१०.१२}$ अपसार्य ~ अपवाह्य.	व$_{७.१०}$ काल-नोदितः. < म$_{१.१३}$ व$_{२}$ नृपात्मजौ >

४६^{२} अधिपाठः व

रावणो ऽन्तरम् आसाद्य सीतां सुर-सुतोपमाम् ।३०*।

४६^{४} <व$_{८-१०}$ हत्वा गृध्रं>
४७^{१} क$_{१}$ म$_{११}$ <व$_{१-३}$> तु ~ च.
४७^{१} म$_{७}$ सु- ~ च.
म$_{१.१३}$ वल्लभाम् ~ दुर्-लभाम्.
४७^{४} म$_{१.१३}$ विललाप सु-दुःखितः.
४९^{१} म$_{१.१३}$ वृतस् ~ तं स.
म$_{२.३}$ शरेणैव ~ स तेनैव.
४९^{२} म$_{१३}$ कबन्धो भय-दर्शनम्.

वङ्ग-विशेषाः १.१.६५	१.१.५८	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.५९
स च * *	निहत्य काष्ठैर् अदहत् सो ऽभूद् दिव्य-वपुस् तदा ॥४९॥ कथयामास रामस्य श्रमणां शबरीं ततः । तस्यैव वचनाद् रामो लक्ष्मणेन सहानघः । शबरीं धर्म-निपुणाम् अभ्यगच्छद् रघूद्वहः ॥५०॥ शबर्या पूजितः सम्यग् रामो दशरथात्मजः । पम्पा-तीरे हनुमता संगतो वानरेण ह ॥५१॥ हनुमद्-वचनाच् चैव	तं निहत्य महा-बाहुर् ददाह स्वर् गतश् च सः । स चास्य कथयामास शबरीं धर्म-चारिणीम् । श्रमणीं धर्म-निपुणाम् अभिगच्छेति राघव । सो ऽभिगच्छन् महा-तेजाः शबरीं शत्रु-सूदनः ॥
४९^{४} <म$_{४.५.७.८.१०}$ स च>	४९^{१} म$_{२.३}$ काष्ठेन दहत्. म$_{८}$ तथा ~ तदा. ५०^{१} म$_{४-६.८.१०.१२}$ रामाय ~ रामस्य. ५०^{२} म$_{२-३}$ श्रावणां, म$_{५.६}$ श्रमाणां, म$_{७-९}$ <व$_{१.२}$> श्रवणां. ५०$^{३-४}$, ५०$^{५-६}$ एतयोः श्लोकार्धयोर् व्यत्यासः क$_{१}$ म$_{७.९.११.१३}$ ॥ ५०^{३} म$_{९}$ तस्य तद्- ~ तस्यैव. ५०^{४} म$_{६}$ महा-रघुः, म$_{७}$ सहायवान् ~ सहानघः. ५०^{५} म$_{७}$ धर्म-निरताम्. ५०^{६} म$_{७.९}$ अभिगच्छ रघूद्वह.	द$_{७.८}$ ऽभ्यगच्छन्, द$_{९.१०}$ ऽपि गच्छन्. ५०^{६} <अधिपाठः क$_{१}$ म$_{१-३.७.९.११.१३}$ अभ्यगच्छन् महा-तेजाः शबरीं शत्रु-सूदनः ।३१*। (^{१}क$_{१}$ म$_{११}$ अभ्यगच्छ, म$_{३}$ सो ऽभिगच्छन्, म$_{१३}$ अभिगच्छन्. म$_{३}$ महा-बाहुः. ^{२}क$_{१}$ म$_{११}$ शांभरीं)>
५१^{४} व$_{१}$ वानरेण स सहितः, व$_{२}$ वानरेन्द्रेण संगतः.	५१$^{१-४}$ क$_{१}$ म$_{११}$ नास्ति ॥ म$_{१-३.९.१३}$ वानरेण स संगतः, म$_{७}$ <व$_{४}$> वानरेण समागतः.	द$_{१}$ संगतो वानरैः सह.

वङ्ग-विशेषाः १.१.६८	१.१.६२	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.६३
	सुग्रीवेण समागतः । सुग्रीवस्य च तत् सर्वं रामो ऽशंसन् महा-बलः ॥५२॥ सुग्रीवस् तस्य रामस्य श्रुत्वा वाक्यं महात्मनः । चक्रे वानर-राजेन वैरानुकथनं महत् ॥५३॥ रामे निवेदितं सर्वं प्रणयाद् दुःखितेन च । बालिनश् च बलं तत्र कथयामास वानरः ॥५४॥ प्रतिज्ञाते तु रामेण तदा बालि-वधं प्रति ।	सुग्रीवाय * * * शंसद् रामो * सुग्रीवश् चापि तत् सर्वं * रामस्य वानरः ततो * * प्रति रामायावेदितं * प्रतिज्ञातं च रामेण तदा बालि-वधं प्रति । बालिनश् च बलं तत्र कथयामास वानरः ॥

५२[१] म$_{४.१०}$ च संगतः, म$_{१३}$ <व$_{२}$> समागमः.
५२[२] क$_{१}$ म$_{११}$ रामः पृष्टो ~ रामो ऽशंसन्.
५३[१] म$_{५.६.१०.१२}$ °राज्येन ~ °राजेन.
५३[२] म$_{४}$ महा-बलः.
५४[२] म$_{२.३}$ प्रसुतेन ~ दुःखितेन.
म$_{४.१०.१३}$ <व$_{२.४}$> हि, म$_{५.६-८.२}$ ह ~ च.
५४[१] म$_{२.३}$ बालिनः स बलं चैव.
५५[१] म$_{२}$ <व$_{२}$> च ~ तु.
५५[२] क$_{१}$ म$_{११}$ ततो ~ तदा.

५३[१] व$_{२.३}$ तत्र ~ तस्य.

द$_{४}$ समाहितः ~ समागतः.

५२[२] अधिपाठः द
आदितश् च यथा-वृत्तं
सीतायाश्[१] च विशेषतः ।३२*।
([१]द$_{८.१०.११}$ तद् ~ च)

द$_{३-५}$ चैव ~ चापि.
द$_{११}$ भाषितं ~ वानरः.

५३[१] अधिपाठः द <म$_{२-४.६.९-११}$ व$_{१.२}$>
चकार सख्यं रामेण
प्रीतश् चैवाग्नि-साक्षिकम् ।३३*।

<म$_{२-५.८-१०.१२}$ ततो ~ चक्रे>

<५४ उत्तरार्ध-५५पूर्वार्धयोर् व्यत्यासः म$_{३.९}$>

वङ्ग-विशेषाः १.१.७१	१.१.६५	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.६७
	राघवे बालि-वीर्येण सुग्रीवः शङ्कितो ऽभवत् ॥५५॥	सुग्रीवः शङ्कितश् चासीन् नित्यं वीर्येण राघवे ।
* * दृष्ट्वा	रामः संप्रत्ययं कर्तुं सुग्रीवे वानराधिपे । पादेन दुन्दुभेः कायं चिक्षेप शत-योजनम् ॥५६॥	राघव-प्रत्ययार्थं तु दुन्दुभेः कायम् उत्तमम् । दर्शयामास सुग्रीवो महा-पर्वत-संनिभम् ॥ उत्स्मयित्वा महा-बाहुः प्रेक्ष्य चास्थि महा-बलः । पादाङ्गुष्ठेन चिक्षेप संपूर्णं दश-योजनम् ॥
	बिभेद सप्त तालांश् च शरेणानत-पर्वणा । गिरिं रसातलं चैव जनयंस् तस्य विस्मयम् ॥५७॥	* च पुनः सालान् सप्तैकेन महेषुणा जनयन् प्रत्ययं तदा
	ततः प्रीत-मनास् तस्य कर्मणा तेन सोऽभवत् ।	* * तेन विश्वस्तः स महा-कपिः
५६^{१} <क$_{१}$ म$_{१.७.९.११.१३}$ दृष्ट्वा>	<व$_{३}$ कर्तुं> ५७^{१} <द$_{२.७.९.११.१२}$ तालान्~सालान्> ५७^{२} म$_{२.३}$ शरेणैकेन राघवः ५७^{३} म$_{२.३}$ गिरं~गिरिं. ५७^{४} म$_{४}$ प्रत्ययम्~विस्मयम्. ५८^{२} म$_{५.६.८.१०.१२}$ तस्य~तेन.	५५$^{१-४}$ <म$_{२.३}$ सुग्रीवः शङ्कितश् चासीत् तद्-वधं प्रति राघवे> ५६ <म$_{४}$ अष्टौ पादाः। आद्याश् चत्वारश् चरमौ च द्वौ यथा द, मध्यस्थौ तु यथा म> ५८^{१} <म$_{४-६.८.१०.१२}$ तेन>

५८^{२} अधिपाठः व

सुग्रीवो वानर-श्रेष्ठः परं हर्षम् अवाप च ॥
ततो वानर-राजेन कृत्वा सख्यं महा-बलः ।
प्रत्ययं जनयामास तद्वान्योऽन्यस्य वै मिथः ॥
समयं तौ ततः कृत्वा नर-वानर-पुंगवौ ।३४*।

(¹व$_{२}$ महात्मना~महा-बलः)

(²म$_{२.३}$ प्रणयं~प्रत्ययं.
³म$_{२.३}$ ततो~तदा.
⁴म$_{२.३}$ समयस्)

वङ्ग-विशेषाः १.१.७५	१.१.६९	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.७०
	किष्किन्धां राम-सुग्रीवौ जग्मतुस् तौ गुहां तदा ॥५८॥	* राम-सहितो जगाम च * *
	ततो ऽगर्जद् धरि-वरः सुग्रीवो मेघ-निःस्वनः ।	* हेम-पिङ्गलः
* शब्देन *	तेन नादेन महता निर्जगाम हरीश्वरः ॥५९॥	
	ततः सुग्रीव-वचनाद् धत्वा वालिनम् आहवे । सुग्रीवायैव तद्-राज्यं राघवः प्रत्यपादयत् ॥६०॥	सुग्रीवम् एव तद्-राज्ये
५९^{१} व$_{३.४}$ (व$_{३}$ प्रान्ते) °श्रेष्ठः ~ °वरः. ५९^{२} व$_{४}$ हरि-पिङ्गलः ~ मेघ-निःस्वनः	५८^{२} क$_{१}$ म$_{५.६.१०.११}$ किष्किन्दां. <द$_{१०.११}$ °सुग्रीवौ> ५८^{४} क$_{१}$ म$_{२.३.११}$ तां ~ तौ. म$_{४-६.१०}$ वालि-रक्षितां, म$_{८}$ वालि-पालितां ~ तौ गुहां तदा. म$_{४.१०}$ भीम° ~ मेघ°.	
५९^{२} अधिपाठः व$_{१.२}$ नर्दन्न् इव स सुग्रीवः पूरयामास रोदसी ।३५*। (व$_{१}$ पूजयामास, व$_{१}$ प्रान्ते पूर°)		५९^{४} अधिपाठः द <म$_{४}$ व$_{१.२}$> अनुमान्य तदा तारां सुग्रीवेण समागतः । निजघान च तत्रैनं शरेणैकेन राघवः ॥३६*॥ (^{१}व$_{१.२}$ ततस् ~ तदा. $^{३-४}$व$_{१.२}$ नास्ति)
	६०^{१} म$_{४.५.१०}$ °वचसा. ६०^{३} म$_{२.३}$ सुग्रीवाय च तद् वाक्यं.	

६०^{४} अधिपाठः म$_{४-८.१०.१२}$ व (व$_{१.२}$ प्रान्ते)

अनुज्ञातस् तु रामेण किष्किन्धां प्रविवेश ह ।
चतुरो वार्षिकान् मासान् उवास समयेन सः ॥३७*॥

(^{२}म$_{६.१०}$ किष्किन्दां.
^{३}म$_{४-६.१०}$ चत्वारो.
^{४}म$_{५.७.८.१२}$ व उषित्वा ~ उवास.
म$_{७}$ व तु ~ सः)

वङ्ग-विशेषाः १.१.८१	१.१.७५	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.७५
	स च सर्वान् समानाय्य	* * * समानीय
	वानरान् वानरर्षभः ।	
	दिशः प्रस्थापयामास	
	दिदृक्षुर् जनकात्मजाम् ॥६१॥	
	ततो गृध्रस्य वचनात्	
	संपातेर् हनुमान् कपिः ।	* * बली
	शत-योजन-विस्तीर्णं	
	पुप्लुवे मकरालयम् ॥६२॥	* लवणार्णवम्
	ततो लङ्कां समासाद्य	तत्र * *
	पुरीं रावण-पालिताम् ।	
	ददर्श सीतां ध्यायन्तीम्	
	अशोक-वनिकां गताम् ॥६३॥	
	निवेद्य चाप्य् अभिज्ञानं	निवेदयित्वाभिज्ञानं
	प्रवृत्तिं विनिवेद्य च ।	
	गृहीत्वा प्रत्यभिज्ञानं	समाश्वास्य च वैदेहीं
	मर्दयामास नैर्ऋतान् ॥६४॥	* तोरणम्
	पञ्च मन्त्रि-सुतान् हत्वा	} * सेनाग्रगान् *
	पञ्च सेनाग्रगान् अपि ।	} सप्त मन्त्रि-सुतान् *
	कुमारम् अक्षं निष्पिष्य	शूरम् * च *
	ग्रहणं समुपागमत् ॥६५॥	

६१^{१} व$_{२}$ ततः~स च.	६१^{२} म$_{७}$ बलवान् ~ वानरान्.	<म$_{२}$ समानीय>
	६१^{४} म$_{४-६.८.१०.१२}$ विचेतुं ~ दिदृक्षुर्.	
	६२^{१} म$_{४.१०}$ वचसा.	
	६२^{४} म$_{१-३}$ पप्लुवे, म$_{५.६.१२.१३}$ <द$_{१०}$> पुप्लवे.	
	म$_{५-७.९.१०}$ मकराकरम्.	
	६३^{१}-६४^{४} म$_{५.६-८.१२}$ नास्ति ॥	
	६३^{४} क$_{१}$ म$_{१.१३}$ °वनिका- ~ °वनिकां.	
	६४^{१} क$_{१}$ म$_{११}$ अविज्ञानं.	
	६४$^{२.३}$ क$_{१}$ म$_{११}$ नास्ति ॥	६४^{२} द$_{१-५.१२}$ च निवेद्य ~ विनिवेद्य.
	६४^{४} क$_{१}$ म$_{११}$ नैर्ऋतम्.	
	६५^{२} म$_{१३}$ निक्षिप्य ~ निष्पिष्य.	द$_{९}$ निष्पीड्य.
		६५^{४} द$_{८}$ समुपागतः.

वङ्ग-विशेषाः १.१.८६	१.१.८०	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.८०
	अस्त्राद् उन्मोच्य चात्मानं	अस्त्रेणोन्मुक्तम् आत्मानं
	ज्ञात्वा पैतामहान् वरान् ।	* पैतामहाद् वरात्
	ममर्ष रक्षसां वीरो	* राक्षसान् *
	यन्त्रणां तां यदृच्छया ॥६६॥	यन्त्रिणस् तान् *
	ततो दग्ध्वा पुरीं लङ्कां	
	पुनर् दृष्ट्वा च मैथिलीम् ।	ऋते सीतां * *
	समाश्वास्य च वैदेहीं	रामाय प्रियम् आख्यातुं
	पुनर् आयान् महा-कपिः ॥६७॥	
	सोऽभिगम्य महात्मानं	
	कृत्वा रामं प्रदक्षिणम् ।	
	निवेदयामास तदा	न्यवेदयद् अमेयात्मा
	दृष्टा सीता मयेति वै ॥६८॥	* सीतेति तत्त्वतः
	ततः सुग्रीव-सहितो	
	गत्वा तीरं महोदधेः ।	
	समुद्रं क्षोभयामास	
	शरैर् आदित्य-संनिभैः ॥६९॥	
	दर्शयामास चात्मानं	
	समुद्रो राघवस्य च ।	समुद्रः सरितां पतिः

६६[१] व$_{१.२}$ विमोच्य (व$_{१}$ प्रान्ते प्रमोच्य). व$_{३}$ (प्रान्ते) नास्त्रान् मोच्यद् आत्मानं, अस्त्रान् नोन्मुच्य चात्मानं, व$_{४}$ अस्त्रात् प्रमोच्य चात्मानं.

६७[१] व$_{३}$ हित्वा सीतां तु मैथिलीं.

६७[३] व$_{३}$ भार्यां दृष्ट्वा तु रामस्य.

६७[४] व$_{३}$ शीघ्रम्~पुनर्.

७०[२] व$_{३}$ तु~च.

क$_{१}$ म$_{१.२.११.१३}$ विमोच्य.

६६[२] क$_{१}$ म$_{२.३}$ श्रुत्वा, म$_{१.१३}$ <व$_{१}$> स्मृत्वा (व$_{१}$प्रान्ते ज्ञात्वा)

६६[३] म$_{४.९.१०}$ ममर्ष यन्त्रणां तत्र.

६६[४] म$_{२.३}$ यन्त्रस् ततो, म$_{४.९.१०}$ राक्षसानां~यन्त्रणां तां.

६७[१] क$_{१}$म$_{२.३.११}$ दग्धा पुरी लङ्का. म$_{४.१०}$ पुनर्~पुरीं. म$_{३}$ पुनर् दृष्टा च मैथिली.

६७[१]-६८[२] क$_{१}$म$_{११}$ नास्ति ॥

६८[१-४] म$_{२.३}$ नास्ति ॥

६९[४] म$_{४.९.१०}$ °वर्चसैः~°संनिभैः. म$_{१.४.९.१०}$ हि, म$_{५.६.८.१२}$ इ~च.

व$_{७-१२}$ मर्षयन्. <म$_{७}$ यन्त्रिणस् तान्>

वङ्ग-विशेषाः १.१.९१	१.१.८४	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.८३
	समुद्र-वचनाच् चैव	
	नलः सेतुम् अकारयत् ॥७०॥	नलं * *
	तेन गत्वा पुरीं लङ्कां	
	हत्वा तं राक्षसेश्वरम् ।	* रावणम् आहवे
	अभ्यसिञ्चत् स लङ्कायां	अभिषिच्य च *
	राक्षसेन्द्रं विभीषणम् ॥७१॥	
	ताम् उवाच ततो रामः	
	परुषं जन-संसदि ।	
* सीतापि	अ-मृष्यमाणा तत् सीता	* सा *
	विवेश ज्वलनं ततः ॥७२॥	* * सती
	स चाग्नि-वचनात् सीतां	ततो ऽग्नि° *
	ज्ञात्वा विगत-कल्मषाम् ॥७३॥	

७०[४] म$_{७}$ अल- ~ नलः.
७१ क$_{१}$.म$_{११}$ नास्ति ॥

७१[२] अधिपाठः द
रामः सीताम् अनुप्राप्य
परां व्रीडाम् उपागमत् ।३८*।

 ७१उत्तरार्धात् परं ७४[१]-७५[१] व$_{१.३.४}$।
अत उत्तरं ४१* व$_{१.४}$ ॥

७१उत्तरार्धं ७५पूर्वार्धात् परं द ॥

७२ क$_{१}$ म$_{११.१३}$ <व$_{२}$> नास्ति (व$_{२}$ प्रान्ते, इतर-हस्तश् च)
७२[१] म$_{४-६.८.१२}$ सीताम् ऊचे ~ ताम् उवाच.
म$_{१-३}$ <व$_{१.४}$> तत्र ~ जन-.
७२[२] व$_{३}$ तस्य ~ जन-.
७२[३] व$_{३}$ सीता तु, <म$_{१.३.७}$ सीतापि>
७२[४] म$_{२.३}$ प्रति ~ ततः.
७२श्लोकस्य ७४पूर्वार्धस्य च व्यत्यासः म$_{२.७.१०}$ ॥

७२[४] अधिपाठः म$_{१-१०.१२}$ व (व$_{२}$ प्रान्ते)
ततो वायुः प्रादुर् आसीद् वाग् उवाचाशरीरिणी ।
देव-दुन्दुभयो नेदुः पुष्प-वृष्टिः पपात च ॥३९*॥
([१]व$_{२}$ उच्चैः, व$_{४}$ वह्निः ~ वायुः. म$_{१}$ ततो तदा वायुर् आसीत्, म$_{३}$ ततोत्तमो वायुर् आसीत्. [२]व$_{४}$ ह ~ च)

७३[१] म$_{४}$ विधानात् ~ °वचनात्.

७३[२] अधिपाठः द$_{८.११}$
अग्रहीद् अ-मलां रामो
वचनाच् च गुरोस् तदा ।४०*।

वङ्ग-विशेषाः १.१.९१	१.१.८६	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.८८
	कर्मणा तेन महता	
	देवा इन्द्र-पुरोगमाः ।	त्रैलोक्यं स-चराचरम्
	स-देवर्षि-गणास् तुष्टा	°गणं तुष्टं
	राघवं ते ऽभ्यपूजयन् ॥७४॥	राघवस्य महात्मनः
	तथा परम-संतुष्टैः	बभौ रामः संप्रहृष्टः
	पूजितः सर्व-दैवतैः ।	
	कृत-कृत्यस् तदा रामो	
	वि-ज्वरः समपद्यत ॥७५॥	* प्रमुमोद ह
	देवेभ्यः स वरान् प्राप्य	देवताभ्यो वरं *
	रामः सीताम् अवाप्य च ।	समुत्थाप्य च वानरान्
	पुष्पकं च समारुह्य	* तत् *
	नन्दि-ग्रामम् उपागतः ॥७६॥	°ग्रामं ययौ तदा

 ७४^{१}–७५^{२} क्रमो यथा प्राक्तन-पृष्ठ-गतेषु ७१-७२-श्लोक-टिप्पणेषु ॥

७४^{२} क$_{१}$ म$_{११}$ तेन, म$_{२.३}$ तृप्ता ~ तुष्टा.

७४^{४} म$_{३-६.८.९.१२}$ प्रत्य- ~ ते ऽभ्य-.

७५^{२} अधिपाठः व$_{१.४}$

ततः सीतां समादाय
राघवाय प्रदत्तवान् ।४१*।
(व$_{१}$ प्रान्ते सीतां समानयामास रामो
ऽशोक-वनात् ततः)

७५^{२} क$_{१}$ म$_{१.२.११.१३}$ तथा ~ तदा.

७६^{१} म$_{२.३}$ वनात् ~ वरान्.

७६^{२} म$_{१२}$ राज्यं स्वं पुनर् आप्तवान्.

७६^{२} अधिपाठः द

अयोध्यां प्रस्थितो रामः
पुष्पकेन सुहृद्-वृतः ।
भरद्वाजाश्रमं गत्वा
रामः सत्य-पराक्रमः ॥
भरतस्यान्तिकं रामो
हनूमन्तं व्यसर्जयत् ।
पुनर् आख्यायिकां जल्पन्
सुग्रीव-सहितस् तदा ॥४२*॥
(^{१}द$_{८.११}$ भरतस्यान्तिके.
द$_{११}$ दूतं ~ रामो)

७६^{३}-७७^{४} म$_{१२}$ नास्ति ॥

७६^{३} म$_{४.९.१०}$ समासाद्य ~ समारुह्य.

७६^{४} व$_{१.२}$ उपागमत्.

वङ्ग-विशेषाः १.१.९१	१.१.९१	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.९२
* जटां छित्त्वा	नन्दि-ग्रामे जटा हित्वा	* जटां *
	भ्रातृभिः सह राघवः ।	* सहितो ऽनघः
	रामः सीताम् अनुप्राप्य	
	राज्यं पुनर् अवाप्तवान् ॥७७॥	
	हृष्टः प्रमुदितो लोकस्	प्रहृष्ट-मुदितो *
	तुष्टः पुष्टः सु-धार्मिकः ।	
* वि-शोकश् *	निर्-आमयो नि-रोगश् च	* ह्य् अ-रोगश् *
दुर्-भिक्षापाय-वर्जितः	दुर्-भिक्षायास-वर्जितः ॥७८॥	दुर्-भिक्ष-भय-वर्जितः
	न पुत्र-मरणं केचित्	
	पश्यन्ति स्म नराः क्वचित् ।	द्रक्ष्यन्ति पुरुषाः *
	नार्यश् चाविधवा नित्यं	
	पति-शुश्रूषणे रताः ॥७९॥	भविष्यन्ति पति-व्रताः
	न वात-जं भयं किंचिन्	* चाग्नि-जं * *
	नाप्सु मज्जन्ति जन्तवः ।	

७७¹ <म$_{३.६.७.१०.११}$ जटां. म$_{४-६.७-११}$ छित्त्वा>

७७³ म$_{९.१३}$ अवाप्याथ ~ अनुप्राप्य.

७७⁴ अधिपाठः क$_{१}$ म$_{१-३.७.९.१३}$ व

हंजे च विविधैर् यज्ञैर् हत्वा तं लोक-कण्टकम् ।४३*।

(²म$_{७}$ देव- ~ लोक-)

अतः परं क$_{१}$ (²⁻⁵क$_{१}$ लुप्तं) म$_{१-३.७.९.१३}$ व, ७७⁴ परं म$_{४-६.८.१०.११}$ (³⁻⁶ म$_{११}$ लुप्तं)

सीतया सहितः श्रीमान् रेमे च मुदितः सुखी ।

पालयामास चैवेमाः पितृवन् मुदिताः प्रजाः ।

अयोध्याधिपतिः श्रीमान् राजा दशरथात्मजः ॥४४*॥

(²म$_{४.५.९}$ सुखितः ~ मुदितः. ⁶म$_{३}$ रामो ~ राजा)

७८¹ व$_{३}$ विद्-आचारो ~ वि-शोकश् च. <म$_{७}$ वि-शोकश्>

७८¹ म$_{१२}$ दृष्ट्वा ~ हृष्टः. म$_{४.५.९.१०}$ लोकैस्.

७८² म$_{२.३}$ ऽक्लिष्टः ~ तुष्टः. म$_{४-६.८-१०}$ <द$_{१}$> ऽभिरामश् ~ नि-रोगश्.

७८⁴ <व$_{३}$ दुर्-भिक्षायास°>

७९⁴ म$_{४.९.१०}$ भर्तृ° ~ पति°.

द$_{१.३}$ प्रहृष्टो मुदितो.

७९¹ द$_{१.१२}$ किंचित् ~ केचित्.

वङ्ग-विशेषाः
१.१.१०२

नैवान्धस् * *

१.१.९४

न चाग्नि-जं भयं किंचिद्
यथा कृत-युगे तथा ॥८०॥

न तस्य राष्ट्रे विधवा
ना-नाथस् तत्र ना-बुधः ।
न दुर्-गतो न कृपणो
न व्याध्य्-आर्तो ऽभवन् नरः ॥८१॥

अश्वमेध-शतैर् इष्ट्वा
तथा बहु-सुवर्णकैः ।
गवां शत-सहस्राणि
बहूनि स हि दास्यति ॥८२॥

बहून् वर्षांश् च राज्यं स
राघवो वै करिष्यति ।

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.९६

* वात-जं * *
नापि ज्वर-कृतं तथा
न चापि क्षुद्-भयं तत्र
न तस्कर-भयं तथा ।
नगराणि च राष्ट्राणि
धन-धान्य-युतानि च ।
नित्यं प्रमुदिताः सर्वे
यथा कृत-युगे तथा ॥

* कोटय्-अयुतं दत्त्वा
ब्रह्म-लोकं प्रयास्यति
अ-संख्येयं धनं दत्त्वा
ब्राह्मणेभ्यो महा-यशाः ।
राज-वंश्यान् शत-गुणान्
स्थापयिष्यति राघवः ॥

८०[४] व$_{४}$ सत्य-युगे.

८१[२] < म$_{४-९.१२}$ नैवान्धस् >

८१[२] अधिपाठः व$_{१.२}$
न जडो नैव बधिरो
नैवान्धः प्रिय-साहसः ।४५*।

८०[२.३] म$_{९}$ नास्ति ॥
म$_{४-६.८.९.१२.१३}$ °युगं.

८१[१] म$_{४-९.१२}$ राज्ये बधिरो.

८१[३] म$_{४-६.८-१०.१२}$ दुःखितो, म$_{७}$ <व$_{१}$ प्रान्ते> दुर्-मना ~ दुर्-गतो.

८१[४] म$_{१-३.७}$ भवेन् ~ ऽभवन्.

८२[२] म$_{२.३}$ °सुवर्णकं.

८२[४] म$_{२.१३}$ ह ~ हि.

८३[१] क$_{१}$ म$_{११}$ वंश्यांश् च, म$_{३}$ स्व-वश्यान् ~ वर्षांश् च.
क$_{१}$ म$_{११}$ राज्ञ स्म, म$_{२.३.१३}$ राज्यश् च, म$_{४.९}$ राज्यं च ~ राज्यं स.

८३[२] म$_{४-६.८-१०.१२}$ हि विधास्यति ~ वै करिष्यति.

द$_{७.१२}$ ज्वर-भयं.

[५.६] द$_{७.१२}$ नास्ति ॥

८२[१.२] द$_{७.१२}$ नास्ति ॥

द$_{५.९.१०}$ गमिष्यति.
द$_{८.११}$ विद्वद्भ्यो विधि-पूर्वकम्.
[३] द$_{५}$ राज-वंशात्, द$_{९}$ राज-वंश-शत-गुणान्, द$_{१०.११}$ राज-वंशांश् शत-.

वङ्ग-विशेषाः १.१.१०८	१.१.९९	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.९९
	चातुर्वर्ण्यं च लोके ऽस्मिन्	
	स्व-धर्मे स्थापयिष्यति ॥८३॥	स्वे स्वे धर्मे नियोक्ष्यति
	दश वर्ष-सहस्राणि	
	दश वर्ष-शतानि च ।	
	रामो राज्यम् उपास्यासौ	* * उपासित्वा
	विष्णु-लोकं गमिष्यति ॥८४॥	ब्रह्म-लोकं *
	इदम् आख्यानम् आयुष्यं	* पवित्रं पाप-घ्नं
	यशस्यं बल-वर्धनम् ।	पुण्यं वेदैश् च संमितम्
	यः पठेद् राम-चरितं	
	सर्व-पापैः प्रमुच्यते ॥८५॥	
	इदं पठन् सदाध्यायं	एतद् आख्यानम् आयुष्यं
	पुण्य-श्रवण-कीर्तनम् ।	पठन् रामायणं नरः ।
	स-पुत्र-पौत्र-स्वजनो	स-पुत्र-पौत्रः स-गणः
	नरः कृच्छ्राद् विमुच्यते ॥८६॥	प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥

८३[४] व$_{१,४}$ धर्मे सं-~स्व-धर्मे.

८४[३] <म$_{४}$ उपासित्वा>

८४[४] <व$_{३}$ ब्रह्म-लोकं>
द$_{९-११}$ प्रयास्यति ~ गमिष्यति.

८४[४] अधिपाठः उ <द$_{९,११}$ चरमा पङ्क्तिर् एव>

स सर्व-गुण-संपन्नः श्रीमान् ऊर्जित-शासनः ।
यन् मां पृच्छसि वाल्मीके राम एभिर् गुणैर् युतः ॥
नारदस्य वचः श्रुत्वा वाल्मीकिर् इदम् अब्रवीत् ।
देवर्षे ये त्वया प्रोक्ता गुणाः पुरुष-दुर्-लभाः ।
तेषां तु समवायस् तं सांप्रतं रामम् आश्रितः ॥४६*॥

([४]म$_{७}$ वृतः ~ युतः . [६]क$_{१}$ मुनिर् ~ इदम्.
[९,१०] म$_{४-१०,१२}$ <द$_{९,११}$> एव समावायस्
~ तु समवायस् तं. म$_{२,३}$ समवायं तु ~ समवायस् तं.
क$_{१}$ म$_{११}$ आश्रितं)

८६ म$_{५}$ नास्ति ॥

८६[१] व$_{१,४}$ <म$_{७,८}$> इमं ~ इदं.

८६[३] म$_{२-३}$ °प्रवरो ~ °स्वजनो.

८६[४] व$_{१,३}$ प्रमुच्यते.

८६[४] अधिपाठः उ

रामायणम् अ-शेषं च तेनैव श्रावितं भवेत् ।
य इदं विदुषां मध्ये पठेच् छ्रद्धा-समन्वितः ॥४७*॥

वङ्ग-विशेषाः १.१.११०	१.१.१०१	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.१००
	पठन् द्विजो वाग्-ऋषभत्वम् ईयात् क्षत्रान्वयो भूमि-पतित्वम् ईयात् । वणिग्-जनः पण्य-फलत्वम् ईयाच् छृण्वंश् च शूद्रो ऽपि महत्त्वम् ईयात् ॥८७॥ इत्य् आर्षे रामायण आदि-काण्डे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥	 स्यात् क्षत्रियो * * जनश् * * * * *

([१] म$_{११}$ रामायण-विशेषं.
व$_{३}$ अ-शेषेण ~ अ-शेषं च.
[२] क$_{१}$ म$_{२.३.११}$ व तेन च, म$_{६.८}$ तेन वै, म$_{१.१३}$ तेन सं- ~ तेनैव.
म$_{१३}$ भजेत् ~ भवेत्.
[३] म$_{४-६.८-१०}$ इमं ~ इदं)

८७[१] म$_{७}$ क्षत्रात्मजो.
८७[३] क$_{१}$ म$_{२-७.९-१३}$ < द$_{१-९}$ > पुण्य° ~ पण्य°.
८७[४] क$_{१}$ म$_{२.३.७.११}$ हि ~ च.

द$_{१२}$ पण्य-पतित्वम् ~ °फलत्वम् .

अवसान-वचनम् ॥

व$_{१}$ महर्षि-वाल्मीकीये आदि-काव्ये चतुर्विंशति-साहस्र्यां संहितायाम् आदि-काण्डे नारद-वाक्यं प्रथमः सर्गः, व$_{२}$ वाल्मीकीये आदि-काव्ये आदि-काण्डे नारद-वाक्यं नाम प्रथमः सर्गः , व$_{३}$ आदि-काव्ये चतुर्विंशति-साहस्र्यां संहितायाम् आदि-काण्डे नारद-वाक्यं नाम संग्रहाध्यायः, व$_{४}$ <म$_{७}$> महर्षि-वाल्मीकीये आदि-काव्ये चतुर्विंशति-साहस्र्यां संहितायाम् आदि-काण्डे नारद-वाक्यं नाम संग्रहो ऽयं सर्गः ~ आदि-काण्डे प्रथमः सर्गः.

क$_{१}$ म$_{११}$ आदि-काण्डे नारद-वाक्यं नाम संग्रहणाध्यायः, म$_{१}$ आदि-काण्डे नारद-वाक्यं नाम संग्रहणः सर्गः, म$_{२.३}$ आदि-काव्ये नारद-वाक्यं नाम प्रथमः (म$_{३}$ प्रथमः सर्गः), म$_{४.९.१०}$ बाल-काण्डे आदि-काण्ड-पर्याये नारद-वाक्ये (म$_{४}$ °वाक्य-) संग्रहणं नाम प्रथमः (म$_{४}$ प्रथम-) सर्गः, म$_{५.६.८.१२}$ आदि-काण्डे नारद-वाक्य- (म$_{८.१२}$ °वाक्ये) संग्रहणं नाम प्रथमः (म$_{६.१२}$ प्रथमः नास्ति) सर्गः, म$_{१३}$ बाल-काण्डे वाल्मीकि-विरचितायां नारद-वाक्यं नाम प्रथमः सर्गः ~ आदि-काण्डे प्रथमः सर्गः.

द$_{१}$ त्रुटितम् ॥
द$_{१२}$ श्री-वाल्मीकि-विरचिते ~ आर्षे.
द$_{२.३.५.८}$ <म$_{६}$ व$_{१}$> श्री-रामायणे,
द$_{४}$ श्रीमद्-रामायणे ~ रामायणे.

द$_{२}$ आदि-काव्ये श्रीमद्-बाल-काण्डे श्रीमतो श्री-राम-वाक्ये श्री-बाल-क्रीडे श्री-संक्षेपो नाम, द$_{३}$ आदि-काव्ये वाल्मीकीये नारद-वाक्ये श्रीमद्-बाल-काण्डे श्री-संक्षेपो नाम, द$_{४.११}$ वाल्मीकीये (द$_{४}$ नास्ति) आदि-काव्ये नारद-वाक्ये संक्षेपो नाम, द$_{५}$ आदि-काव्ये श्रीमद्-बाल-काण्डे श्री-संक्षेपो नाम, द$_{८}$ वाल्मीकीये बाल-काण्डे, द$_{९}$ आदि-काव्ये वाल्मीकीये नारद-वाक्ये संक्षेपो नाम, द$_{१०}$ बाल-काण्डे नारद-वाक्ये संक्षेप-वर्णनो नाम ~ आदि-काण्डे.

वङ्ग-विशेषाः १.२.४	१.२.४	दक्षिणापथ-विशेषाः १.२.३
नारदस्याथ * *	नारदस्य तु तद् वाक्यं श्रुत्वा वाक्य-विशारदः । वाल्मीकिः शिष्य-सहितो नारदं प्रत्यपूजयत् ॥१॥	 } पूजयामास धर्मात्मा } सह-शिष्यो महा-मुनिः
	यथावत् पूजितस् तेन देवर्षिर् नारदस् ततः । तम् आपृच्छ्याभ्यनुज्ञातो जगाम त्रिदशालयम् ॥२॥	 * * तदा आपृष्ट्वैवाभ्यनुज्ञातः स जगाम विहायसम्
	स मुहूर्ते गते तस्मिन् देव-लोकाय नारदे । जगाम तमसा-तीरं वाल्मीकिर् मुनि-सत्तमः ॥३॥	 देव-लोकं मुनिस् तदा जाह्नव्यास् त्व् अ-विदूरतः

$१^{१}$ <$म_{१-३,५-८,१०,१२}$नारदस्याथ>

$क_{१}$ तथा ~ तु तद्.
$म_{४,९,११}$ च ~ तु.
$१^{२}$ $म_{१३}$ मतिमतां वरः ~ वाक्य-विशारदः.

$१^{३}$ अधिपाठः ड
विस्मयं परमं ययौ ॥
मनसैव च रामाय पूजां चक्रे महा-मुनिः ।
तं चापि शिष्य-सहितो ।४८*।
($^{३}म_{२-४,९-११,१३}$ महा-मतिः.)

$१^{४}$-$२^{३}$ $क_{१}$ नास्ति ॥
$१^{४}$ $म_{१३}$ यथावन् मुनि-सत्तमः.

$१^{४}$ अधिपाठः $म_{१३}$
पूजयामास धर्मात्मा
देवर्षिर् नारदं ततः ।४९*।

$२^{१}$ $म_{१३}$ यथा च ~ यथावत्.
$म_{१३}$ स मुनिर् ~ देवर्षिर्.
$म_{२,३}$ <$द_{८,१०}$> तथा ~ ततः.

$२^{४}$ $क_{१}$,$म_{१-३,७}$ <$व_{४}$>त्रिदिवालयम्.
$३^{१}$ $म_{१,१३}$ <$द_{१}$> मुहूर्ते.

$३^{३}$ $म_{३}$ तमसा-तीरे.
$३^{४}$ $म_{१३}$ कृत्वा परम् इतिः श्रुतिः.

(वङ्ग-विशेषाः:)
$२^{२}$ $व_{३}$ देवर्षिर् अथ नारदः.

$३^{२}$ $व_{१,४}$ नारदः.

(दक्षिणापथ-विशेषाः:)
<$म_{७,१०,११,१३}$तदा>
$२^{१}$ $द_{८-११}$<$म_{११}$> आपृच्छ्यैवा°,
<$म_{१३}$ आपृष्ट्वा चाभ्य°>

वङ्ग-विशेषाः १.२.१३	१.२.१३	दक्षिणापथ-विशेषाः १ २.१०
	स गुरोर् वचनाच् छीघ्रम्	एवम् उक्तो भरद्वाजो
	आगम्य पुनर् आश्रमात् ।	वाल्मीकेन महात्मना ।
	आनीय वल्कलं तस्मै	प्रायच्छत गुरोस् तस्य
	गुरवे प्रत्यपादयत् ॥७॥	वल्कलं नियतो गुरोः ॥
	स शिष्य-हस्ताद् आदाय	
	परिधाय च वल्कलम् ।	वल्कलं नियतेन्द्रियः ।
	निरीक्षमाणो व्यचरत्	विचचार ह पश्यंस् तत्
	सर्वतस् तमसा-वनम् ॥८॥	* विपुलं वनम्
	ततः स यमसा-तीरे	तस्याभ्याशे तु मिथुनं
	विचरन्तम् अ-भीतवत् ।	चरन्तम् अन्-अपायिनम् ।
	ददर्श क्रौञ्चयोस् तत्र	* भगवांस् तत्र
	मिथुनं चारु-दर्शनम् ॥९॥	क्रौञ्चयोश् चारु-निःस्वनम् ॥
	तस्माच् च मिथुनाद् एकम्	* तु * *
	आगत्यान्- उपलक्षितः ।	पुमांसं पाप-निश्चयः

	७[२] क$_{१}$ म$_{१-३}$ <व$_{१}$> पुनर् आगम्य (क$_{१}$ आगत्य) चाश्रमात्. म$_{७}$ आगत्य. ७[३] म$_{१३}$ चास्मै ~ तस्मै. ७[४] म$_{२.३.६.८.१०.१३}$ गुरुवे. क$_{१}$ म$_{१-३.७.१३}$ प्रत्यवेदयत्. ८[१] म$_{२}$ सह ~ स. ८[२] म$_{१३}$ स्नात्वा स च महा-मुनिः.	द$_{३}$ वल्कला. द$_{३.८}$ वल्कलान्.

८[२] अधिपाठः उ

अवगाह्य जलं स्नात्वा जप्त्वा जप्यं च वाग्-यतः ।
तर्पयित्वा च विधिवत् तोयेन पितृ-देवताः ॥
([१-२] म$_{१३}$ नास्ति ॥
[१] म$_{२}$ च जलं, म$_{६}$ जले.
[२] म$_{२.३}$ जजाप ब्रह्म ~ जप्त्वा जप्यं)

	८[३] क$_{१}$ म$_{३-१२}$ निरीक्ष्यमाणो. म$_{१}$ व्यचरन्, म$_{२-३}$ विचरन् ~ व्यचरत्. ८[४] म$_{२.४-६.८-१३}$ तत् तीर्थं तमसां च ताम् (म$_{१२}$ तमसा-वृतम्) ९[२] म$_{४-९.११.१२}$ विचरत् तद् ~ विचरन्तम् १०[२] म$_{२}$ उपललितः ~ उपलक्षितः.	<म$_{२.३.१३}$ पुमांसं (म$_{२.३}$ जगृहे) पाप-निश्चयः>

बङ्ग-विशेषाः १.२.८	१.२.८	दक्षिणापथ-विशेषाः १.२.६
	स च तत् तीर्थम् आसाद्य	स तु तीरं समासाद्य
	तमसायां महा-मुनिः ।	तमसाया मुनिस् तदा
	शिष्यम् आह स्थितं पार्श्वे	
	दृष्ट्वा तीर्थम् अ-कर्दमम् ॥४॥	
	निः-शर्करम् इदं तीर्थं	अकर्दमम् * *
	भारद्वाज निशामय ।	भरद्वाज *
	पुण्यं चैव प्रसन्नं च	रमणीयं प्रसन्नाम्बु
	सज्-जनानां यथा मनः ॥५॥	सन्-मनुष्य-मनो यथा
* तीर्थं समं *	इदं तीर्थ-वरं सौम्यं	
	सु-जलं सूक्ष्म-वालुकम् ।	न्यस्यतां कलशस् तात
	अस्मिन्न् एवावगाहिष्ये	दीयतां वल्कलं मम ।
	तीर्थे ऽहं तमसा-जलम् ।	इदम् एवावगाहिष्ये
	वल्कलं त्वम् इहादाय	तमसा-तीर्थम् उत्तमम् ॥
	शीघ्रम् एह्य् आश्रमात् पुनः ॥६॥	

४[१] व$_{२}$ पूतं ~ च तत्.

४[४] व$_{३}$ तीर्थकम् उत्तमम्.

६[१] <क$_{१}$ म$_{१-३.७.१३}$ तीर्थं समं>

क$_{१}$ म$_{२.३}$ वरं ~ च तत्.

म$_{१३}$ तीरं ~ तीर्थं.

म$_{४.९-११}$ अ-कल्मषम् ~ अ-कर्दमम्.

५[१] <द$_{७-११}$ भारद्वाज>

५[४] म$_{५}$ मन इदम् ~ यथा मनः.

६[१-२] म$_{५}$ नास्ति ॥

म$_{५}$ सोम्यं.

६[१] म$_{२}$ स-जलं, म$_{१३}$ सु-जनं.

६[४] म$_{३.४}$ <व$_{२}$> तमसा-जले.

<म$_{७.१३}$ व$_{१.४}$ च (म$_{१३}$ तु) तीरं समासाद्य>

४[१] <क$_{१}$ म$_{१-४.७.११}$ तमसाया>

<क$_{१}$ म$_{५}$ भरद्वाज>

६[१] <अधिपाठः म$_{१३}$ व$_{१.४}$ (व$_{१.४}$ ६[४] परं)
न्यस्यतां कलशस् तात
दीयतां वल्कलं मम ।
(म$_{१३}$ तावन् नीयतां ~ तात दीयतां)>

६[३-४] <म$_{१३}$ यथा द>

६[१] अधिपाठः ङ
यथा कालात्ययो न स्यात् तथा साधु विधीयताम् ।५०*।
([१] म$_{६.१०}$ विगाह्यताम् ~ विधीयताम्)

अतः परं <म$_{४}$
इदम् एवावगाहिष्ये तमसा-तीर्थम् उत्तमम् ।
एवम् उक्तो भारद्वाजो वाल्मीकेन महात्मना ।>

वङ्ग-विशेषाः
१.२.१६

* बद्धानुशयो

१.२.१६

जघान कश्चिद् धानुष्को
निषादो मुनि-संनिधौ ॥१०॥
तं शोणित-परीताङ्गं
चेष्टमानं मही-तले ।
दृष्ट्वा क्रौञ्ची रुरोदार्ता
करुणं खे-परिभ्रमा ॥११॥
तं तथा निहतं दृष्ट्वा
निषादेनाण्ड-जं वने ।
मुनेः शिष्य-सहायस्य
कारुण्यं समजायत ॥१२॥
ततः करुण-वेदित्वाद्
धर्मात्मा स द्विजोत्तमः ।

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.२.१४

* वैर-निलयो
* तस्य पश्यतः

भार्या तु निहतं दृष्ट्वा
रुराव करुणां गिरम्
तथा तु तं द्वि-जं दृष्ट्वा
निषादेन निपातितम्
ऋषेर् धर्मात्मनस् तस्य
* समपद्यत

अ-धर्मो ऽयम् इति द्वि-जः

१०^{१} <म$_{१.७}$ बद्धानुशयो>

११$^{१.२}$ म$_{१३}$ तं स रुधिर-दिग्धाङ्गं
वेपमानं महा-मनाः.
११^{२} क$_{१}$ म$_{५.८-१२}$ वेष्टमानं, म$_{६}$ वीष्टमानं.

११^{४} म$_{४-६.८-१२}$ कृपणं ~ करुणं.
म$_{१}$ खे पराभ्रमत्, म$_{५.६.८.९}$ख-परिभ्रमा.
म$_{२.३}$ विलापान् कुर्वती तदा,
म$_{१३}$ विललापार्तया गिरा.

११^{४} अधिपाठः म$_{१३}$
तथा विलपमानां तां
क्रौञ्चीं पाप-कृतं तथा ।५२*।

१२^{१} म$_{७}$ <व$_{४}$> ततस् तं ~ तं तथा.

१२^{३} म$_{१३}$ दृष्ट्वा ~ मुनेः.
१२^{४} म$_{१३}$ मुनेः कारुण्यम् आगमत्.
१३^{१} म$_{३}$ करुणा° ~ करुण°.

<म$_{२.३.१३}$ वैर-(म$_{१३}$ तीर-)निलयो>
१०^{४} <म$_{२.३}$ तस्य पश्यतः>

११^{१} <म$_{२.३.१३}$ भार्या तु निहतं दृष्ट्वा>

द$_{३-५}$ रुरोद ~ रुराव.

११^{४} अधिपाठः द < म$_{४}$>
वियुक्ता पतिना तेन
द्वि-जेन सह-चारिणा ।
ताम्र-शीर्षेण मत्तेन
पत्त्रिणा सह तेन वै ॥५३*॥
(^{४} द$_{७}$ सहितेन ~ सह तेन)

१२$^{१.२}$ <म$_{१३}$ यथा द>
द$_{७-११}$ तथा-विधं ~ तथा तु तं.
द$_{१२}$ भार्या ~ तथा.

१३^{२} <म$_{१३}$ इदं वचनम् अब्रवीत्>

वङ्ग-विशेषाः
१.२.१९

रुदन्तीं * * *

१.२.१९

निशम्य करुणं क्रौञ्चीं
क्रन्दन्तीं तां जगाद् इदम् ॥१३॥
मा निषाद प्रतिष्ठां त्वम्
अगमः शाश्वतीः समाः ।
यत् क्रौञ्च-मिथुनाद् एकम्
अवधीः काम-मोहितम् ॥१४॥
तस्येदम् उक्त्वा वचनं
चिन्ताभूत् तद्-अनन्तरम् ।
शकुनं शोचता ह्य् एवं
किम् इदं व्याहृतं मया ॥१५॥
मुहूर्तम् इव च ध्यात्वा
तद् वाक्यं प्रविमृश्य च ।
शिष्यम् आह स्थितं पार्श्वे
भारद्वाजम् इदं वचः ॥१६॥

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.२.१७

* रुदतीं *
इदं वचनम् अब्रवीत्

तस्यैवं ब्रुवतश् चिन्ता
बभूव हृदि वीक्षतः
शोकार्तेनास्य शकुनेः

चिन्तयन् स महा-प्राज्ञश्
चकार मतिमान् मतिम् ।
शिष्यं चैवाब्रवीद् वाक्यम्
इदं स मुनि-पुंगवः ॥

१३[१] अधिपाठः म$_{१३}$
अहो वत नृशंसेन
निषादेनाल्प-बुद्धिना ।
असंशयं कृतम् इदं
लोके कर्म विगर्हितम् ॥५.४*॥

१३[४] व$_{२}$ रुदन्तीं च जगाम तम्.

१६[१] व$_{२}$ अपि ~ इव.

म$_{६.५.९–११}$ प्र- ~ तां.

१५[१] म$_{२.३}$ शकुनिं, म$_{४–६.८.९.११.१२}$ शकुन्तं
१५[४] क$_{१}$ एवं, म$_{१–३.७}$ <व$_{१}$> एतद् ~ इदं.
म$_{१३}$ भाषितं ~ व्याहृतं.

क$_{१}$ म$_{७.१३}$ <व$_{४}$> तद् ~ च.
१६[१] क$_{१}$ म$_{१.२.१३}$ वाक्यं तत्.
१६[३] म$_{१३}$ उवाच शिष्यं भगवान्.
१६[४] म$_{४–६}$ भरद्वाजम्.

१३[१] <म$_{१३}$ रुदतीं>
<म$_{१३}$ पुनर् वचनम् अब्रवीत्>
१४[४] द$_{११}$ अवधीत्.
१५[१-२] <म$_{१३}$ यथा द>
<म$_{१३}$ शोकार्तेनैव शकुनेः>

<अतः परं द १६[१-१] अधिपाठत्वेन म$_{४}$ ग्रन्थे निहितम्>

वङ्ग-विशेषाः १.२.२२	१.२.२२	दक्षिणापथ-विशेषाः १.२.२०
	पादैश् चतुर्भिः संयुक्तम्	} पाद-बद्धो ऽक्षर-समस्
	इदं वाक्यं समाक्षरैः ।	} तन्त्री-लय-समन्वितः ।
	शोचतोक्तं मया यस्मात्	शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे
	तस्माच् छ्लोको भवत्व् इति ॥१७॥	श्लोको भवतु नान्यथा ॥
	शिष्यो ऽथ तस्य तच् छ्रुत्वा	शिष्यस् तु तस्य ब्रुवतो
	मुनेर् वाक्यम् अनु-उत्तमम् ।	
	तथेति प्रतिजग्राह	प्रतिजग्राह संहृष्टस्
	गुरोः प्रीतिं प्रदर्शयन् ॥१८॥	तस्य तुष्टो ऽभवद् गुरुः
	संभाषमाण एवाथ	सो ऽभिषेकं ततः कृत्वा
	शिष्येण सहितस् तदा ।	तीर्थे तस्मिन् यथा-विधि
	तम् एव चिन्तयन्न् अर्थम्	
समायाद् आश्रमं मुनिः	आश्रमाय न्यवर्तत ॥१९॥	उपावर्तत वै मुनिः

	$१७^{१}$ म$_{४.६.९–१२}$ सहितम् ~ संयुक्तम् .	<म$_{१३}$ पाद-बद्धः समश् चैव>
		$१७^{२–४}$ <म$_{१३}$ यथा द>
	$१७^{२}$ म$_{७}$ <व$_{४}$> समाक्षरं.	
	$१७^{४}$ क$_{१}$ भवच्छ्रुतः, म$_{४–६.८–१२}$ भविष्यति ~ भवत्व् इति.	
		<अतः परं द $१७^{१.२}$ अधिपाठत्वेन म$_{४}$ ग्रन्थे निहितम्>
	$१८^{१}$ म$_{२}$ शिष्यस् तु, म$_{३}$ स शिष्यस् ~ शिष्यो ऽथ.	<म$_{१३}$ ब्रुवतो>
	$१८^{४}$ क$_{१}$ प्रति- ~ प्रीतिं.	$१८^{३}$ <म$_{१३}$ प्रतिजग्राह संहृष्टः> द$_{८–११}$ मुनिः ~ गुरुः. <म$_{१३}$ प्रीतो ऽभूत् स जगद्-गुरुः>
व$_{४}$ निदर्शयन्.	क$_{१}$ विदर्शयत्, म$_{१.७}$ <व$_{१.३}$> विदर्शयन्, म$_{२.३}$ व्यदर्शयन्, म$_{६}$ ददर्शयन्.	
		$१८^{४}$ अधिपाठः <म$_{१३}$ सो ऽभिषेकं ततः कृत्वा तीर्थे नद्यां यथा-क्रमम् ।>
	$१९^{१}$ क$_{१}$ म$_{१.२.६}$ <व$_{१.४}$> स भाष°, म$_{५.८}$ स भाष्य°, <व$_{२}$ संभाष्य°>	
$१९^{३}$-$२१^{२}$ व$_{४}$ नास्ति ॥		
$१९^{३}$ व$_{३}$ श्लोकम् ~ अर्थम्.	म$_{१२}$ एवं ~ एव.	
$१९^{४}$ व$_{२}$ उपायाद् ~ समायाद्.		

वङ्ग-विशेषाः १.२.२६	१.२.२६	दक्षिणापथ-विशेषाः १.२.२४
	तम् अन्वयाद् विनीतात्मा	} भरद्वाजस् ततः शिष्यो
* महा-मुनिम्	भारद्वाजो महा-मतिः ।	} विनीतः श्रुतवान् मुनिः ।
	पूर्णं कलशम् आदाय	कलशं पूर्णम् आदाय
	शिष्यः परम-संमतः ॥२०॥	पृष्ठतो ऽनुजगाम ह ॥
	स प्रविश्याश्रम-पदं	
	शिष्येण सह धर्म-वित् ।	
	उपविष्टस् ततस् तस्मिन्	* कथाश् चान्याश्
	बभूव ध्यानम् आस्थितः ॥२१॥	चकार * *
	आजगाम ततो ब्रह्मा	
	लोक-कर्ता स्वयं प्रभुः ।	
स्वयं * *	तत्र स्वयं-भूर् भगवान्	चतुर्-मुखो महा-तेजा
	द्रष्टुं तम् ऋषि-सत्तमम् ॥२२॥	* * मुनि-पुंगवम्
	वाल्मीकिर् अपि तं दृष्ट्वा	* अथ * *
	सहसोत्थाय वाग्-यतः ।	
	प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा	
	तस्थौ परम-विस्मितः ॥२३॥	

	२०^{१} म$_{४.१२}$ अन्वियाद्.	
	२०^{२} म$_{५.८}$ भर°.	द$_{८.११}$ गुरोः ~ मुनिः.
	२०^{३} म$_{४-६.८.१०-१२}$ पयः- ~ पूर्णं.	<म$_{१-३.७.१३}$ यथा द>
		२०^{४} <म$_{१-३.७}$ यथा द>
		<क$_{१}$ म$_{१३}$ पृष्ठतो मुनि-सत्तमः>
	२१^{१} क$_{१}$ म$_{५}$ संप्रविश्या°.	
	२१$^{३-४}$ क$_{१}$ म$_{१.१३}$ उपविश्यासने तूष्णीं ध्यानम् एवान्वपद्यत.	
	२२^{१} म$_{४}$ स्वयं ~ ततो.	
	क$_{१}$ म$_{१३}$ आजगामाश्रमम् अथो,	
	म$_{१}$ अथाजगाम भगवान्.	
	२२^{२} क$_{१}$ म$_{१.१३}$ ब्रह्मा लोक-पितामहः.	
	म$_{४.९-११}$ ततः ~ स्वयं.	
२२^{३} <क$_{१}$ म$_{१.७.१३}$ स्वयं>		<म$_{२.३}$ चतुर्-मुखो महा-तेजा>
	२२^{४} म$_{४.९-११}$ मुनि° ~ ऋषि°.	द$_{३}$ ऋषि° ~ मुनि°.
	म$_{२.३}$ °पुंगवम्.	
	२३^{१} म$_{१०-१३}$ <व$_{२.३}$ द$_{..९.११}$> प्रयतो ~ प्रणतो.	२३^{१} <व$_{३}$ अथ>

वङ्ग-विशेषाः १.२.३१	१.२.३१	दक्षिणापथ-विशेषाः १.२.३०
	पूजयामास चैवैनं	* तं देवं
	पाद्यार्घ्यासन-वन्दनैः ।	
	प्रणतो विधिवच् चैनं	प्रणम्य * *
	पृष्ट्वान्-आमयम् अ-व्ययम् ॥२४॥	
	अथोपविश्य भगवान्	
	आसने परमार्चिते ।	
	वाल्मीकये ऽप्य् आसनं स	* महर्षये
	दिदेशान्-अन्तरं ततः ॥२५॥	संदिदेशासनं *
* च तस्मिंस् तु	उपविष्टे ततस् तस्मिन्	* तदा *
	साक्षाल् लोक-पितामहे ।	
	तद्-गतेनैव मनसा	
	वाल्मीकिर् ध्यानम् आस्थितः ॥२६॥	
	शोचन्न् इव स तां क्रौञ्चीं	पापात्मना कृतं कष्ट
	ततः श्लोकम् इमं पुनः ।	वैर-ग्रहण-बुद्धिना ।
	जगादान्तर्गत-मना	यस् तादृशं चारु-रवं
	भूत्वा शोक-परायणः ॥२७॥	क्रौञ्चं हन्याद् अ-कारणात् ॥
	कृतं पापात्मना कष्टं	शोचन्न् एव मुहुः क्रौञ्चीम्
व्याधेनानात्म-बुद्धिना	व्याधेनानात्म-बुद्धिना ।	उपश्लोकम् इमं पुनः ।
* सु-चारु-रवं *	यत् सु-चारु-स्वनं क्रौञ्चम्	जगाद् अन्तर्गत-मना
	अवधीद् आत्म-कारणात् ॥२८॥	भूत्वा शोक-परायणः ॥

२५[१] व$_{२.३}$ तत्रो° ~ अथो°.	२३[४] अधिपाठः म$_{१३}$ ऋषिणाभ्यर्चितः सम्यग् आसांचक्रे वरासने ।५४*।	२४[१] द$_{८}$ चैवं, द$_{१०}$ चैव ~ चैनं.
२६[१] <म$_{४-६.८-१२}$ च तस्मिंस् तु>	२४[२] क$_{१}$ म$_{२.३}$ पाद्यार्घासन°. म$_{१-३}$ °चन्दनैः ~ °वन्दनैः. म$_{१३}$ पाद्यार्घस् तु निवन्दनैः.	२४[४] द$_{८.११}$ पृष्ट्वा चैव निर्-आमयम्.
	२५[३] म$_{५}$ च ~ स.	२५[४] अधिपाठः द ब्रह्मणा समनुज्ञातः सो ऽप्य् उपाविशद् आसने ।५५*।

Pub. date 1938

वङ्ग-विशेषाः
१.२.३४

मघु-च्छन्दाद् * * *

१.२.३४

तम् उवाच ततो ब्रह्मा
प्रहसन् मुनि-सत्तमम् ।
श्लोक एवास्त्व् अयं बद्धस्
तव वाक्यस्य शोचतः ॥२९॥
स्व-च्छन्दाद् एव ते ब्रह्मन्
प्रवृत्तेयं सरस्वती ।
रामस्य चरितं कृत्स्नं
कुरु त्वम् ऋषि-सत्तम ॥३०॥
धर्मात्मनो गुणवतो

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.२.३२

* मुनि-पुंगवम्
* एव त्वया बद्धो
नात्र कार्या विचारणा
मधु-च्छन्दाद् * * *

२७^{१} व$_{२}$ यतः ~ स तां.

२८^{१} <म$_{६}$ सु-चारु-रवं>
व$_{१.३}$ <म$_{१०}$> स चारु-रवं.
२८^{४} व$_{४}$ आत्म-कारणम्.

म$_{३}$ क्रौञ्चं

२७^{२} म$_{४.९}$ शोकम् ~ श्लोकम्.
म$_{४}$ <व$_{३}$> इदं ~ इमं.
म$_{१३}$ तम् एवार्थं पुनः पुनः.
२७^{३} क$_{१}$ °न्तकृत°.
म$_{३-५.८.९.११.१२}$ जगादार्तमना (म$_{८.९}$ जगादान्तर्मना) भूत्वा
२७^{४} म$_{४.५.९.११.१२}$ दुःख- ~ भूत्वा.
क$_{१}$ श्लोक° ~ शोक°.

२८^{१} म$_{१३}$ कष्टं कृतं पापवता.
२८^{२} म$_{१३}$ निषादेनाल्प-बुद्धिना.
क$_{१}$ स कामातुरं ~ सु-चारु-स्वनं.

क$_{१}$ म$_{१.७}$ अवधीत् तम् अ-कारणम्.

२९^{२} म$_{२.३.१०}$ °सत्तमः.

<म$_{४}$ एव ~ इव. क$_{१}$ म$_{४.५.१३}$ व$_{१.४}$ मुहुः, म$_{१}$ मुनिः ~ स तां>

^{३}द$_{८.११}$ जगौ ~ पुनः.
^{४}द$_{८.११}$ पुनर् ~ जगाद्.

२८ म$_{१३}$ यथा द ॥

^{४}द$_{७.११}$ अ-कारणम्.

२८^{४} <अतः परं म$_{४}$ ग्रन्थे द २८ अधिपाठत्वेन निहितम्>

द$_{२.३.४}$ <म$_{१३}$> प्रहस्य मुनि-पुंगवम्.

२९^{१} अधिपाठः व
महर्षे यद् अयं प्रोक्तस् त्वया क्रौञ्च-वधाश्रयः ।५६*।

२९^{३} म$_{४-६.८.९-१२}$ स चास्त्व् ~ एवास्त्व्.
२९^{४} म$_{१३}$ तस्य ~ तव.
३०^{१} म$_{४.९}$ प्रवृत्तेव.
३०^{४} म$_{२.३}$ रच ~ कुरु.
म$_{४.१०.११}$ मुनि° ~ ऋषि°.

द$_{१०}$ कुरुष्व ~ कुरु त्वम्.

वङ्ग-विशेषाः १.२.३१	१.२.३१	दक्षिणापथ-विशेषाः १.२.३५
	लोके रामस्य धीमतः ।	
	वृत्तं प्रथय रामस्य	* कथय धीरस्य
	यथा ते नारदाच् छ्रुतम् ॥३१॥	
	रहस्यं च प्रकाशं च	
	यद् वृत्तं तस्य धीमतः ।	
	रामस्य स-सहायस्य	* सह-सौमित्रे
	राक्षसानां च सर्वशः ॥३२॥	
	वैदेह्याश् चैव यद् वृत्तं	
	प्रकाशं यदि वा रहः ।	
	तच् चाप्य् अ-वितथं सर्वं	* * अ-विदितं *
	विदितं ते भविष्यति ॥३३॥	
	न ते वाग् अन्-ऋता काचिद्	* * * * काव्ये
	अत्र काव्ये भविष्यति ।	काचिद् अत्र *
	३१^{२} म$_{५.८.११.१२}$ <व$_{१-३}$ द$_{१०}$> लोकारामस्य, म$_{४}$ लोकाकामस्य.	३१^{३} द$_{७.१२}$ वीरस्य.
	३१^{४} म$_{२.३}$ तन् ~ ते.	
	३२^{१} क$_{१}$ स्व-प्रकाश्यं ~ च प्रकाशं. म$_{३.९.११.१२}$ प्रकाश्यं.	३२^{३} <म$_{२.३}$ सह-सौमित्रे>
	३३^{१} क$_{१}$ वार्त्तां तां ~ यद् वृत्तं. म$_{१३}$ अपि ~ चैव.	
	३३$^{३.४}$ म$_{१३}$ नास्ति ॥	
	३३^{३} म$_{२.३.८.१०.१२}$ तथाप्य् ~ तच् चाप्य्. म$_{८.१२}$ किंचित् ~ सर्वं.	<म$_{१.८.१२}$ व$_{२.४}$ अ-विदितं>
	३३^{४} म$_{४.९.१०}$ वेदितं.	

३३^{४} अधिपाठः उ

स-राष्ट्रेण स-दारेण राज्ञा दशरथेन यत् ।
आसितं भाषितं चैव गतं यच् चाप्य् अनुष्ठितम् ।
यच् चाप्य् अ-विदितं किंचिद् विदितं ते भविष्यति ॥५७*॥

($^{१.२}$म$_{४.८.१२}$ नास्ति ॥
[१] क$_{१}$ म$_{१.२.१३}$ व$_{२.३}$ स-दारेण स-राष्ट्रेण, व$_{१}$ स-दारेण स-पुत्रेण. [२] म$_{१३}$ च, व$_{१}$ तु ~ यत्. [३] म$_{३}$ भणितं ~ भाषितं. [४] क$_{१}$ म$_{१-३}$ मतं, म$_{७}$ सत् तु ~ गतं. म$_{१३}$ कृतं चाप्य् अनुतिष्ठितम्. [५] म$_{१३}$ तच् ~ यच्, अ-वितत्तं ~ अ-विदितं. म$_{१३}$ व$_{३}$ सर्वं ~ किंचिद्. [६] क$_{१}$ म$_{९.११}$ वेदितं ~ विदितं)

वङ्ग-विशेषाः १.२.४३	१.२.४३	दक्षिणापथ-विशेषाः १.२.३९
	कुरु राम-कथां पुण्यां	
	श्लोक-बद्धां मनो-रमाम् ॥३४॥	
	यावत् स्थास्यन्ति गिरयः	
	सरितश् च मही-तले ।	
	तावद् रामायण-कथा	
	लोकेषु प्रचरिष्यति ॥३५॥	
	यावद् रामस्य च कथा	* रामायण-कथा
	त्वत्-कृता प्रचरिष्यति ।	
	तावद् ऊर्ध्वम् अधश् च त्वं	
	मल्-लोकेषु निवत्स्यसि ॥३६॥	
	इत्य् उक्त्वा भगवान् ब्रह्मा	
	तत्रैवान्तर्-अधीयत ।	
	ततः स-शिष्यो वाल्मीकिर्	* * भगवान्
	विस्मयं परमं ययौ ॥३७॥	मुनिर् विस्मयम् आययौ
	तस्य शिष्यास् ततः सर्वे	
	जगुः श्लोकम् इमं तदा ।	* * * पुनः

३४$^{१-२}$ <द$_{७}$ यथा ख>

३४^{१} म$_{६}$ तेन ~ न ते.

३५^{४} म$_{४-६.८-११}$ विचरिष्यति.

३६$^{१-२}$ म$_{२.३.१३}$ <व$_{३}$ द$_{८.१०}$> नास्ति ॥

३६^{१} म$_{५-८}$ <व$_{४}$ द$_{५}$> यावच् च रामस्य कथा.
   मं$_{६}$ स-राष्ट्रेण स-दारेण.
   म$_{४.५}$ त्वत्-कथा.

३६^{३} म$_{१३}$ चैव ~ च त्वं.

३६^{४} म$_{४-९.११.१२}$ मल्-लोके विचरिष्यसि.
   <द$_{७.८.१२}$ वाल्मीकिर्>
   म$_{६}$ विस्मये.
   म$_{१३}$ गतः ~ ययौ.

३८^{१} म$_{१}$ ततः ~ तस्य, तस्य ~ ततः.
   म$_{४.९.११}$ च ते ~ ततः.

३८^{२} म$_{४-६.८-१२}$ गुरोः ~ जगुः.
   म$_{१३}$ हितं ~ इमं.
   म$_{१३}$ तथा ~ तदा.

(वङ्ग-विशेषाः)

३६^{२} व$_{१}$ <म$_{१}$> लोकेषु ~ त्वत्-कृता.

३७^{१} व$_{१}$ ततः स शिष्य-सहितो.

३७^{४} व$_{१}$ वाल्मीकिर् विस्मयं ययौ.

म$_{२.४}$ इदं ~ इमं.

(दक्षिणापथ-विशेषाः)

३४$^{१-२}$ <म$_{१३}$ यथा द>

३४^{२} द$_{७.१२}$ <म$_{१३}$> दिव्यां ~ पुण्यां.
   द$_{९.१०}$ त्वत्-कृता ~ लोकेषु.

<म$_{१}$ व$_{१}$ रामायण-कथा>

द$_{७.१२}$ ऊर्ध्वं-गतिश् <म$_{२.३}$ गतिं> ~ ऊर्ध्वम् अधश्.

द$_{११.१२}$ <म$_{२.१०.१३}$> निवत्स्यति.

वङ्ग-विशेषाः १.२.४५	१.२.४५	दक्षिणापथ-विशेषाः १.२.४२
	मुहुर् मुहुः प्रीयमाणाः	
	प्राहुश् च भृश-विस्मिताः ॥३८॥	
	समाक्षरैश् चतुर्भिर् यः	
	पादैर् गीतो महात्मना ।	* * महर्षिणा
	सो ऽनुव्याहरणाद् भूयः	
	शोकः श्लोकत्वम् आगतः ॥३९॥	
	तस्य बुद्धिर् अभूत् तत्र	* * इयं जाता
	वाल्मीकेर् अथ धीमतः ।	* भावितात्मनः
	कृत्स्नं रामायणं श्लोकैर्	* * काव्यम्
	ईदृशैः करवाण्य् अहम् ॥४०॥	
	उदार-वृत्तार्थ-पदैर् मनो-हरैस्	* मनो-रमैस्

३९[२] म$_{11}$ पदैर्.
क$_1$ म$_{5.12}$ महात्मनः, म$_{13}$ महा-मनाः.

३९[३] म$_{10}$ ऽनुव्याहरणाद्.

३९[४] म$_{2.3}$ <द$_1$> श्लोकः ~ शोकः.
क$_1$ म$_{4.5.8.9.11.12}$ आगमत्.

४०[१] म$_{13}$ ततो ~ तस्य, तस्य ~ तत्र.

४०[२] क$_1$ एव ~ अथ.

४०[२] अधिपाठः म$_{13}$

कृत्स्नं रामायणं काव्यम्
एष वै प्रकरोम्य् अहम् ।
जगौ स भगवान् कृत्स्नम्
एतद् बीजं निशम्य वै ॥५८*॥

४०[४] क$_1$ म$_{11}$ करवाम्य्.

४०[४] अधिपाठः ङ

धर्म-कामार्थ-संबद्धं बहु-चित्रार्थ-विस्तरम् ।
समुद्रम् इव रत्नाढ्यं लोक-श्रुति-परायणम् ॥५९*॥
([१]म$_{4.9}$ सर्व° ~ धर्म°. व$_{1.4}$ (व$_1$ प्रान्ते) धर्मार्थ-काम°. म$_7$ व$_{1.4}$ °संयुक्तं ~ °संबद्धं.
[३]म$_2$ अपि ~ इव. क$_1$ म$_{4-6.8-11}$ रम्यार्थं, म$_{12}$ रक्षार्थं ~ रत्नाढ्यं.
[४]क$_1$ म$_{1.2}$ लोके श्रुति-रसायणम्, म$_4$ श्लोकेष्व् अति-रसायणम्, म$_5$ श्लोकैः श्रुति-रसायणम्, म$_6$ श्लोके श्रुति-रसायणम्, व$_{1.3}$ °रसायणम्)

४१[१] म$_4$ <व$_3$> उदार-वृत्तान्त°.

<म$_{4-6.8-12}$ मनो-रमैस्>

वङ्ग-विशेषाः १.२.४७	१.१.४७	दक्षिणापथ-विशेषाः १.२.४२
	ततः स रामस्य चकार कीर्त्तिमान् । समाक्षरैः श्लोक-शतैर् यशस्विनो यशस्-करं काव्यम् उदार-धीर् मुनिः ॥४१॥ इत्य् आर्षे रामायण आदि-काण्डे द्वितीयः सर्गः ॥२॥	तद् अस्य * * *

$४१^{२}$ $व_{२}$ कीर्त्तिम् ~ कीर्त्तिमान्.

$४१^{४}$ $व_{२}$ उदार-धीः परम् इति.

$म_{१}$ कीर्त्तनम्, $म_{७}$ <$व_{४}$ $द_{७}$> वीर्यवान् ~ कीर्त्तिमान्.

$म_{१०}$ हारैस् तद् अर्थस्य चकार कीर्त्तिमान्.

$४१^{१}$ $म_{१३}$ श्लोक-पदैर्.

$क_{१}$ यशस्विने.

$म_{४-६.८-१२}$ उदारम् अध्य-धीः, $म_{१३}$ उदार-धी मति.

$४१^{४}$ अधिपाठः द

तद् उपगत-समास-संधि-योगं
सम-मधुरोपनतार्थ-वाक्य-बद्धम् ।
रघुवर-चरितं मुनि-प्रणीतं
दशशिरसश् च वधं निशामयध्वम् ॥१०*॥

अवसान-वचनम् ॥

$व_{१}$ ब्रह्मागमनं द्वितीयः सर्गः, $व_{२.३}$ ब्रह्मागमनं ~ द्वितीयः सर्गः.

$व_{४}$ ब्रह्मागमनं नाम सर्गः ~ आदि-काण्डे द्वितीयः सर्गः.

$क_{१}$ ब्रह्माभिगमनं, $म_{१}$ ब्रह्मागमनं नाम सर्गः, $म_{२}$ ब्रह्मागमनं नाम द्वितीय-सर्गः, $म_{३}$ ब्रह्मागमनं ~ द्वितीयः सर्गः.

$म_{४}$ बाल-काण्डे ब्रह्मागमनं नाम,

$म_{५}$ वाल्मीकीये आदि-काण्डे २४ साहस्र्यां संहितायां बाल-काण्डे ब्रह्मागमनं नाम, $म_{७}$ ब्रह्मागमनं नाम ~ आदि-काण्डे.

$म_{६.८-१२}$ इत्य् आर्षे ($म_{१०.११}$ नास्ति) रामायणे ($म_{६.१०.११}$ श्री-रामायणे) वाल्मीकीये आदि-काव्ये ($म_{८}$ नास्ति, $म_{१२}$ °काण्डे) २४ साहस्र्यां संहितायां आदि-काण्डे ($म_{१२}$ °काव्ये) ब्रह्मागमनं नाम ($म_{१०}$ नास्ति) द्वितीयः ($म_{६}$ नास्ति) सर्गः.

$द_{२}$ श्रीमद्-रामायणे बाल-काण्डे श्रीमद्-आदि-काव्ये, $द_{३.४}$ इति श्रीमद्-रामायणे बाल-काण्डे ~ इत्य् आर्षे रामायण आदि-काण्डे.

$द_{५.७.१२}$ बाल-काण्डे, $द_{८-११}$ वाल्मीकीये बाल-काण्डे ~ आदि-काण्डे.

द्वितीयस्मात् सर्गात् परम् उत्तरापथ-हस्तलेखेषु सर्वत्राधिपाठः

प्राप्त-राज्यस्य रामस्य वाल्मीकिर् भगवान् ऋषिः ।
चकार चरितं चित्रं विचित्र-पदम् अर्थवत् ॥१॥
पवित्रं वैष्णवं दिव्यम् इदम् आख्यानम् उत्तमम् ।
वेदैश् चतुर्भिः समितम् इतिहासं पुरातनम् ॥२॥
श्रावयामास वै विप्रान् सु-व्रतान् नियतेन्द्रियान् ।
धौम्य-माण्डव्य-कुशिकान् सर्ष्टिषेणान् स-कोहलान् ॥३॥
तौ चैवेक्ष्वाकु-दायादौ मुनि-वेशौ कुशीलवौ ।
धन्यं यशस्यम् आयुष्यं स्वर्ग्यं स्वस्त्य्-अयनं महत् ॥४॥
कृतां च तत्त्वतः कीर्तिं राघवस्य महात्मनः ।
इहैवार्थश् च धर्मश् च निखिलेनोपपद्यते ॥५॥
दण्ड-नीतिश् च विपुला त्रयी वार्ता च कृत्स्नशः ।
य इदं शृणुयान् नित्यं यश् चेदं परिकीर्तयेत् ॥६॥
इह भोगान् वरान् प्राप्य देवैर् गच्छति तुल्यताम् ।
इक्ष्वाकूणाम् इदं चैव जनकस्य च धीमतः ॥७॥
पुलस्त्यस्य च देवर्षेः कीर्तनं समुदाहृतम् ।
अश्वमेधावसाने च राघवस्य महात्मनः ॥८॥
कथितं पुष्टि-जननम् इदम् आख्यानम् आदितः ।
अत्र धर्मार्थ-संयुक्तं पापानां नाशनं शुभम् ॥९॥

आदि-काण्डम् इदं प्रोक्तं विस्तरश् चास्य कथ्यते ।
प्रथमं नारद-प्रश्नो नदी-गमनम् एव च ॥१०॥
ब्रह्मणो दर्शनं चैव वर-प्राप्तिश् च पुष्कला ।
पुत्रार्थं च नरेन्द्रस्य मन्त्रणं समुदाहृतम् ॥११॥
अश्वमेध-क्रिया चैव वर-प्राप्तिश् च पुष्कला ।
भागार्थिनां च देवानाम् आगमः परिकीर्तितः ।
रावणस्य वधोपाये मन्त्रो ऽथ परिकीर्तितः ॥१२॥
दिव्या च पायसोत्पत्तिः पुत्र-जन्म नृपस्य च ।
अंशावतरणं चैव सुराणां समुदाहृतम् ॥१३॥
कौसल्यायां च रामस्य कैकेय्यां भरतस्य च ।
यमयोश् च सुमित्रायां संभवः समुदाहृतः ।
वानराणां च सर्वेषाम् उत्पत्तिः परिकीर्तिता ॥१४॥
राज्ञो दशरथस्येह विश्वामित्रेण संगमः ।
प्रदानं चैव रामस्य रक्षणार्थं महा-क्रतोः ॥१५॥
लक्ष्मणानुगमश् चैव विद्या-प्राप्तिश् च पुष्कला ।
अनङ्गाश्रम-वासश् च ताडका-वन-दर्शनम् ॥१६॥
ताडकायाश् च निधनम् अस्त्र-लाभश् च कीर्त्यते ।
सिद्धाश्रम-निवासश् च सत्त्र-रक्षणम् एव च ॥१७॥

२[१] क$_{१}$ आख्यानम्. म$_{९}$ उत्तमः. [३] म$_{१.७.८}$ व$_{२}$ सहितम् ~ समितम्.
३[४] म$_{१-३.७}$ सार्ष्टिषेणान्, म$_{४-७.९-११}$ सर्ष्टिसेनान्, म$_{९}$ सृष्टि°, व सार्ष्णिसेनान्. व$_{१.३.४}$ स-कोसलान्, व$_{२}$ स-गोतमान्.
४[१] क$_{१}$ भावेवैक्ष्वाकु°. म$_{४-६.८-१२}$ तौ तु चेक्ष्वाकु°. [२] म$_{२}$ कुशेलवौ. [३] म$_{१०}$ धान्यं. [४] म$_{४-६.९.१२}$ परं ~ स्वर्ग्यं. म$_{२.७}$ सौख्यायनं.
५[१] क$_{१}$ म$_{७}$ कृता, म$_{४-६.८-१२}$ कृतं, म$_{१}$ कृत्वा ~ कृतां. म$_{४-६.११.१२}$ तन्वता, म$_{७}$ तद्वता, म$_{६}$ नन्दता ~ तत्त्वतः. [३] म$_{१}$ कामश् ~ धर्मश्. [४] क$_{१}$ म$_{१}$ °नोपलभ्यते, म$_{२.३}$ °नोपगम्यते. म$_{८}$ दण्ड-नीतिश् च वर्तते.
६[४] म$_{८-१०}$ यच् ~ यश्. व$_{१.४}$ चापि ~ चेदं. क$_{१}$ परिकीर्तितम्, म$_{८}$ परिकल्पयेत्.
७[१] व$_{२}$ श्रेष्ठान् ~ भोगान्.
८[१] म$_{४.९.१०}$ ऽस्य ~ च.
९[१] क$_{१}$ म$_{२.३.९}$ तुष्टि° ~ पुष्टि°. [३] क$_{१}$ म$_{७}$ व$_{२.४}$ यत्र, म$_{१}$ यश् च, म$_{२}$ जय° ~ अत्र. [४] क$_{१}$ म$_{१-३.७}$ व पावनं ~ नाशनं. म$_{७}$ व महत् ~ शुभम्.
१०[१] क$_{१}$ म$_{२.३}$ इह ~ इदं. [३] म$_{१.४.९}$ विस्तारश्. [४] व$_{२}$ °तरणम्.
११[२] म$_{४-६.८-१२}$ वर-प्राप्तेश् च वर्णनम् (म$_{१२}$ दर्शनम्)
११[२] अधिपाठः क$_{१}$ म$_{१-३.७.१०.११}$ व (म$_{१.११}$ प्रान्ते)

श्लोकानां परिमाणं च यत्रैतत् परिकीर्त्यते ।
अयोध्या-वर्णनं चैव राज्ञो दशरथस्य च ।
अमात्य-वर्णनं चैव कौसल्यायाश् च वर्णनम् ॥
([१] व$_{३}$ परिकीर्तितः, व$_{२.४}$ परिकीर्तितम्. [४] म$_{२.३.१०}$ °दर्शनं ~ °वर्णनं)
[३] म$_{६.८}$ तु ~ च. [४] म$_{३.४.९-११.१३}$ मन्त्रेण, म$_{५.६.८.१२}$ सत्रेण.
१२ व$_{१}$ प्रान्ते, इतर-हस्तश् च ॥ [२] क$_{१}$ तु ~ च. [३] म$_{२.३}$ कार्यार्थीनां ~ भागार्थिनां. [४] क$_{१}$ म$_{१}$ समुदाहृतः, म$_{२}$ समुदाहृतं ~ परिकीर्तितः. [५] क$_{१}$ म$_{१-३.७}$ व$_{१}$ वधोपायं. [५.६] म$_{४.९.११}$ नास्ति ॥ [६] क$_{१}$ म$_{१-३.७}$ व$_{१}$ मन्त्रणं समुदाहृतम्, म$_{५.६.८.१२}$ मन्त्रश् च समुदाहृतः.
१३[१.२] म$_{२.८}$ नास्ति ॥
क$_{१}$ म$_{१.७}$ व १३ पूर्वोत्तरार्धयोर् व्यत्यासः ॥
१४[१] म$_{४.९.१०}$ कैकीय्यां. [६] व$_{१.४}$ (व$_{१}$ प्रान्ते) समुदाहृता ~ परिकीर्तिता.
१५[१] म$_{४-६.९-११}$ ततो ~ राज्ञो. [४] म$_{-३}$ रक्षणार्थे, म$_{४.१०}$ रक्षणं च.
१६ व$_{२}$ नास्ति ॥ [१] म$_{६}$ °गतश् ~ °गमश्. [४] म$_{४.६.९.१०.१२}$ ताटका°, क$_{१}$ व$_{४}$ तारका°.
१७[१] क$_{१}$ तारकायाश्, म$_{४-६.१०}$ ताटकायाश्. म$_{४.९-११}$ ताडका-निधनं चैव. [२] म$_{२}$ कीर्तनम्, म$_{३}$ कीर्तितम्, म$_{७}$

सुबाहोर् निधनं चात्र मारीचस्य च मर्त्सनम् ।
विश्वामित्रस्य चैवर्षेः स्व-वंश-परिकीर्तनम् ॥१८॥
गङ्गायाः प्रभवश् चैव पवित्रः परिकीर्तितः ।
दिव्य-गर्भावपतनं कार्त्तिकेयस्य संभवः ॥१९॥
विशालस्य च राजर्षेर् वंशस्य परिकीर्तनम् ।
अहल्या-शाप-मोक्षश् च मिथिलायाश् च दर्शनम् ॥२०॥
दर्शनं यज्ञ-वाटस्य मैथिलस्य च दर्शनम् ।
चरितं चैव कार्त्स्न्येन कौशिकस्य महात्मनः ॥२१॥
कथितं चात्र रामस्य शतानन्देन धीमता ।
धनुषो भेदनं चैव कन्यायाश् च निवेदनम् ॥२२॥
राज्ञो दशरथस्येह जनकस्य च संगमः ।
सीतादीनां च कन्यानां विवाहः समुदाहृतः ॥२३॥
वधूर् गृहीत्वा नृपतेर् यानं दशरथस्य च ।
समागमश् च रामस्य जामदग्न्येन धीमता ॥२४॥
जामदग्न्यस्य लोकानां वधश् चात्रानुकीर्तितः ।
अयोध्या-संप्रवेशश् च प्रवासो भरतस्य च ॥२५॥
अयोध्या-वासिनां चैव प्रमोदः परिकीर्त्यते ।
इत्य् एतत् प्रथमं काण्डम् आदि-काण्डम् इहोच्यते ॥२६॥
सर्गाश् चैव चतुः-षष्टिः श्लोकानां चैव कीर्त्यते ।

द्वे सहस्रे शतान्य् अष्टौ श्लोकाः पञ्चाशद् एव तु ॥२७॥
बाल-चर्या हि यत्रोक्ता राघवस्य महात्मनः ।
अतः परं द्वितीयं तु अयोध्या-काण्ड-संज्ञितम् ॥२८॥
यत्राभिषेक-संकल्पो व्याघातश् चैव कीर्त्यते ।
कैकेय्य्-अनुनयश् चैव शोको दशरथस्य च ॥२९॥
वन-प्रयाणं रामस्य लक्ष्मणानुगमस् तथा ।
विषादः प्रकृतीनां च तथैव च विसर्जनम् ॥३०॥
निषादाधिप-संवादः सूतस्य च विसर्जनम् ।
गङ्गायाश् चाभिसंतारो भरद्वाजस्य दर्शनम् ॥३१॥
वास्तु-कर्म-निवेशश् च चित्रकूटे महा-गिरौ ।
उपावृत्ते सुमन्त्रे च राज्ञो मोहागमः परः ॥३२॥
स्व-शाप-कथनं चैव स्वर्ग-प्राप्तिर् नृपस्य च ।
भरतागमनं तूर्णं तथा राज-गृहाद् अपि ॥३३॥
राम-प्रसादनार्थं च भरतस्य महात्मनः ।
गमनं कीर्त्यते वासो भरद्वाजस्य चाश्रमे ॥३४॥
दर्शनं चैव रामस्य पितुश् च सलिल-क्रिया ।
प्रसादनं च रामस्य बहुशः परिकीर्तितम् ॥३५॥
जाबालेर् यत्र वाक्यानि वामदेवस्य चोभयोः ।
इक्ष्वाकूणां च वंशस्य कीर्तनं समुदाहृतम् ॥३६॥

कीर्तिते. [४] क$_{१}$ मन्त्र°, म$_{२.३}$ तंत्र°.
१८ व$_{२}$ नास्ति ॥ [१] म$_{४.९-११}$ मरणं ~ निधनं. [२] क$_{१}$ म$_{४.६.७-९}$ देवर्षेः.
१९ म$_{१}$ प्रान्ते ॥ [१] म$_{४-६.९.१२}$ संभवश्. [२] व$_{२}$ °गर्भावतरणं.
२०[१] व$_{१}$ विशालस्यापि. [२] म$_{४-६.९-१२}$ धर्मस्य ~ वंशस्य. व$_{१}$ वंशश् च परिकीर्तितः. [३] म$_{२.३.७}$ अहिल्या°. म$_{२}$ अहिल्यायाः शाप-मोक्षो. म$_{४.९.१०}$ °निर्मोक्षो ~ °मोक्षश् च. [४] म$_{४.९.१०}$ मैथिलस्य.
२१ म$_{१}$ प्रान्ते ॥ [१.२] म$_{४.९.१०}$ नास्ति ॥ [२] म$_{५}$ व$_{३}$ मिथिलस्य. [१] म$_{१०}$ दर्शनं ~ चरितं.
२२ म$_{१}$ प्रान्ते ॥ [१] व$_{१}$ राघवस्यात्र ~ चात्र रामस्य.
२३[१-२] म$_{१}$ प्रान्ते ॥ [२] क$_{१}$ म$_{२}$ संभवः ~ संगमः. [४] क समुदीरितः, व$_{१}$ परिकीर्तितः.
२४ म$_{१}$ प्रान्ते ॥ [३] म$_{२.३}$ समागमं.
२५[१] व शेषश् ~ वधश्. म$_{७.९-११.१३}$ च परिकीर्तितः [४] म$_{२.३}$ प्रवेशो ~ प्रवासो.
२६[१] क$_{१}$ म$_{२.३}$ अयोध्या-वासनं. [२] क$_{१}$ म$_{१-३}$ परिकीर्तितः.
२७[१] म$_{८}$ व$_{३}$ चात्र ~ चैव. [२] व$_{३}$ कथ्यते. [४] क$_{१}$ म$_{१-३.७}$ पञ्च-दशैव तु. म$_{१२}$ व$_{१}$ च ~ तु.
२८[१] म$_{४.६.९.१२}$ च ~ हि. म$_{१}$ या प्रोक्ता ~ यत्रोक्ता. [३] क$_{१}$ म$_{१.७.१२.१३}$ व तद् ~ तु.
२९[१] म$_{१२}$ °संघातो ~ °संकल्पो. [२] म$_{४.९.११}$ वर्ण्यते ~ कीर्त्यते. [३] म$_{१-४.६.७.९-११}$ कैकेय्यानुनयश् (म$_{१}$ कैक०)
३०[२] क$_{१}$ म$_{१-३}$ लक्ष्मणानुगतिस्. म$_{६.८.१०.११.१३}$ तदा ~ तथा.
३१[१.२] म$_{८}$ व$_{२}$ नास्ति ॥ [२] म$_{४.९.१०}$ °संवासः.
[३.४] क$_{१}$ नास्ति ॥ [३] म$_{२.३}$ निषादाधिप-संवादः (३१[१] पुनर्-उक्तिः) व$_{४}$ चापि° ~ चाभि°. [४] क$_{१}$ म$_{३-५.७-१३}$ भारद्वाजस्य.
३१[४] अधिपाठः क$_{१}$ म$_{१.३.७}$ व$_{१.३.४}$
भारद्वाजस्य चैवाज्ञा चित्रकूटस्य दर्शनम् ।
३२[२] म$_{२.३}$ महात्मनोः ~ महा-गिरौ. [३] म$_{४.९.११}$ तु ~ च. [४] म$_{४-९.१३}$ पुनः, म$_{८}$ ततः ~ परः.
३३[२] म$_{१२}$ पूर्वं ~ तूर्णं.
३४ म$_{२.३}$ नास्ति ॥ [१] म$_{४.९.११}$ °प्रसादनं चाथ, म$_{५.६.८.१२}$ °प्रसादनार्थं च. [२] म$_{८}$ भरतागमनं तथा.
[३.४] म$_{८}$ नास्ति ॥ [३] म$_{४-६.९-१२}$ चैव ~ वासो. [४] क$_{१}$ म$_{१-३.१०.१२.१३}$ भार°.
३५[१.२] म$_{२.३}$ नास्ति ॥ [४] म$_{४}$ परिकीर्त्यते.
३६[१] क$_{१}$ म$_{१}$ राम-देवस्य. [४] म$_{८}$ वंशस्य कथनं तथा.

प्रतिज्ञां चैव रामस्य गमने कोसलान् प्रति ।
पादुकाहरणं चैव भरतस्य विसर्जनम् ॥३७॥
नन्दि-ग्राम-प्रवेशश् च मातॄणां च विसर्जनम् ।
अयोध्या-संप्रवेशश् च शत्रुघ्नस्य महात्मनः ॥३८॥
काण्डं द्वितीयम् इत्य् उक्तम् अयोध्या-काण्ड-संज्ञितम् ।
अशीतिः संख्यया सर्गाः श्लोकानां चात्र कीर्त्यते ॥३९॥
त्रीणि श्लोक-सहस्राणि नव श्लोक-शतानि च ।
श्लोकानां द्वे शते चैव भूयः श्लोकाश् च सप्ततिः ॥४०॥
अतः परं तृतीयं तु आरण्यकम् इति स्मृतम् ।
यत्र रामो महा-बाहुर् दण्डकं प्राविशद् वनम् ॥४१॥
अनसूया-समस्या च अङ्ग-राजस्य चार्पणम् ।
विराध-दर्शनं चैव वधश् च समुदाहृतः ॥४२॥
ऋषीणां दर्शनं चैव मैथिल्याश् चैव सान्त्वनम् ।
शरभङ्गाश्रम-प्राप्तिर् महेन्द्रस्य च दर्शनम् ॥४३॥
सुतीक्ष्णाश्रम-संप्राप्तिः संवादः सह सीतया ।
मन्दकर्णेन कथितं शक्रस्य च विसर्जनम् ॥४४॥
इल्वलस्य च संवादः कीर्तनं च दुरात्मनः ।
अगस्त्याश्रम-वासश् च तथा संपरिकीर्तितः ॥४५॥
दर्शनं पञ्चवट्यास् तु जटायोश् चैव दर्शनम् ।
जनस्थान-निवासश् च त्रिशिरस्य च वर्णनम् ॥४६॥
स्मरणं भरतस्याथ कैकेय्याश् चैव गर्हणम् ।
संवादः शूर्पनखया विरूप-करणं तथा ॥४७॥
खरस्य च वधो घोरो दूषण-त्रिशिरो-वधः ।
लङ्का-प्रवेशो राक्षस्याः शूर्पनख्याः प्रकीर्तितः ॥४८॥
सीताया लोभनं चैव रावणस्यानुशब्दितम् ।
मारीचाश्रम-संप्राप्ती रावणस्य दुरात्मनः ॥४९॥
मारीचश् च मृगो भूत्वा वैदेहीं समलोभयत् ।
लोभयित्वा च वैदेहीं राघवस्यापकर्षणम् ॥५०॥
मारीचस्य वधश् चैव लक्ष्मणस्य विगर्हणम् ।
सीताया हरणं चैव संकरश् च महात्मनः ॥५१॥
हृतां च जानकीं मत्वा विलापो राघवस्य च ।
जटायोर् दर्शनं चैव सत्कारश् च महात्मनः ॥५२॥
गृध्र-राजस्य रामेण कृता चैव जल-क्रिया ।
कबन्धस्य वधः प्रोक्तः स्वर्ग-प्राप्तिश् च पुष्कला ॥५३॥
कबन्धस्य च वाक्येन सुग्रीवान्वेषणं परम् ।
शबरी-दर्शनं चैव पम्पायां परिदेवनम् ॥५४॥
इति काण्डं तृतीयं तु आरण्यकम् इति स्मृतम् ।
सर्गाणां तु शतं चैव सर्गाश् चैव चतुर्-दश ॥५५॥

३७^{१} क$_{१}$ म$_{१-३.७.९}$ व अ-प्रतिज्ञा च (व चात्र) ~ प्रतिज्ञां चैव. क$_{१}$ धर्मस्य ~ रामस्य. ^{३}म$_{१}$ चापि. ^{४}म$_{१०}$ भरतस्यागमः पुनः.

३८ म$_{१२}$ नास्ति ॥ ३८$^{१-२}$ म$_{६.१०}$ नास्ति ॥ ^{१} व$_{३}$ नन्दि-ग्रामे.

३९^{१} अधिपाठः क$_{१}$
प्रसादनं च रामस्य बहुशः परिकीर्तितः ।
^{४} व$_{२}$ चानु- ~ चात्र. म$_{८}$ कीर्तनम्, व$_{३}$ कथ्यते.

४०^{४} म$_{४-६.८.९.११.१२}$ पुनः ~ भूयः.

४१^{१} क$_{१}$ म$_{१.२}$ व काण्डं ~ परं. ^{२}व$_{१}$ श्रुतम् ~ स्मृतम्. ^{४}म$_{८}$ दण्डकान्.

४२^{१} म$_{३}$ अनुसूया°. म$_{२.७}$ अनुसूयाश्रमे चापि. क$_{१}$म$_{१.४-६.९.१०}$ चाप्य् ~ च.

४२^{४}-४३^{४} म$_{१२}$ नास्ति ॥

४३^{१} व$_{२}$ चापि ~ चैव. ^{२}म$_{१}$ वैदेह्याश् ~ मैथिल्याश्. क$_{१}$ म$_{१-३.७}$ व$_{१.२.४}$ चापि ~ चैव.

४४^{१} म$_{१२}$ नास्ति ॥ क$_{१}$ म$_{१.२}$ सुतीक्ष्णस्याश्रम-प्राप्तिः. ^{२}म$_{२.३}$ संवासः. ^{३}व मन्दकर्णोश् च. ^{४}क$_{१}$ म$_{४.९}$ यत्र शत्रु-, म$_{२.३.११}$ व$_{२.३}$ यत्र शक्र- ~ शक्रस्य च.

४५^{१} म$_{४.९}$ इल्लुलस्य, म$_{१२}$ इल्ललस्य. ^{३} म$_{४.९.११}$ °संवासस् ~ °वासश् च.

४६^{१} क म$_{१-३.५-७.९.१२}$ व च ~ तु. ^{२}व$_{१}$ चापि ~ चैव.

४७^{२} म$_{२}$ कैकय्याश्. म$_{१-३}$ चाथ ~ चैव. ^{३}क$_{१}$ म$_{२.३}$ व$_{२}$ शूर्पनख्याश् च, म$_{१}$ °णख्याश् च, म$_{६.७.११-१३}$ व$_{१.३.४}$ शूर्पणखया.

४८$^{१-२}$ म$_{५.६.१२}$ खर-दूषणयोश् चैव वधस् त्रिशिरसस् तथा ।
^{४} म$_{२.३}$ परिकीर्तितम्.

४९^{२} म$_{७}$ व$_{१.४}$ रावणस्याथ शब्दितम्, म$_{१२}$ °वर्णितम्.

५०^{४} म$_{४}$ राघवस्यापि कर्षणम्, म$_{५.६}$ राघवस्याभि°.

५१$^{१-२}$ म$_{५}$ नास्ति ॥ ^{२}म$_{२.३}$ दुरात्मताम्, म$_{११}$ अपगर्हणम्, म$_{१३}$ व च गर्हणम्. $^{३-४}$ म$_{३}$ नास्ति ॥ म$_{२.३}$ मारीचस्य संवादो राघवेण महात्मनः. ^{४} म$_{१.७.१०.१३}$ व सौमित्रेश् चात्र (व$_{२}$ चानु- ~ चात्र) संगमः.
^{४} अधिपाठः म$_{१.७.१०}$ व
जटायुषो वधश् चात्र सीतायाश् च प्रदेशनम् ।
लक्ष्मणस्य संवादे राघवेण महात्मनः ॥
(^{२}व प्रवेशनम्. ^{४}व$_{२}$ महा-वने ~ महात्मनः)

५२ म$_{६}$ नास्ति ॥ ^{४} क$_{१}$ संकरश् ~ सत्कारश्.

५३^{१} म$_{५.६.१२}$ व खग-राजस्य. ^{३} क$_{१}$ प्रोक्तोः, म$_{२.३}$ प्राप्तिः. ^{४} क$_{१}$ म$_{७.९-११}$ तु ~ च.

५४^{१} म$_{५.६.१२}$ ततः, म$_{७}$ व$_{१.४}$ (व प्रान्ते) तदा, व$_{३}$ स्मृतम् ~ परम्. ^{४} म$_{४}$ °वेदनम् ~ °देवनम्. म$_{५.६.११.१२}$ पम्पायाश् चैव दर्शनम्.

५५^{१} म$_{११}$ इदं ~ इति. म$_{१२}$ च ~ तु. ^{३}म$_{५.८.१२}$ व च ~ तु.

चत्वारीह सहस्राणि श्लोकानां कीर्तितानि च ।
शतं चैवात्र विज्ञेयं श्लोकाः पञ्चाशद् एव तु ॥५६॥
अतः काण्डं चतुर्थं तु कैष्किन्धिकम् इति स्मृतम् ।
ऋष्यमूक-गिरि-प्राप्ती राघवस्य महात्मनः ॥५७॥
हनुमद्-दर्शनं चैव संवादश् चात्र कीर्त्यते ।
आरोहणं च शैलस्य ऋष्यमूकस्य कीर्तितम् ॥५८॥
राम-सुग्रीव-सख्यं च बालि-पौरुष-कीर्तनम् ।
सप्त-ताल-विभेदश् च प्रत्ययोत्पादनं तथा ॥५९॥
बालि-सुग्रीव-युद्धं च बालिनो वध एव च ।
अन्तःपुर-विलापश् च तारा-कारुण्यम् एव च ॥६०॥
सुग्रीवस्याभिषेकश् च करणं चाश्रमस्य च ।
विलापो राघवस्यात्र लक्ष्मणेन च सान्त्वनम् ॥६१॥
प्रावृड्-विलापश् चैवात्र शरद्-वर्णनम् एव च ।
विलापश् चैव शरदि समयस्य च लङ्घनम् ॥६२॥
सुग्रीवं प्रति रामस्य कोपो यत्र च कीर्तितः ।
रामस्य कोपं विज्ञाय लक्ष्मणस्य च संभ्रमः ॥६३॥
प्रशमो लक्ष्मणस्याथ दौत्येन गमनं तथा ।
सुग्रीवस्य तथा चात्र गमनं राघवाश्रमे ॥६४॥
प्रसादनं च रामस्य वानराणां च संग्रहः ।
पृथिव्या वर्णनं चैव सुग्रीवेण महात्मना ॥६५॥
प्रस्थापनं वानराणाम् अङ्गुलीयस्य चार्पणम् ।
हनुमत्-प्रभृतीनां च विन्ध्य-पर्वत-लङ्घनम् ॥६६॥
स्वयंप्रभा-गुहायाश् च प्रवेश इह कीर्तितः ।
अ-प्रवृत्तौ च वैदेह्या विषाद-गमनं महत् ॥६७॥
प्रायोपवेशनं चात्र वानराणां महात्मनाम् ।
दर्शनं चात्र संपातेर् गृध्र-राजस्य धीमतः ॥६८॥
निवेदनं च लङ्काया गृध्र-राजेन धीमता ।
चतुर्थम् एतत् काण्डं तु कैष्किन्ध्यम् इति संज्ञितम् ॥६९॥
सर्गाश् चैवात्र विज्ञेयाश् चतुः-षष्टिस् तु संख्यया ।
श्लोकानां द्वे सहस्रे च अष्टौ श्लोक-शतानि च ॥७०॥
श्लोकानां शतं ज्ञेयं पञ्च-विंशतिर् एव च ।
अतः परं प्रवक्ष्यामि काण्डं सुन्दर-संज्ञितम् ॥७१॥
हनुमत्-प्लवनं यत्र सुरसायाश् च दर्शनम् ।
मैनाकस्य गिरेश् चैव दर्शनं परिकीर्तितम् ॥७२॥
निधनं सिंहिकायाश् च लङ्का-दर्शनम् एव च ।
प्रवेशश् चैव लङ्काया वर्णनं विचयस् तथा ॥७३॥
मार्गणं चैव वैदेह्या रावणान्तःपुरे शुभे ।
दर्शनं पुष्पकस्येह रक्षसां प्रमदा-वनम् ॥७४॥
दर्शनं राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य दुरात्मनः ।
विचयः पुष्पकस्येह जानक्याश् चैव मार्गणम् ॥७५॥
अ-दर्शने च वैदेह्याः शोकोपगमनं तथा ।
प्रविश्याशोक-वनिकां वैदेह्याश् चैव दर्शनम् ॥७६॥

५६[1] म$_{२.३}$ चत्वारि च, म$_{८}$ चत्वाराधं-. [2] क$_{१}$ म$_{४.९.१०.११}$ कथितानि वै (म$_{१०}$ च). [3] म$_{४}$ विज्ञेयः. [4] म$_{१२}$ संज्ञितम् ~एव तु.

५७[1-2] म$_{१२}$ नास्ति ॥ [1] म$_{५.७}$ व$_{१.३}$ परं ~ काण्डं. म$_{५.६.८}$ व$_{३}$ प्रवक्ष्यामि ~ चतुर्थं तु. क$_{१}$ च ~ तु. [2] क$_{१}$ म$_{१०}$ कैष्किन्दिः, म$_{१-३}$ व$_{१.३}$ कैष्किन्ध्यम्, म$_{५.७.८}$ किष्किधाम्, म$_{६}$ कैष्किधम्. म$_{७.८}$ काण्ड ~ इति. म$_{५.६-८}$ व$_{१.३}$ संज्ञितम्. [3-4] म$_{८}$ नास्ति ॥

५८[2] म$_{१.२.३.७}$ व$_{२.४}$ चैव ~ चात्र.

५९[2] व$_{१.४}$ सप्त-साल°. म$_{७}$ व$_{४}$ °प्रभेदश्. [4] म$_{१०}$ हरेः ~ तथा.

६०[2] म$_{७}$ °विलापं, म$_{१२}$ °विनाशश्, व$_{१.४}$ °निवासश्.

६१[1] म$_{१२}$ °भिषेकस्य ~ °भिषेकश् च. [2] व$_{१}$ यौवराज्यं च तस्यात्र. [4] म$_{२.३}$ नास्ति ॥ व$_{१}$ लक्ष्मणस्य.

६२ म$_{२.३}$ नास्ति ॥ [4] म$_{१}$ वर्णनम् ~ लङ्घनम्.

६३[1-2] म$_{२}$ नास्ति ॥ [2] व$_{३}$ अत्र ~ यत्र. म$_{६}$ व प्रकीर्तितः.

६४[1] म$_{७}$ व$_{३.४}$ प्रेषणं ~ प्रशमो. [2] म$_{५-७.१२}$ व तथा. [4] म$_{१-३}$ °श्रमम्.

६५[1] म$_{६}$ प्रसादेन. [2] म$_{५.६.११.१२}$ संगमः. [3] क$_{१}$ म$_{४.९-११}$ सर्वे ~ चैव.

६६[1] व$_{३}$ प्रस्थानं वानराणां च. [2] व अङ्गुरीयस्य.

६७[1] म$_{५.६.१२}$ प्रवेशः परिकीर्तितः. [3] म$_{२.३}$ अल्पवृत्तौ. [3-4] म$_{१२}$ नास्ति ॥ [4] व$_{१-३}$ तथा ~ महत्.

६८[1] व$_{४}$ दर्शनश् चैव.

६९[1-2] म$_{१२}$ नास्ति ॥ [1] म$_{६}$ निदर्शनं. [2] म$_{२}$ °राजस्य. म$_{५.६}$ कीर्तितम् ~ धीमता. [4] म$_{४.६.७.९-११.१३}$ स्मृतम्, म$_{१२}$ कीर्तितम्.

७०[2] क$_{१}$ म$_{२-५.६.१२}$ संज्ञया ~ संख्यया. [3] म$_{७}$ व$_{४}$ सहस्रे तु, म$_{९.१०}$ सहस्रेण.

७२[1] क$_{१}$ म$_{४.९}$ °लंघनं, म$_{२.३}$ °क्रमणं, म$_{१२}$ °सवनं. म$_{५.६.८.१२}$ व$_{१.४}$ चैव ~ यत्र. [3] म$_{५.६.८.१२}$ सिंहिकायाश्.

७३ म$_{११}$ नास्ति ॥ [3-4] म$_{५.६.८.१२}$ नास्ति ॥ [4] म$_{१.४}$ विजयस्, म$_{२}$ विषयस्, म$_{७}$ चिन्तयस्.

७४ म$_{५.६.८.१२}$ नास्ति ॥ [1] क$_{१}$ मार्गणश्. [2] व$_{२}$ तथा ~ शुभे. [4] म$_{१-३.७.१३}$ व आपानस्य च वर्णनम्.

७५ क$_{१}$ म$_{४.९}$ नास्ति ॥ [1] म$_{५.६.८-११.१२}$ प्रवेशो ~ दर्शनं. [3] म$_{२.३}$ विजयं, म$_{१०}$ दर्शनं ~ विचयः.

७६[1] क$_{१}$ म$_{४.६.९}$ नास्ति ॥ म$_{१}$ प्रान्ते ॥ [1] म$_{५.६.१२}$ व$_{१-३}$ अ-दर्शनेन.

प्रवेशो रावणस्येह रक्षसः प्रमदा-वनम् ।
प्रलोभनं च सीताया रावणस्य च भर्त्सनम् ॥७७॥
तर्जनं राक्षसीनां च हनुमद्-दर्शनं तथा ।
चूडा-मणि-प्रदानं च प्रतिसंदेश एव च ॥७८॥
वन-प्रभङ्गः क्रूराणां राक्षसानां च गर्जनम् ।
किङ्कराणां वधश् चैव मन्त्रि-पुत्र-वधस् तथा ॥७९॥
कीर्तितं द्वन्द्व-युद्धं च हनुमन्-मेघनादयोः ।
ब्रह्मास्त्रेण च बन्धो वै मारुतेः परमाद्भुतः ॥८०॥
निवेदनं च दूतस्य भर्त्सनं च हनूमतः ।
लाङ्गूलोद्दीपनं चैव लङ्का-दाहस् तथैव च ॥८१॥
सीताया दर्शनं भूयः प्रत्यागमनम् एव च ।
जाम्बवत्-प्रमुखैश् चैव हरिभिः सह संगमः ॥८२॥
तथा मधुवन-प्राप्तिर् मधूनां च विलोपनम् ।
दर्शनं देव-मार्गस्य भङ्गो मधु-वनस्य च ॥८३॥
अङ्गद-प्रमुखानां च हरीणां राम-दर्शनम् ।
हनुमतः परिष्वङ्गो राघवेण महात्मनः ॥८४॥
प्रवृत्तिश् चैव सीताया मणि-दानं तथैव च ।
लङ्काया दर्शनं चैव दर्शनं रावणस्य च ॥८५॥
सीताया दर्शनं चैव प्रतिसंदेश एव च ।
दुर्ग-कर्म-विधानं च राक्षसानां विचेष्टितम् ॥८६॥
अशोक-वनिका-भङ्गं दुर्गस्य च विनाशनम् ।
यत्रैतत् कथयामास हनुमान् राघवाय वै ॥८७॥
यत्र सुग्रीव-सहितो राघवः सह-लक्ष्मणः ।
महता हरि-सैन्येन प्रययौ दक्षिणा-मुखः ॥८८॥
सर्वे च सहिता यत्र निविष्टाः सागरं प्रति ।
इत्य् एतत् सुन्दर-काण्डं पञ्चमं परिकीर्तितम् ॥८९॥
सर्गाणाम् अत्र संख्या च काण्डे सुन्दर-संज्ञिते ।
चत्वारिंशत् त्रयश् चैव सर्गाश् च समुदाहृताः ॥९०॥
श्लोकानां द्वे सहस्रे च चत्वारिंशच् च पञ्च च ।
अतः परं तु षष्ठं च युद्ध-काण्डम् इति स्मृतम् ॥९१॥
यत्र रामो महा-बाहुः सागरं समुपस्थितः ।
यत्र लङ्कां जिगमिषुर् मन्त्रयामास राघवः ॥९२॥
प्राप्तं च राघवं श्रुत्वा मन्त्रयामास रावणः ।
क्षमार्थी यत्र रामेण ज्येष्ठम् आह विभीषणः ॥९३॥
मुच्यतां मैथिली राजन् स्वस्त्य् अस्तु नगरस्य नः ।
एतद् धि परमं श्रेयो विपरीतो ऽनयो भवेत् ॥९४॥
एवम् उक्तो दशग्रीवः क्रोध-संरक्त-लोचनः ।
जघान यत्र पादेन भ्रातरं वै विभीषणम् ॥९५॥
रावणं च परित्यज्य चतुर्भिः सचिवैः सह ।
आगच्छद् राघवाभ्याशं गदा-पाणिर् विभीषणः ॥९६॥
अभिषिक्तश् च रामेण लङ्का-राज्ये विभीषणः ।
सागरात् तोयम् आदाय प्रयतेन महात्मना ॥९७॥
यत्र रामस्य संरम्भः समुद्रस्य च दर्शनम् ।
नल-सेतु-क्रिया चैव सागरानुमते तथा ॥९८॥
तरणं चैव घोरस्य सागरस्य महात्मनः ।
सुवेलासादनं चैव चार-प्रणिधिर् एव च ॥९९॥

---

७७ म$_{७}$ नास्ति ॥ [१-२] क$_{१}$ म$_{९}$ नास्ति ॥ [१] म$_{२.३}$ राक्षसेन्द्रस्य. [२] व$_{१.३.४}$ °वने. [३] व$_{४}$ वैदेह्या ~ सीताया.

७८[१] म$_{१}$ व$_{१-३}$ तार्जितं, व$_{४}$ गर्जितं.
[२] अधिपाठः म$_{१-३.६.१२}$ व
अभिज्ञान-प्रदानं च सीता-संभाषणं तथा ।

७९[१] क$_{१}$ म$_{४.९.१३}$ राक्षसीनां. म$_{१-३}$ तर्जनम्, म$_{४.५.७.१२}$ व भर्त्सनम्. [३] क$_{१}$ म$_{४.९}$ किंकरीणां. व$_{१.३}$ चात्र ~ चैव.
[४] अधिपाठः म$_{१.६.१२}$ व
सेनापति-वधश् चात्र अक्षस्य च वधस् तथा (म$_{१.६}$ चैव ~ चात्र)

८०[१] क$_{१}$ म$_{१.२.११}$ दुर्गं° ~ द्वन्द्व°.

८२[१] क$_{१}$ म$_{४.९.१०}$ हर्षणं ~ दर्शनं. म$_{१२}$ चैव ~ भूयः. [३] म$_{१२}$ जाम्बूवत् ~ जाम्बवत्°. [४] म$_{४}$ चैव ~ सह.

८३[२] म$_{५.६.७.१२}$ व विलुंठनम्, म$_{९}$ विलेपनम्. [३] व$_{१-३}$ देव-मार्गाभिरोहश् च. [४] क$_{१}$ म$_{४.९}$ सङ्गो.

८४ म$_{१२}$ नास्ति ॥ [३] म$_{२.३}$ नाम ~ राम°.

८५[१] व$_{१}$ चापि ~ चैव. [२-४] क$_{१}$ म$_{३.४.९.११}$ नास्ति ॥

८७[१] म$_{५.७.१२}$ व °भङ्गो. [२] व$_{१}$ निवेशनम्. [३] म$_{६.११.१२}$ यद् ~ यत्र.

८९[१] म$_{२.३}$ वर्ष-समाहिता यत्र. म$_{५.६. .१२}$ सर्वे च समाहितास् तत्र. [३-४] म$_{२.३.५-७.८.१२}$ व पञ्चमं काण्डं सुन्दरं. व$_{१.३}$ नाम ~ परि°.

९०[१] क$_{१}$ म$_{१.२}$ व$_{१.३.४}$ यत्र ~ अत्र. [२] क$_{१}$ °संज्ञके. [४] व$_{२.३}$ सर्गाः सम्यग् उदाहृताः.

९१[३] म$_{१.७.१२}$ व$_{२-४}$ च ~ तु.

९२[२] म$_{३.४.९}$ समरं ~ सागरं.

९४[१] म$_{५.६.१२}$ जानकी. [२] म$_{७}$ च ~ नः. [४] म$_{१.५-७.१२}$ विपरीते.

९५[२] व$_{३.४}$ कोप°. [४] व$_{१}$ तं, व$_{२}$ च ~ वै.

९६[१] क$_{१}$ व$_{३}$ तु, म$_{५}$ सं- ~ च. [४] क$_{१}$ °भ्याशे, म$_{१-३.५.७}$ °भ्यासं.

९७[१-२] क$_{१}$ म$_{४.६.९.१२}$ नास्ति ॥ [२] म$_{२.३.१०}$ काले ~ लङ्का°. [३] म$_{५.१२}$ आसाद्य ~ आदाय. [४] म$_{१.५-७.१२}$ व$_{१.४}$ प्रयत्नेन.

९९[१] म$_{५.६.१२}$ महाद्भुतम्. [३] म$_{६.९}$ °साधरं ~ °सादनं. [४] म$_{२}$ तथा लंकावरोधनं. म$_{२.३}$ (म$_{२}$प्रान्ते) चान-प्रणिधिर् एव च.

शुक-सारण-वाक्यं च वानरानीक-दर्शनम् ।
मन्त्रणं राक्षसेन्द्रस्य माया-राम-शिरः-क्रिया ॥१००॥
वाक्यानि सरमायाश् च सीताश्वासनम् एव च ।
यत्र माल्यवतो वाक्यं लङ्कायां सुषिर् एव च ॥१०१॥
मन्त्रणं राघव-बले चराणां च प्रवेशनम् ।
सुवेलारोहणं चैव तथा लङ्कावरोधनम् ॥१०२॥
समारम्भश् च युद्धस्य द्वन्द्व-युद्ध-प्रवर्तनम् ।
सुसन्न-यज्ञकोपादि-वधो यत्रानुशब्दितः ॥१०३॥
रात्रि-युद्ध-विधानं च शर-बन्धस् तथैव च ।
सुपर्ण-दर्शनं चैव अस्त्र-बन्धस्य मोक्षणम् ॥१०४॥
धूम्राक्षस्य वधश् चैव तथैवाकम्पनस्य च ।
प्रहस्तस्य वधश् चैव प्रभङ्गो रावणस्य च ॥१०५॥
दुर्ग-कर्म-विधानं च कुम्भकर्ण-प्रबोधनम् ।
दर्शनं कुम्भकर्णस्य संप्रश्नो रावणस्य च ॥१०६॥
निर्याणं कुम्भकर्णस्य वानराणां च संभ्रमः ।
सुग्रीव-ग्रहणं चैव मोक्षश् चात्र कीर्त्यते ॥१०७॥
वधश् च कुम्भकर्णस्य राघवात् समुदाहृतः ।
नरान्तक-वधश् चात्र देवान्तक-वधस् तथा ॥१०८॥
महापार्श्व-वधश् चात्र अतिकाय-वधस् तथा ।
मेघनादास्त्र-मोहश् च स-सैन्ये राघवे तथा ॥१०९॥
ओषध्य्-आनयनाच् चापि प्रबोधश् च हनूमता ।
उल्का मिहार-युद्धं च वधः कुम्भ-निकुम्भयोः ॥११०॥
मकराक्ष-वधश् चात्र निर्गमो रावणेः पुनः ।
माया-सीता-वधश् चात्र मेघनाद-वधस् तथा ॥१११॥
क्रोधश् च राक्षसेन्द्रस्य तथा निष्टानकं महत् ।
रावणस्य च निर्याणं विरूपाक्ष-वधस् तथा ॥११२॥
मत्तस्यापि वधश् चात्र उन्मत्त-वध एव च ।
राघवस्य च वाक्यानि भर्त्सनं रावणस्य च ॥११३॥
राम-रावणयोश् चैव अस्त्र-युद्धं महात्मनोः ।
लक्ष्मणस्य वधश् चैव विलापो राघवस्य च ॥११४॥
ओषध्य्-आनयनं चैव लक्ष्मणोत्थानम् एव च ।
प्रदानं देव-राजेन रथस्य च महात्मना ॥११५॥
मातलेर् दर्शनं चैव शक्र-वाक्य-निवेदनम् ।
संग्रामे राक्षसेन्द्रस्य प्रभङ्गो रावणस्य च ॥११६॥
सारथेर् भर्त्सनं चैव रावणेन दुरात्मना ।
देवानां विग्रहश् चैव गगने दानवैः सह ॥११७॥
द्वैरथं च महा-घोरं सप्ताहं क्षिति-कम्पनम् ।
वधश् च राक्षसेन्द्रस्य त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥११८॥

१००[१] म$_{२.३}$ वानराणां च, म$_{४.९}$ वानरानेक-. [२] क$_{१}$ म$_{५}$ मन्त्राणां ~ मन्त्रणं. [३-४] व$_{२}$ नास्ति ॥ [४] म$_{२.३}$ संग्रामः शिरसः क्रिया. म$_{७}$ व$_{४}$ तथा ~ °क्रिया.

१०१ व$_{२}$ नास्ति ॥

१०२[१] क$_{१}$ म$_{१.५-७.१२}$ चाराणां, म$_{२.३}$ वानराणां, व$_{२}$ बलानां.

१०३[१-२] क$_{१}$ म$_{४.९}$ नास्ति ॥ [१] म$_{५.६.१२}$ आरम्भश् चैव युद्धस्य. [२] म$_{२.३}$ द्वन्द्व-युद्धं प्रवर्तते. [३] क$_{१}$ म$_{९.१०}$ ससन्न°, म$_{१}$ सुघुन्न° (प्रान्ते सुसन्न°) [४] क$_{१}$ म$_{४.९.१०}$ यत्राशु शब्दितः, व$_{२}$ यत्र विशब्दितः.

१०४-१०६ व$_{२}$ नास्ति ॥

१०४[१] म$_{१२}$ राम° ~ रात्रि°. [२] म$_{५.६.१२}$ सर्प° ~ शर°. [३] म$_{६}$ सपर्ण° ~ सुपर्ण°.

१०५[२-३] म$_{१२}$ व$_{३.४}$ नास्ति ॥

१०६[४] म$_{२.३.६.१२}$ राघवस्य ~ रावणस्य.

१०७[१] म$_{६}$ °हरणं ~ °ग्रहणं.

१०८[१] व$_{३}$ वधस् त्रिशिरसश् चैव. [२] क$_{१}$ म$_{४.६.७.९-११.१३}$ नरकान्त° ~ नरान्तक°. म$_{५.६.९.१२}$ चव ~ चात्र.
[४] अधिपाठः म$_{१-३.५-७.१२}$ व$_{१.२.४}$
महोदर-वधश् चात्र वधस् त्रिशिरसस् तथा ।

१०९[१] म$_{१.१२}$ व$_{१.२.४}$ चैव ~ चात्र. [२] म$_{१}$ अतिपार्श्व° ~ अतिकाय°. [३-४] व$_{३}$ नास्ति ॥ [३] म$_{३.५.६}$ °मोक्षश् ~ °मोहश्.

११०[१] म$_{२.३}$ अवध्य्-आनयनं, म$_{४.९}$ औषध्य्-आनयनश्, म$_{७}$ औषध्य्-आनयनं, म$_{१२}$ ओषध्य्-आनयणश्. म$_{१२}$ चैव ~ चापि. [२] म$_{५.६.१२}$ संप्रबोधो ~ प्रबोधश् च. [३] म$_{१}$ व$_{४}$ उल्काभिहरणं युद्धं (व$_{४}$ चैव), म$_{२.३}$ उल्कासिहरिणं युद्धं, म$_{५.६.१०.१२}$ उल्का-नीहार-युद्धं, म$_{७}$ उल्कासिहरणं चैव, व$_{३}$ उल्काभिहार-युद्धं.

१११[१] म$_{२.५.६.१२}$ चैव ~ चात्र. [२] व$_{३}$ निहतो ~ निर्गमो. म$_{५.६.१२}$ रावणस्य च. [३] म$_{१२}$ व$_{३}$ चैव ~ चात्र. [४] म$_{२}$ उन्मत्तमवध एव च.

११२[३] म$_{२.९}$ नास्ति ॥ म$_{५.६.१२}$ व$_{१}$ वि- ~ च.

११३[१-२] म$_{१}$ नास्ति ॥ [१] म$_{५}$ चैव ~ चात्र. [२] व$_{१.४}$ चोन्मत्त° ~ उन्मत्त°. [३] म$_{६.१२}$ रावणस्य. [४] म$_{१२}$ राघवस्य.

११४[१] म$_{१.५-७.१०}$ शस्त्र°, व$_{२.४}$ द्वन्द्व° ~ अस्त्र°. म$_{९}$ महात्मनः. [२] व$_{३}$ चापि ~ चैव.

११५[१] म$_{१-३}$ औषध्य्°.
[२] अधिपाठः म$_{५.६.१०.१२}$
मन्दोदर्यास् तथा केशाकर्षणं चागदेन च ।
[३] म$_{२.३.६}$ °राज्येन. [४] क$_{१}$ म$_{४.९.१०}$ महात्मनः.

११६[२] व$_{१.२}$ संग्रामो.

११७[२] म$_{७}$ विग्रहं. [४] म$_{५}$ गहने, म$_{९}$ गमने ~ गगने.

११८[१] म$_{४.६}$ द्वै°. म$_{६}$ °रथे, म$_{१०}$ °रथ्यं. [२] म$_{५.६.१२}$ भूमि°,

इति षष्ठम् इदं काण्डं युद्ध-काण्डम् इति स्मृतम् ।
सर्गाणां तु शतं ज्ञेयं पञ्च सर्गास् तथैव च ॥११९॥
काण्डे ह्य् अस्मिंस् तथा संख्या श्लोकानां चात्र शब्यते ।
चत्वार्य् एव सहस्राणि पञ्च श्लोक-शतानि च ॥१२०॥
अतस् त्व् अभ्युदयं नाम सोत्तरं संप्रचक्षते ।
यत्र रावण-दाराणां विलापः समुदाहृतः ॥१२१॥
विभीषणाभिषेकश् च सत्कारो रावणस्य च ।
हनुमत्-संप्रवेशश् च मैथिल्याश् चैव दर्शनम् ॥१२२॥
सीताया निर्गमश् चैव रामेण च समागमः ।
भर्त्सनं चैव सीताया राघवेण महात्मना ॥१२३॥
परित्यागं चैव वैदेह्यास् तथा चाग्नि-प्रवेशनम् ।
अग्नि-प्रवेशे च तदा अ-दाहं परमाद्भुतम् ॥१२४॥
ब्रह्मादीनां च सर्वेषां देवानाम् इह दर्शनम् ।
वृष-ध्वजस्य देवस्य दर्शनं चात्र कीर्त्यते ॥१२५॥
पितामहाद् वरश् चापि पितुर् दर्शनम् एव च ।
कैकेय्याः शाप-नाशश् चतुः-षष्टिर् दशरथस्य च ॥१२६॥
शक्राद् वरस्य संप्राप्तिर् हरीणां प्रतिजीवनम् ।
रत्नानां संविभागश् च राक्षसेन्द्रस्य धीमता ॥१२७॥
पुष्करारोहणं चैव राघवस्य महात्मनः ।
वानराणां च सर्वेषां राक्षसानां तथैव च ॥१२८॥

प्रतियानं च कथितं विस्तरेण महात्मनः ।
भरद्वाजाश्रम-प्राप्तिर् ऋषेर् दर्शनम् एव च ॥१२९॥
नन्दि-ग्राम-प्रवेशश् च गुरूणां चैव दर्शनम् ।
अयोध्यायां प्रवेशश् च व्रतस्य च समापनम् ॥१३०॥
अभिषेकश् च रामस्य प्रमोदो नगरस्य च ।
यौवराज्य-प्रदानं च भरतस्य महात्मनः ॥१३१॥
मुनीनाम् इह संप्राप्तिर् उत्पत्तिश् चैव रक्षसाम् ।
त्रैलोक्य-विजयाख्यानम् अहल्या-कीर्तनं तथा ॥१३२॥
सीता-विवासनं चैव लक्ष्मणेन महात्मना ।
वाल्मीक्य्-आश्रम-संप्राप्तिर् मैथिल्याश् चात्र कीर्त्यते॥१३३॥
कुशीलव-समुत्पत्तिर् इक्ष्वाकु-कुल-वृद्धये ।
लवणस्य वधश् चात्र शत्रुघ्नेन प्रकीर्तितः ॥१३४॥
शंबुकस्य वधश् चात्र कुम्भयोनि-समागमः ।
अलंकारस्य संप्राप्तिः श्वेतोपाख्यानम् एव च ॥१३५॥
अश्वमेध-समारम्भो गीत-श्रवणम् एव च ।
काव्यस्य चान्ते विज्ञाय स्व-पुत्रौ तौ कुशीलवौ ॥१३६॥
वाल्मीकेश् चैव वाक्यानि विलापो राघवस्य च ।
रसातल-प्रवेशश् च वैदेह्याः परमाद्भुतः ॥१३७॥
राघवस्य च संरम्भो दर्शनं परमेष्ठिनः ।
काल-दुर्वाससोः प्राप्तिः संत्यागो लक्ष्मणस्य च ॥१३८॥

म$_{७}$ भूत°, व$_{२}$ भू-प्रकम्पनम्. [४]म$_{२.३}$ विश्रुतम्.

११९[२] म$_{१}$ व$_{४}$ श्रुतम्. व$_{२}$ उदाहृतम् ~ इति स्मृतम्. [३]म$_{५.६.१२}$ व$_{३.४}$ च ~ तु.

१२०[१-१] म$_{८}$ नास्ति ॥ [२]म$_{१.७}$ व$_{२-४}$ चापि, म$_{५.६.१२}$ चैव ~ चात्र. म$_{२.३}$ वापियिष्यते ~ चात्र शब्यते. [३]क$_{१}$ म$_{४.९-११}$ अत्र ~ एव. [४]म$_{१२}$ पञ्च सर्गास् तथैव च.

१२१[१] क$_{१}$ °वक्ष्यते, म$_{२.३}$ व$_{२}$ °वक्ष्यते. [२]क$_{१}$ म$_{४.१०.११}$ °नारीणां ~ °दाराणां.

१२२[२] क$_{१}$ म$_{१०}$ संकरो, म$_{१.३.७}$ व$_{१.४}$ संस्कारो (म$_{१}$ प्रान्ते), म$_{५.६.१२}$ न्यक्कारो. [४]व$_{१}$ चापि ~ चैव.

१२३[१] व$_{१.३}$ चात्र ~ चैव. क$_{१}$ म$_{५.९}$ राघवेण ~ रामेण च. क$_{१}$ महात्मना.

१२४[१] म$_{२.५.६.१२}$ परित्यागश्. [२]म$_{५.६.१२}$ तथैवाग्नि°. [३]म$_{५.६.१२}$ व$_{१}$ तथा ~ तदा. [४]म$_{२.३.५-७.१२}$ अ-दाहः. म$_{२.३.५-७.१२}$ परमाद्भुतः.

१२५[१] म$_{५.६.१२}$ विष्णव्-आदीनां. [४]म$_{४}$ चास्य ~ चात्र.

१२६[१] क$_{१}$ म$_{२}$ पितामह-. म$_{२.३}$ वचश् ~ वरश्. क$_{१}$ म$_{१-३.७}$ व$_{३.४}$ चात्र ~ चापि. व$_{१.२}$ वर-प्राप्तिः, [२]म$_{६}$ पितृ- ~ पितुर्. [३]व$_{१.२}$ °मोक्षश् ~ °नाशश्.

१२७[१] म$_{२.३}$ देवेभ्यो वर- ~ शक्राद् वरस्य. [२]म$_{५.६.१२}$ जीवनं तथा. [३]म$_{२.३}$ प्रविभागश्.

१२८ म$_{५.६.१२}$ नास्ति ॥

१२९[१-१] म$_{५.६.१२}$ नास्ति ॥ [२]म$_{१.२.७}$ महात्मनाम्. [३]म$_{१.२.५}$ व भार°.

१३०[१] म$_{७}$ व$_{४}$ °निवेशश्. [२-४]म$_{२.३}$ नास्ति ॥ [३]म$_{५.१२}$ अयोध्या-संप्रवेशश्.

१३१[२] क$_{१}$ म$_{४.९}$ प्रसादो, व$_{१}$ प्रसीद, व$_{४}$ प्रमोदी.

१३२[१] म$_{५}$ चैव ~ इह. [१]क$_{१}$ राक्षसम्, म$_{५.६}$ राक्षसः. [४]म$_{२.३}$ अहिल्या°. म$_{४}$ तदा ~ तथा.

१३३[१] व$_{१}$ °निवासनं. [३]म$_{१-३.५}$ व वाल्मीकाश्रम°. [४]म$_{१-४.९-११}$ चाशु- ~ चात्र. व$_{१.२}$ कथ्यते.

१३४[३] म$_{७}$ व$_{४}$ चैव ~ चात्र. [४]क$_{१}$ म$_{४.९}$ नास्ति ॥ व$_{४}$ महात्मना.

१३५ म$_{२.३}$ नास्ति ॥ [१]क$_{१}$ म$_{९.११}$ नास्ति ॥ [३]म$_{६}$ अहंकारस्य.

१३६[१-२] म$_{२.३}$ नास्ति ॥ [२]क$_{१}$ रागे, म$_{२}$ गानं, म$_{३.४.९-११}$ गाने, म$_{६}$ कांते ~ चान्ते. [३-४]क$_{१}$ म$_{४.९-११}$ विज्ञेयौ सु- ~ विज्ञाय स्व-. [४]म$_{२.३}$ वंश-प्रभवैश् च तैः. म$_{५.६}$ तौ स्व-पुत्रौ.

१३७[१] व$_{४}$ चापि ~ चैव. म$_{५.६.१२}$ वाक्यांते.
[२]अधिपाठः व$_{१.३.४}$
सीतानयनम् अत्रैव सर्व-लोक-समीहितम् ।

सुहृदां चैव पौराणां वानराणां महात्मनाम् ।
महा-प्रस्थान-गमनं स्वर्ग-प्राप्तिश् च पुष्कला ॥१३९॥
इत्य् आभ्युदयिकं काण्डं स-भविष्यं सहोत्तरम् ।
नवतिः संख्यया सर्गाः श्लोकानां चात्र कीर्त्यते ॥१४०॥
त्रीणि श्लोक-सहस्राणि नव श्लोक-शतानि च ।
षष्टिः श्लोकास् तथा ज्ञेयाः काण्डे ऽस्मिन् परिसंख्यया ॥१४१॥
सर्गाणां षट् शतानीह विंशतिश् चैव संख्यया ।
इत्य् एतद् राम-संबद्धम् आख्यानम् ऋषि-संयतम् ॥१४२॥
चतुर्विंशति-साहस्रं सर्व-पाप-भयापहम् ।
आख्यानं वैष्णवं दिव्यं कृतं वाल्मीकिना स्वयम् ।
धन्यं यशस्यम् आयुष्यं पुत्रीयं पुष्टि-वर्धनम् ॥१४३॥
पठेद् इमां पर्वणि यः समाहितः
कथां शुचिर् दाशरथेर् महात्मनः ।
विमुच्यते ऽसौ कलुषेण मानवः
सुखं स गच्छेच् च मृतो ऽपि सद्-गतिम् ॥१४४॥

इत्य् आर्षे रामायण आदि-काण्डे तृतीयः सर्गः ॥

---

[४] म$_{७}$ सीतायाः ~ वैदेह्याः.

१३९ [१] म$_{१}$ सुहृदो, म$_{१२}$ सुहृदस्. म$_{४.७.९.१०.१३}$ घोराणां.
[२] म$_{५-७.१२}$ व$_{२-४}$ राघवाणां ~ वानराणां.
[१.२] व$_{१}$ सुहृदां चैव सर्वेषां पौराणां च महात्मनाम्.
[४] क$_{१}$ म$_{४.९.११}$ तु ~ च.

१४० [१] म$_{८}$ एतद् ~ इति. [३] म$_{२}$ सहोन्नतम् ~ सहो°. [४] म$_{५.६.८.१२}$ शब्द्यते ~ कीर्त्यते.

१४१ [१] म$_{५-८.१२}$ तावत्य् एव ~ नव श्लोक-. [४] म$_{२.३}$ °कीर्तिताः ~ °संख्यया.

१४२ [१] म$_{२.३}$ षट् शतानां हि. [२] व$_{३}$ कीर्तिता ~ संख्यया. [४] म$_{१}$ °संस्थतम्, म$_{२.३}$ °संस्कृतम्, म$_{५.६.११.१२}$ °सत्तमः ~ °संयतम्.

१४३ [१] म$_{६}$ पञ्चविंशति°. [१] म$_{५.६.१२}$ °प्रणाशनम् ~ °भयापहम्.
[३] म$_{५.१२}$ रुचिरं ~ वैष्णवं. [४] क$_{१}$ म$_{५}$ प्रजीयं, म$_{६}$ पूजीयं, म$_{१२}$ पूज्येयं.

१४४ [२] म$_{५.६.१२}$ शुचेर् ~ शुचिर्. [४] म$_{६.९.१३}$ व$_{२}$ सुखेन, म$_{४.५.१०-१२}$ सुखं च. क म$_{४.१२}$ संगतिम्.

अवसान-वचनम् ॥

अवसान-वचनं म$_{८}$ ग्रन्थे नास्ति ॥

म$_{६}$ श्री-महा-रामायणे ~ रामायणे.

क$_{१}$ म$_{२.६.७}$ आदि-काण्डे अनुक्रमणिकाध्याये (म$_{२.७}$ अनुक्रमणिका नाम) तृतीयः सर्गः, म$_{१}$ अनुक्रमणिका, म$_{३}$ व$_{४}$ अनुक्रमणिका नाम सर्गः, म$_{४.५.१२}$ अनुक्रमणिकाध्यायः (म$_{५.१२}$ °ध्याये) तृतीयः सर्गः, म$_{९-११}$ आदि-काण्डे अनुक्रमणिकाध्यायः, म$_{१३}$ बाल-काण्डे वाल्मीकिना विरचिते यनमो नाम सर्गः, व$_{२.३}$ आदि-काण्डे अनुक्रमणिका तृतीयः सर्गः (व$_{३}$ समाप्ता ~ तृतीयः सर्गः) ~ आदि-काण्डे तृतीयः सर्गः.

व$_{१}$ इत्य् आदि-काण्डे अनुक्रमणिका नाम सर्गः.

वङ्ग-विशेषाः १.४.३	१.४.२	दक्षिणापथ-विशेषाः १.३.२
* पूर्वं *	श्रुत्वा पूर्णं काव्य-बीजं देवर्षेर् नारदाद् ऋषिः । लोकाद् अन्विष्य भूयश् च चरितं चरित-व्रतः ॥१॥ उपस्पृश्योदकं सम्यङ् मुनिः स्थित्वा कृताञ्जलिः । प्राचीनाग्रेषु दर्भेषु	श्रुत्वा वस्तु समग्रं तद् धर्मात्मा धर्म-संहितम् । व्यक्तम् अन्वेषते भूयो यद् वृत्तं तस्य धीमतः ॥
काव्यस्यान्वेषते *	काव्यस्यान्वेषयन् गतिम् । तपो-बलेन चान्विष्य चरितं भूरि-तेजसः ॥२॥	धर्मेणान्वेषते गतिम्
१[१] <$म_{१-३}$ पूर्वं>	१[२] $क_{१}$ $म_{५.६.८.१२.१३}$ मुनिः ~ ऋषिः. १[३] $क_{१}$ श्लोकम्, $म_{५.६.८.११}$ लोकम्. १[४] $म_{१३}$ विस्तरं चरितं ततः. २[२] $म_{२.३}$ स्थित्वा चैव ~ मुनिः स्थित्वा. २[१-४] $म_{२.४.९-११}$ नास्ति ॥ २[६] $क_{१}$ $म_{५.६.८.१२}$ चरितेन च तेजसा.	२[४] <$व_{२}$ धर्मेणान्विष्य वाग्-यतः> २[४] अधिपाठः द राम-लक्ष्मण-सीताभी राज्ञा दशरथेन च । स-भार्येण स-राष्ट्रेण यत् प्राप्तं तत्र तत्त्वतः ॥ हसितं भाषितं चैव गतिर् या यच् च चेष्टितम् । तत् सर्वं धर्म-वीर्येण यथावत् संप्रपश्यति ॥ स्त्री-तृतीयेन च तदा यत् प्राप्तं चरता वने । सत्य-सन्धेन रामेण तत् सर्वं चान्ववैक्षत ॥ ततः पश्यति धर्मात्मा तत् सर्वं योगम् आस्थितः । पुरा यत् तत्र निर्वृत्तं पाणाव् आमलकं यथा ॥ तत् सर्वं तत्त्वतो दृष्ट्वा धर्मेण स महा-द्युतिः ।

वङ्ग-विशेषाः
१.४.५

(रिक्तम्)

३[४] अधिपाठः व$_{१}$

विश्वामित्रस्य चरितं
सम्त्रालम्भं तथैव च ।
ताडकायाश्च च निधनं
यज्ञ-वाट-निदर्शनम् ॥६२*॥

१.४.५

जन्म रामस्य सु-महद्
वीर्यं सर्वानुकूलताम् ।
लोकस्य प्रियतां क्षान्तिं
सौम्यतां सत्य-वाक्यताम् ॥३॥
मिथिला-गमनं चैव
धनुषश्च चैव भेदनम् ।
राम-राम-विवादं च
भयं दशरथस्य च ॥४॥
नाना चित्राः कथाश्च चान्या
विश्वामित्र-महामुनेः ।

३[२] क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ चैवा° ~ सर्वा°.
म$_{१}$ सत्त्वानुरूपताम् ~ °कूलताम्.
३[३] व$_{१}$ कान्ति ~ क्षान्तिं.
३[४] म$_{२.३}$ क्षान्ति° ~ सत्य°.

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.३.१२

* सत्य-शीलताम्
नाना चित्राः कथाश्च चान्या
विश्वामित्र-समागमे ।
जानक्याश्च च विवाहं च
धनुषश्च च विभेदनम् ॥
राम-राम-विवादं च
गुणान् दाशरथेस्तु तथा ।

अभिरामस्य रामस्य
चरितं कर्तुम् उद्यतः ॥
कामार्थ-गुण-संयुक्तं
धर्मार्थ-गुण-विस्तरम् ।
समुद्रम् इव रत्नाढ्यं
सर्व-श्रुति-मनोहरम् ॥
स यथा कथितं पूर्वं
नारदेन महर्षिणा ।
रघु-वंशस्य चरितं
चकार भगवान् ऋषिः ॥६१*॥
([१२] द$_{७-१२}$ समवेक्षितं, द$_{९}$ चान्ववेक्षितम्.
[१८] द$_{८}$ महा-मतिः, द$_{९.१०}$ महार्थ-वित्, द$_{११}$ महा-मुनिः.
[२०] द$_{९.११}$ तत् सर्वं ~ चरितं.
[२१] द$_{७.११}$ °संपन्नं ~ °संयुक्तं.
[२६] द$_{८-११}$ महात्मना ~ महर्षिणा.
[२८] द$_{८.११}$ मुनिः ~ ऋषिः)

द$_{७}$ जन्मा° ~ सर्वा°.

वङ्ग-विशेषाः १.४.७	१.४.६	दक्षिणापथ-विशेषाः १.३.१३
	तथाभिषेकं रामस्य कैकेय्या दुष्ट-भावताम् ॥५॥ व्याघातं चाभिषेकस्य राघवस्य विवासनम् । राज्ञः शोकं विलापं च	 विघातं * रामस्य च *

४^{१} म$_{२.३.७.९.१०.१२}$ मिथिलां.
म$_{१३}$ जनकेन विवाहं च.
४^{२} म$_{१३}$ चापि ~ चैव.

^{२}द$_{२.३}$ °सहासने, द$_{८.९}$ °सहायने, द$_{११}$ °सहायतां.
^{३}द$_{९.१०}$ विवाहे.

४^{३} क$_{१}$ म$_{४.६.८.१२}$ °विवादश्च.
म$_{१३}$ राम-रामस्य व्यवरं.
४^{४} म$_{१}$ वाक्यं, म$_{२.३}$ नृणां, म$_{६.९.१०}$ गुणं,
म$_{१३}$ व्यवरं ~ भयं.
म$_{२.६}$ चित्र-.

५^{१} व$_{१}$ पुण्या, व$_{१.४}$ (व$_{१}$ प्रान्ते) चर्या ~ चान्या.

५^{१} <म$_{१३}$ विश्वामित्र-सहायनं>
५^{२} द$_{७.१२}$ तदा° ~ तथा°.

५^{४} म$_{१}$ < द$_{८.११}$ > °भावनां, म$_{२-४.६.१०.११}$ °भावनम् , म$_{१३}$ °भाविता.

५^{४} अधिपाठः म$_{८}$
अयोध्या-वासिनां चैव
प्रमोदः परिकीर्त्यते ।
इत्य् एतद् प्रथमं काण्डम्
आदि-काण्डम् इहोच्यते ॥
सर्गाश् चात्र चतुः-षष्टिः
श्लोकानां चात्र कीर्त्यते ।
द्वे सहस्रे शतान्य् अष्टौ
श्लोकाः पंचाशद् एव तु ॥
बाल-चर्या च सप्रोक्ता
राघवस्य महात्मनः ।
श्लोका २८४० सर्गाः ६४॥
अतः परं द्वितीयं तु
अयोध्या-काण्ड-संज्ञितम् ॥६३*॥

६^{१} म$_{२-४.१०.११}$ व्याघातश्.
६^{२} क$_{१}$ म$_{५.६.१२}$ रामस्य च (म$_{५.१२}$ तु-) महात्मनः.

<म$_{१२}$ व$_{१}$ रामस्य च>

वङ्ग-विशेषाः १.४.९	१.४.८	दक्षिणापथ-विशेषाः १.३.१५
    * * विसर्जनम्	मोहं मरणम् एव च ॥६॥ प्रकृतीनां विषादं च तथैव च विसर्जनम् । निषादाधिप-संवादं सूतस्य च निवर्तनम् ॥७॥ गङ्गायाश् चैव संतारं भरद्वाजस्य दर्शनम् । भरद्वाजाभ्यनुज्ञानाच्	पर-लोकस्य चाश्रयम् प्रकृतीनां * सूतोपावर्तनं तथा * चापि *
७^{२} व$_{१}$ रामस्य गमनं तथा, व$_{१}$ प्रान्ते तथैव च विसर्जनम्. ७^{२} अधिपाठः व$_{१.४}$ तमसायां निवासं च प्रजानां च विसर्जनम् ।६४*। अतः परं व$_{१}$ शृङ्गवेर-पुरे वासं सूतस्य च विसर्जनम् ।६५*। ७^{४} <म$_{१.७.१०}$ विसर्जनम् > व$_{१}$ गङ्गा-कूले महात्मनः.	६^{२} म$_{१-३}$ <द$_{१}$> शोक-. क$_{१}$ म$_{१२}$ विषादं, म$_{५}$ विवादं, म$_{६}$ विषादाश् ~ विलापं. ६$^{१-४}$ म$_{८}$ यत्राभिषेक-संकल्पो व्याघातश् चैव कीर्त्यते । कैकेय्यानुनयश् चैव शोको दशरथस्य च ॥ ७^{१} म$_{१}$ विषादश्. म$_{८}$ विषादः प्रकृतीनां च. ७$^{३-४}$ म$_{८.१३}$ नास्ति ॥ <व$_{३}$ निवर्तनम्> ८$^{१-२}$ म$_{१३}$ नास्ति ॥ ८^{१} म$_{१}$ तारं च ~ संतारं. ८^{२} म$_{४.९.१०.१२}$ भारद्वाजस्य. म$_{३}$ शासनम् ~ दर्शनम्. ८$^{३-४}$ म$_{५.८}$ <व$_{२}$> नास्ति ॥ ८^{३} म$_{४.७.९-१२}$ भा°. म$_{१.३}$ भरद्वाजाभ्यनुज्ञां च, म$_{२}$ भरद्वाजस्यानुज्ञानाच्, म$_{४.९-११.१३}$ °भ्यनुज्ञानं.	६^{४} <म$_{१३}$ पर-लोकस्य चाप्रिये> <म$_{८}$ चाभि->

बङ्ग-विशेषाः १.४.११	१.४.१०	दक्षिणापथ-विशेषाः १.३.१७
	चित्रकूटस्य दर्शनम् ॥८॥ वास्तु-कर्म-निवेशं च भरतागमनं तथा । प्रसादनं च रामस्य पितुश् च सलिल-क्रियाम् ॥९॥ पादुकास्व् अभिषेकं च नन्दि-ग्राम-निवेशनम् । दण्डकारण्य-गमनं	 पादुकाग्र्याभिषेकं * °निवासनम्

९[१] $म_{२.३.८}$ °निवेशश्, $म_{६}$ °कर्मणि वेशं.
९[२] $म_{८}$ चित्रकूटे महा-गिरौ.

९[१] अधिपाठः $म_{८}$
उपावृत्ते सुमन्त्रे च
राज्ञो मोहागमस् ततः ।
स्व-शाप-कथनं चैव
स्वर्ग-प्राप्तिर् नृपस्य च ॥
भरतागमनं तूर्णं
तथा राज-गृहाद् अपि ।
राम-प्रसादनार्थे च
भरतागमनं तथा ॥६६*॥

९[३] $क_{१}$ $म_{२.५.६.१२}$ आश्वासनं ($म_{२}$ प्रान्ते प्रसादनं), $म_{२}$ दर्शनं चैव ~ प्रसादनं.
९[४] $म_{४.७–९.११–१३}$ °क्रिया.

९[४] अधिपाठः $म_{८}$
प्रसादनं च रामस्य
बहुशः परिकीर्तितः ।
जाबालेर् यत्र वाक्यानि
वंशस्य कथनं तथा ॥
प्रतिज्ञा चैव रामस्य
गमने कोसलान् प्रति ।६७*।

१०[१] $व_{१}$ पादुका अभिषेकं च.

$म_{२.३}$ पादुकायाश् चाभिहरणं, $म_{४}$ पादुकस्याभिषेकं च.
१०[२] $क_{१}$ $म_{५.६.१२}$ °प्रवेशनम्.
१०[३] $म_{२.३}$ °रामेण ~ °गमनं.

१०[१–४] $म_{८}$
पादुकाहरणं चैव
भरतस्य विसर्जनम् ॥

वङ्ग-विशेषाः १.४.११	१.४.१२	दक्षिणापथ-विशेषाः १.३.१९
	सुतीक्ष्णेन समागमम् ॥१०॥ अनसूया-समस्यां च अङ्ग-रागस्य चार्पणम् । शरभङ्गाश्रमे वासं वासवस्य च दर्शनम् ॥११॥ अगस्त्याश्रम-वासं च अगस्त्याच् च विसर्जनम् । समागमं विराधेन वासं पञ्चवटे तथा ॥१२॥	विराधस्य वधं तथा ॥ दर्शनं शरभङ्गस्य सुतीक्ष्णेन समागमम् । अनसूया-समस्यां च अङ्ग-रागस्य चार्पणम् ॥ दर्शनं चाप्य् अगस्त्यस्य धनुषो ग्रहणं तथा ।
	नन्दि-ग्राम-निवेशश् च मातॄणां च विसर्जनम् । अयोध्या-संप्रवेशश् च शत्रुघ्नस्य महात्मनः ॥ काण्डं द्वितीयम् इत्य् उक्तम् अयोध्या-काण्ड-संज्ञितम् । अशीतिः संख्यया सर्गाः ८० श्लोकानां चात्र कीर्तनम् ॥ त्रीणि श्लोक-सहस्राणि नव श्लोक-शतानि च । श्लोकानां द्वे शते चैव पुनः श्लोकाश् च सप्ततिः ४१७०॥ अतः परं तृतीयं तु आरण्यकम् इति स्मृतम् । यत्र रामो महा-बाहुर् दण्डकान् प्राविशद् वनम् ॥६८*॥	
	११[१] म$_{१.७.१३}$ <द$_{९}$> अनुसूया°. क$_{१}$ म$_{४.११.१२}$ °समस्या. म$_{१३}$ समासाद्य ~ °समस्यां च. म$_{३}$ अनुसूयया तु सीतायै. ११[३] म$_{१}$ शरभङ्गाश्रमाभ्याशे, म$_{३}$ शरभङ्गा-श्रम-संवासं, म$_{४.९–११.१३}$ शरभङ्गा-श्रमाभ्याशं. ११[४] म$_{१३}$ शक्रेण सह संगमः. १२[१] क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ °वासश्. १२[२] म$_{४.९.१०}$ अगस्त्यस्य ~ अगस्त्याच् च.	[३] द$_{३}$ समासंगम्. [४] द$_{९}$ °समीपं, द$_{१२}$ °सहास्यं ~ °समस्यां. द$_{११}$ °समाप्तिम् ~ °समस्यां च. [६-७] द$_{१२}$ अगस्त्य-दर्शनं चैव शूर्पणख्याश् च दर्शनम्.

वङ्ग-विशेषाः १.४.१६	१.४.१६	दक्षिणापथ-विशेषाः १.३.२३
	हासं शूर्पनखायाश् च	शूर्पणख्याश् च संवादं
	विरूप-करणं तथा ।	
	वधं खर-त्रिशिरसोः	
	कथनं रावणस्य च ॥१३॥	उत्थानं * *
	मारीचस्य विनाशं च	* वधं चैव
	वैदेह्या हरणं तथा ।	
जटायुषो वधश् *	जटायोर् निधनं चैव	} राघवस्य विलापं च
	विलापं राघवस्य च ॥१४॥	} गृध्र-राज-निबर्हणम्
कबन्ध-ग्रहणं *	कबन्ध-दर्शनं चैव	
	कबन्धस्य वधं तथा ।	पम्पायाश् चापि दर्शनम्
	शबर्या दर्शनं चैव	
	पम्पाया दर्शनं तथा ॥१५॥	हनुमद्- * *
	विलापं चैव पम्पायां	
	राघवस्य महात्मनः ।	

१२^{१} क$_{१}$ म$_{५.८.१२}$ कबन्धेन, म$_{६}$ विबन्धेन ~ विराधेन.

१३^{१} हस्त-लेखेषु शूर्पनखा-शब्दे क्वापि नकारः क्वापि णकारः ॥
म$_{२.३}$ हास्यं. म$_{१३}$ शूर्पणखा-प्रहारे च.

१४ म$_{४.९.११}$ नास्ति (म$_{११}$ प्रान्त इतर-हस्तेन लिखितम्)

१४^{१} क$_{१}$ म$_{५.६.८}$ मारीचिम्र-, म$_{१२}$ मारीचम्र-, म$_{१३}$ रावणस्य ~ मारीचस्य.
<द$_{५}$ विनाशं च>

१४^{२} क$_{१}$ म$_{५.६.८.११}$ वैदेही-.
<व$_{१}$ प्रान्ते जटायु-निधनश्>

म$_{१०}$ <व$_{३}$> विलापो.

१६^{१} म$_{२.३.५.६}$ <द$_{१}$> पम्पाया.

१६^{२} अधिपाठः म$_{८}$
इति काण्डं तृतीयं तु
आरण्यकम् इति स्मृतम् ।
सर्गाणां च शतं चैव

१४^{३} <म$_{१०}$ जटायुषो वधश् >
व$_{१}$ लक्ष्मणानुगमनं चैव.

१४^{४} व$_{२.४}$ राघवस्य विलापनम्.

१५^{१} <म$_{१-४.७.९.११.१३}$ °ग्रहणं>

१५^{४} व$_{२.४}$ चैव दर्शनम् ~ दर्शनं तथा.

१५^{२} द$_{१.३.७.८.१२}$ चैव ~ चापि.

१५^{३}-१६^{२} द$_{५}$ नास्ति ॥

१५^{३} द$_{८-१०}$ शबरी-.द$_{८.११}$ फल-मूलाशनं तथा.
< म$_{१३}$ हनुमद्->
द$_{८.११}$ प्रलापं.

वङ्ग-विशेषाः १.४.२०	१.४.१९	दक्षिणापथ-विशेषाः १.३.२६
	ऋष्यमूकाभिगमनं सुग्रीवेण समागमम् ॥१६॥ प्रत्ययोत्पादनं सख्यं बालि-सुग्रीव-विग्रहम् । बालि-प्रमथनं राज्ये सुग्रीव-प्रतिपादनम् ॥१७॥ तारा-विलाप-शमनं वर्षा-रात्रि-निवासनम् । कोपं राघव-सिंहस्य बलानाम् उपसंग्रहम् ॥१८॥ दिशः प्रस्थापनं चैव पृथिव्याश् च निवेदनम् । अङ्गुलीय-प्रदानं च तथैव बिल-दर्शनम् ॥१९॥	ऋष्यमूकस्य गमनं * चैव तारा-विलापं समयं अङ्गुलीयक-दानं * ऋक्षस्य *
	सर्गाश् चैव चतुर्-दश ॥ चत्वारार्ध-सहस्राणि श्लोकानां कीर्तितानि च । शतं चैवात्र विज्ञेयं श्लोकाः पञ्चाशद् एव तु ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि किष्किन्धा-काण्ड-संज्ञितम् ।६९*।	
१८^{२} व$_{१}$ °विवासनम्.	१७^{१} म$_{७}$ प्रत्ययो दर्शनं ~ प्रत्ययोत्पादन. म$_{४.९-११}$ चैव ~ सख्यं. १७^{३} म$_{१३}$ राष्ट्रे ~ राज्ये. क$_{१}$ म$_{१.१३}$ < द$_{१.१२}$ > °रात्र°. १८^{३} म$_{७}$ कोपो, म$_{१३}$ कोपाद्. १८^{४} म$_{४-६.८.९.१२}$ बालानाम्. १९^{१} क$_{१}$ म$_{५.६.८}$ दिक्षु, म$_{१३}$ < द$_{३}$ > दिशां. म$_{१३}$ < द$_{३}$ > चापि ~ चैव. १९^{४} म$_{९.१२}$ वल्लि° ~ बिल°. म$_{१३}$ तथा बिल-विदर्शनम्.	१८^{१} द$_{११}$ °विलापनं चैव. <म$_{१-४}$ व$_{२.३}$ °विलाप-समयं, म$_{७.१०.११}$ °विलाप-समये, म$_{१३}$ °विलाप-संपन्नं> द$_{५}$ वर्ष-रात्रि°, द$_{८.९.११}$ <म$_{८}$> वर्ष-रात्र°. द$_{११}$ उपसंगमम्. १९^{३} <म$_{१३}$ व$_{३}$ अङ्गुलीयक-दानं>

वङ्ग-विशेषाः १.४.२२	१.४.२१	दक्षिणापथ-विशेषाः १.३.२८
	प्रायोपवेशनं चैव	* चापि
	संपातेश् चैव दर्शनम् ।	* चापि *
	पर्वतारोहणं चैव	* चापि
	सागरस्य च लङ्घनम् ॥२०॥	
	सिंहिका-दर्शनं चैव	सिंहिकायाश् च निधनं
	लङ्का-निलय-दर्शनम् ।	°मलय°
रात्रि- * *	रात्रौ प्रवेशं लङ्कायां	* लङ्का-प्रवेशं च

२० व$_{१}$ प्रान्ते इतर-इस्तश् च ॥
२०^{१} व$_{४}$ प्रायोपदर्शनं.

२१^{३} <म$_{१-४.७.९-१२}$ रात्रि->

म$_{१३}$ प्रायोपवेशं शोकं च.
<द$_{१२}$ चैव>
२०^{३}-२१^{१} म$_{६.१२}$ नास्ति ॥

२०^{३} अधिपाठः म$_{८}$
निवेदनं च लङ्कायां
गृध्र-राजेन कीर्तितम् ।
चतुर्थम् एतत् काण्डं वै
किष्किन्धाम् इति संज्ञितम् ॥
सर्गाश् चैवात्र विज्ञेयाश्
चतुः-षष्टिस् तु संख्यया ।
श्लोकानां च शतं ज्ञेयं
पञ्च-विंशतिर् एव च ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि
काण्ड-सुन्दर-संज्ञितम् ।
हनुमत्-प्लवनं चैव
सिंहिकायाश् च दर्शनम् ॥७०*॥

२०^{३} <द$_{७.८.१२}$ चैव>
२०$^{३.४}$ म$_{८}$ मैनाकस्य गिरेश् चैव
दर्शनं परिकीर्तितम् ।

२१$^{१.२}$ म$_{१.४.९.१३}$ नास्ति ॥
२१^{२} म$_{२.३.१०}$ लङ्का-लय-निदर्शनम्.
म$_{८}$ लङ्का-दर्शनम् एव च.
म$_{१}$ प्रवेशो.
२१$^{२.३}$ म$_{८}$ प्रवेशो राक्षसेन्द्रस्य
रावणस्य दुर्-आत्मनः ।

२०^{१} द$_{११}$ चारु~चापि.

२०^{४} द$_{८-११}$ सागरस्यापि.

२०^{४} अधिपाठः द (उत्तरार्धं द$_{१-५.७.१२}$ नास्ति)
समुद्र-वचनाच् चैव
मैनाकस्य च दर्शनम् ।
राक्षसी-तर्जनं चैव
छाया-ग्राहस्य दर्शनम् ॥७१*॥

२१^{१} <म$_{८}$ निधनं सिंहिकायाश् च>

वङ्ग-विशेषाः १.४.२४	१.४.२३	दक्षिणापथ-विशेषाः १.३.३१
	चिन्तां हनुमतस् तथा ॥२१॥ आपान-भूमि-गमनम् अवरोधस्य दर्शनम् । अशोक-वनिका-यानं सीतायाश् चापि दर्शनम् ॥२२॥ राक्षसी-तर्जनं चापि रावणस्य च दर्शनम् । संभाषणं च मैथिल्या अभिज्ञानस्य चार्पणम् ॥२३॥	एकस्यापि विचिन्तनम् त्रिजटा-स्वप्न-दर्शनम् अभिज्ञान-प्रदानं च रावणस्य च दर्शनम्

$२१^{४}$ $क_{१}$ $म_{६}$ चिन्ता.
$म_{२.३}$ चिन्ता हनुमतस्य च.

$२१^{४}$ अधिपाठः $म_{८}$
विचयः पुष्पकस्येह
जानक्याश् चैव मार्गणम् ।
अ-दर्शनेन वैदेह्या
अशोकोपगमनं तथा ॥७२*॥

$२२^{१-२}$ $म_{८}$ नास्ति ॥
$२२^{१}$ $म_{४.९-११}$ आपानु°.
$म_{१३}$ °भूमौ.

$२२^{२}$ अधिपाठः द
दर्शनं रावणस्यापि
पुष्पकस्य च दर्शनम् ।७३*।
(^{१}$द_{२.३}$ पुष्पकस्यापि)

$२२^{३-४}$ $क_{१}$ $म_{११.१३}$ नास्ति ॥
$२२^{३}$ $म_{५.६.१२}$ °वनिकायां च.
$म_{८}$ प्रविश्याशोक-वनिकां.
$२२^{४}$ $म_{८}$ वैदेह्याश् ~ सीतायाश्.
$म_{५-८.१२}$ <$व_{२.४}$ $द_{७}$> चैव ~ चापि.
$२३^{१-२}$ $म_{५.१३}$ नास्ति ॥
$२३^{१}$ $म_{१-४.९-११}$ <$व_{३}$ $द_{९}$ > °दर्शनं,
<$द_{७}$ °भर्त्सनं> ~ °तर्जनं.
$म_{१-४.७.९.११}$ <$द_{१२}$> चैव.
$म_{८}$ प्रवेशो रावणस्येह.

$व_{१}$ राक्षसी-दर्शनं चैव (प्रान्ते राक्षसी-तर्जनं चापि)

$२३^{३}$ $म_{८}$ रराम प्रमदा-वनम्.
$२३^{३-४}$ $म_{८}$ नास्ति ॥

$२३^{३}$ $व_{१.४}$ वैदेह्या ~ मैथिल्या.

वङ्ग-विशेषाः १.४.२७	१.४.२७	दक्षिणापथ-विशेषाः १.३.३३
	मणि-प्रदानं सीताया	
वृक्ष° * *	वन-भङ्गं तथैव च ।	वृक्ष° * *
	राक्षसी-विद्रवं चैव	
	किंकराणां निबर्हणम् ॥२४॥	
	ग्रहणं वानरेन्द्रस्य	* वायु-सूनोश् च
	लङ्का-दाहाभिमर्दनम् ।	°भिगर्जनम्
	प्रतिप्रयाणम् एवापि	प्रतिप्लवनम् एवाथ
	मधूनां भक्षणं तथा ॥२५॥	* हरणं *
* चैव	राघवाश्वासनं चापि	
	मणि-निर्यातनं तथा ।	

२४^{१} व$_{3}$ °दानं च ~ °प्रदानं.
२४^{२} <म$_{1-4.7.9-13}$ वृक्ष°>
२४^{३} व$_{1}$ रक्षसां ~ राक्षसी°.

<व$_{1}$ द$_{2}$ वन°>
म$_{2.8.13}$ °भङ्गस्.
म$_{2.3}$ °विमर्दं ~ °विद्रवं.
२४^{४} क$_{1}$ म$_{5.6.12}$ वधं तथा ~ निबर्हणम्.

२३^{४} द$_{7-11}$ सीतायाश् चापि भाषणं.

२४^{४} अधिपाठः उ

अमात्य-पुत्र-निधनं सेनापति-वधं तथा ।
अक्षस्य निधनं चापि निर्याणेन्द्रजितस् तथा ॥७४*॥

(²व$_{3}$ प्रान्ते मृत्युर् निधनम् एव च. ⁴व$_{2}$ मेघनादस्य निर्गमम्)

(¹म$_{2.3}$ °वधस्. ⁴क$_{1}$म$_{5.6.12}$निर्याते° म$_{2.3}$ याणमि° ~ निर्याणे°. म$_{13}$ निर्याणं मेघ-नादितः)

२५ म$_{6.12}$ नास्ति ॥
२५^{१} म$_{1}$ <व$_{3}$> °भिमर्शनम्.
२५$^{२-४}$ म$_{13}$ नास्ति ॥

२५^{३} व$_{3}$ प्रतिपूरणम्.

२६$^{१-२}$ म$_{13}$ समुद्र-तरणं चैव
राघवस्य च चिन्तनम् ।
२६^{३} म$_{4}$ निर्याणेन्द्रजितस् तथा.

२६^{१} अधिपाठः व$_{1}$
ततः समुद्र-गमनं
समुद्रस्य च दर्शनम् ।
विभीषणागमं चैव
अभिषेकं तथैव च ॥७५*॥

२६^{१} अधिपाठः म$_{8}$
यत्र सुग्रीव-सहितो
राघवः सह-लक्ष्मणः ।
महता हरि-सैन्येन
प्रययौ दक्षिणा-मुखः ॥
सर्वे च सहितास् तत्र
निविष्टाः सागरं प्रति ।

वङ्ग-विशेषाः १.४.३०	१.४.२९	दक्षिणापथ-विशेषाः १.३.३६
	संगमं च समुद्रस्य	* * समुद्रेण
	नल-सेतोश् च बन्धनम् ॥२६॥	
	प्रतारणं समुद्रस्य	प्रतारं च *
	रौद्रं लङ्कोपरोधनम् ।	रात्रौ लङ्कावरोधनम्
	विभीषणेन संसर्ग	
	वधोपाय-निवेदनम् ॥२७॥	
	कुम्भकर्णस्य च वधं	* निधनं
	मेघनाद-वधं तथा ।	मेघनाद-निबर्हणम्
	रावणस्य विनाशं च	
	सीतावाप्तिं तथैव च ॥२८॥	* अरेः पुरे

इत्य् एतत् पञ्चमं काण्डं
सुन्दरं परिकीर्तितम् ॥
सर्गाणाम् अत्र संख्या च
काण्डे सुन्दर-संज्ञिते ।
चत्वारिंशत् त्रयश् चैव
सर्गास् सम्यग् उदाहृताः ॥
श्लोकानां द्वे सहस्रे च
चत्वारिंशच् च पञ्च च ।
सर्गाः ४३ । श्लोकाः २४५ ॥
अतः परं च षष्ठं च
युद्ध-काण्डम् इति स्मृतम् ।
यत्र रामो महा-बाहुः
सागरं समुपस्थितः ॥७६*॥

२६^{३} म$_{८}$ संग्रामं ~ संगमं.
२६^{४}-२७^{१} क$_{१}$ नास्ति ॥
२७^{१२} म$_{५}$ नास्ति ॥
२७ म$_{१३}$ नास्ति ॥
२७^{१} म$_{१.४.८.९-११}$ तरणं च, म$_{६.८.१२}$ प्रभावं च ~ प्रतारणं. म$_{२.३}$ यानं वानरेन्द्रस्य.
२७^{२} म$_{१.८.११}$ रौद्र- ~ रौद्रं. क$_{१}$ लंकोपमर्दनम्. म$_{४.९.१०}$ रौद्र-लोको (म$_{९}$ लोके)परोधनम्.
२७^{३} म$_{१ ४.९.११}$ संसर्गः.
२८^{१} म$_{१३}$ वधो. म$_{२.३}$ राक्षसानां वधं चैव.
२८^{२} म$_{२.३}$ °वधस्. म$_{१३}$ मेघनाद-निपातितम्.
२८^{४} म$_{१}$ °प्राप्तिस्, म$_{२.३.७.१३}$ °वाप्तिस्.

(दक्षिणापथ-विशेषाः:) < म$_{७}$ प्रतारं च >

वङ्ग-विशेषाः १.४.३१	१.४.३१	दक्षिणापथ-विशेषाः १.३.३७
	विभीषणाभिषेकं च पुष्पकारोहणं तथा । अयोध्यायाश् च गमनं भरतेन समागमम् ॥२९॥ रामाभिषेकाभ्युदयं	पुष्पकस्य च दर्शनम्
	२८^{४} अधिपाठ: म$_{८}$ द्वैरथं च महा-घोरं सप्ताहं भूमि-कम्पनम् । वधश् च राक्षसेन्द्रस्य त्रिषु लोकेषु विश्रुत: ॥ इति षष्ठम् इदं काण्डं युद्ध-काण्डम् इति स्मृतम् । सर्गाणां च शतं ज्ञेयं पञ्च सर्गास् तथैव च ॥ १०५ सर्गाः । चत्वार्य् एव सहस्राणि पञ्च श्लोक-शतानि च । पुनस् तूर्य-सहस्राणि युद्ध-काण्डे निदर्शिताः ४५०० ॥ अतस् त्व् अभ्युदयं नाम सोत्तरं संप्रचक्ष्यते । यत्र रावण-दाराणां विलापः समुदाहृतः ।७७*।	
	२९^{१} म$_{६}$ °भिषेकश्.	२९^{२} <म$_{११}$ पुष्पकस्य च दर्शनम्>
		२९^{२} अधिपाठः द$_{८}$ < म$_{१३}$ > ब्रह्मादि-देवागमनं सीतायाः प्रत्ययं प्रति ।७८*।
	२९^{३} क$_{१}$ म$_{४-६.८.१०.१२}$ < द$_{२.१०}$ > अयोध्यायां.	२९^{४} द$_{८.११}$ भरद्वाज-समागमम्.
		२९^{४} अधिपाठः द$_{८.११}$ प्रेषणं वायु-पुत्रस्य भरतेन समागमम् ।७९*।
	३०$^{१.२}$ म$_{६.१२}$ नास्ति ॥ ३०^{१} क$_{१}$ म$_{५.८}$ °भ्युदयः.	

वङ्ग-विशेषाः
१.४.३३

१.४.३२

हरि-रक्षो-विसर्जनम् ।
सीतायाश् च परित्यागं
प्रकृतीनां च रञ्जनम् ।
अनू-आगतं च यत् किंचित्
रामस्य वसुधा-तले ॥३०॥

इत्य् आर्षे रामायण आदि-काण्डे
तृतीयः सर्गः ॥३॥

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.३.३८

सर्व-सैन्य-विसर्जनम्
स्व-राष्ट्र-रञ्जनं चैव
वैदेह्याश् च विसर्जनम्

३०[२] अधिपाठः क$_{१}$ म$_{५.७.८.११.१३}$ व$_{१.२.४}$
अगस्त्य-प्रमुखानां च महर्षीणां समागमम् ।८०*।
([१]व$_{२}$ अगस्त्य-प्रभृतीनां)
अतः परं व$_{१.२.४}$
राक्षसानां समुत्पत्तिं
रावणस्य जयं तथा ।८१*।

३०[३-४] म$_{१३}$ नास्ति ॥
३०[३] म$_{२.३}$ परित्यागः.
३०[४] क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ रञ्जनं प्रकृतेस् तथा.

३०[६] अधिपाठः द
तच् चकारोत्तरे काव्ये
वाल्मीकिर् भगवान् ऋषिः ।८२*।

अवसान-वचनम् ॥

उत्तरापथ-ग्रन्थेषु नात्र सर्ग-समाप्तिः ॥

द$_{१}$ आर्षे वाल्मीकि-रामायणे, द$_{२.३}$ श्रीमद्-रामायणे बाल-काण्डे, द$_{५}$ श्रीमद्-रामायणे, द$_{७}$ आर्षे श्रीमद्-रामायणे, द$_{८}$ आर्षे रामायणे बाल-काण्डे, द$_{९.१०}$ आर्षे रामायणे वाल्मीकीये बाल-काण्डे (द$_{१०}$ बाल-काण्डे नाम), द$_{११}$ आर्षे वाल्मीकीये रामायणे बाल-काण्डे, द$_{१२}$ आर्षे रामायणे ~ आर्षे रामायणे आदि-काण्डे.

वङ्ग-विशेषाः
१.४.४०

१.४.३९

प्राप्त-राज्यस्य रामस्य
चरितं यच् च धीमतः ।
श्रुति-रत्न-चयाकीर्णं
काव्य-सागरम् अद्भुतम् ॥१॥
कृत्वा चेदम् अ-शेषेण
काव्यं रामायणाह्वयम् ।
चिन्तयामास क इदं
लोके ऽस्मिन् प्रथयिष्यति ॥२॥
अथ चिन्तयतस् तस्य
महर्षेर् भावितात्मनः ।
तदा जगृहतुः पादौ

☞ अतः परं म$_{१३}$ ग्रन्थो न प्रयुक्तः ॥
१[२] क$_{१}$ म$_{५-८.१२}$ तस्य ~ यच् च.

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.४.४

वाल्मीकिर् भगवान् ऋषिः ।
चकार चरितं कृत्स्नं
विचित्र-पदम् आत्मवान् ॥
कृत्वापि तन् महा-प्राज्ञः
स-भविष्यं सहोत्तरम् ।
चिन्तयामास को न्व् एतत्
प्रयुञ्जीयाद् इति प्रभुः ॥
तस्य चिन्तयमानस्य

अगृह्णीतां ततः *

१[२] अधिपाठः क$_{१}$ म$_{५-८.१२}$ ८२*॥
(पाठान्तरं काण्डे ~ काव्ये)
अतः परं क$_{१}$ म$_{५-८.१२}$, १[२] परं म$_{१-४.९-११}$ व
अभ्यागमम् ऋषीणां च शत्रुघ्नस्य विसर्जनम् ।
वने प्रसूतिं सीताया लवणस्य रणे वधम् ॥
काल-दुर्वाससोः प्राप्तिं लक्ष्मणस्य विसर्जनम् ।
स्थापयित्वा सुतान् राज्ये यथा रामो दिवं गतः ॥
त्रैलोक्य-दर्शी तत् सर्वं तपो-योग-बलेन च ।
ददर्श चैव प्रत्यक्षं पाणाव् आमलकं यथा ॥
दृष्ट्वा चानु-अन्तरं चक्रे रामस्य चरितं महत् ।
धर्म-कामार्थ-संयुक्तं पुण्य-श्रवण-कीर्तनम् ॥८३*॥
([३]व$_{२}$ राम- ~ वने. [५]म$_{२.३}$ प्राप्तिर्. [७]म$_{२.३}$ सुतं, म$_{७}$ सुतौ. म$_{२.३}$ राष्ट्रे. [९]म$_{१.३.४.११}$ व त्रैकाल्य°. [११]व$_{१-३}$ तत्र ~ चैव. [१२]व$_{१}$ तन्त्री-पाश-धरौ वने. [१४]क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ धर्मार्थ-काम°, म$_{२.३}$ धर्म-कमार्थ°)

१[१] म$_{४.९-११}$ °मयाकीर्णं.

१[४] अधिपाठः द
चतुर्विंशत्-सहस्राणि
श्लोकानाम् उक्तवान् ऋषिः ।
तथा सर्ग-शतान् पञ्च
षट् काण्डानि तथोत्तरम् ॥८४*॥

२[४] व$_{२}$ प्रथयेद् इति.

वङ्ग-विशेषाः १.४.४५	१.४.४४	दक्षिणापथ-विशेषाः १.४.८
	मुनि-वेष-धरौ वने ॥३॥ वाल्मीकि-शिष्यौ तरुणौ रूपौदार्य-गुणान्वितौ । कुशीलवाव् इति ख्यातौ सीता-रामाङ्ग-संभवौ ॥४॥ स तौ मूर्धन्य् उपाघ्राय वाल्मीकिर् भगवान् ऋषिः । उवाचेदं तदा वाक्यं प्रणताव् अग्रतः स्थितौ ॥५॥ आर्षं रामायणं काव्यम् इदं तावन् मया कृतम् । गृह्णीतं मनू-नियोगेन पुण्य-श्रवण-कीर्तनम् ॥६॥ पौलस्त्य-वध-संयुक्तं धर्म-कामार्थ-संहितम् । पाठे गेये च मधुरं प्रमाणैस् त्रिभिर् अन्वितम् ॥७॥ तन्त्री-गीतैश् च मधुरैर् अन्वितं सप्तभिः स्वरैः । जातिभिः सप्तभिर् युक्तं श्रोत्र-श्रुति-मनोहरम् ॥८॥	मुनि-वेषौ कुशीलवौ कुशीलवौ तु धर्म-ज्ञौ राज-पुत्रौ यशस्विनौ । भ्रातरौ स्वर-संपन्नौ ददर्शाश्रम-वासिनौ ॥ स तु मेधाविनौ दृष्ट्वा वेदेषु परिनिष्ठितौ । वेदोपबृंहणार्थाय ताव् अग्राहयत प्रभुः ॥ काव्यं रामायणं कृत्स्नं सीतायाश् चरितं महत् । पौलस्त्य-वधम् इत्य् एव चकार चरित-व्रतः ॥ पाठ्ये * * * जातिभिः सप्तभिर् बद्धं तन्त्री-लय-समन्वितम्
३^{4} व$_{2}$ तदा ~ वने. व$_{1.3.4}$ तथा ~ तदा. ७^{2} व$_{1.3.4}$ <म$_{6}$> °संयुतम्. ८^{1} व$_{2-4}$ <म$_{3.4.9.11}$> तन्त्र°.	क$_{1}$ म$_{5.6.12}$ तु तौ ~ वने. ५^{2} म$_{6.8.12}$ मुनिः. ५^{3} म$_{7}$ उवाचेमौ. क$_{1}$ म$_{5.8.12}$ ततो ~ तदा. ६^{1} म$_{2.3}$ आढ्यं ~ आर्षं. ६^{3} म$_{1-4.9-11}$ गृह्यतां. क$_{1}$ म$_{4.5.10}$ सन्° ~ मनू° म$_{6}$ मन्त्र-योगेन. म$_{5}$ °संविधम्. ७^{3} <द$_{7.9-11}$ पाठे>, म$_{2.3}$ वाक्ये. ७^{4} म$_{3.4.9.11}$ उज्ज्वलम्, म$_{12}$ अर्चितम् ~ अन्वितम्. म$_{2.3}$ तन्त्रैर्.	द$_{8}$ वाक्ये, <व$_{3.4}$ पाठ्ये>

वङ्ग-विशेषाः १.४.५०	१.४.४८	दक्षिणापथ-विशेषाः १.४.१३
	शृङ्गार-वीर-बीभत्स- रौद्र-हास्य-भयानकैः । करुणाद्भुत-शान्तैश् च युक्तं काव्य-रसैर् अपि ॥९॥	हास्य-शृङ्गार-कारुण्य- वीर-रौद्र-भयानकैः । बीभत्सादि-रसैर् युक्तं काव्यम् एतद् अगायताम् ॥
* यदा *	वाग्-विधेयं ततस् ताभ्यां कृतं तच् च विशेषतः । राजर्षीणां पुण्य-कृतां साधूनां च समागमे ॥१०॥	वाचो विधेयं तत् सर्वं कृत्वा काव्यम् अ-निन्दितौ । ऋषीणां च द्वि-जातीनां
	गुरुणैवम् अनुज्ञातौ ततस् तौ देव-रूपिणौ ।	} यथोपदेशं तत्त्व-ज्ञौ } जगतुस् तौ समाहितौ ।

	८^{४} क$_{१}$ श्रोतुः, म$_{१.१२}$ श्रोतृ°. ९^{२} म$_{१}$ °करुणा° ~ °बीभत्स°. म$_{२}$ शृङ्गार-बीभत्स-रौद्र°. ९^{२} म$_{१}$ हास्य-रौद्र°. ९^{३} म$_{१}$ बीभत्साद्भुत°. ९^{४} म$_{२}$ काव्यं.	^{१} द$_{८.११}$ युक्तं ~ बद्धं. द$_{२.८-१०.१२}$ रसैः ~ हास्य-. द$_{२.८-१०.१२}$ < म$_{२}$ > हास्य-वीर-भयानकैः. द$_{८}$ वीरादिभी रसैर्. द$_{२.९.१०}$ वीरादिभिश् च संयुक्तं. द$_{९}$ वाक्यम् ~ काव्यम्.

९^{४} अधिपाठः उ

एवम् उक्त्वा तु तौ बालौ भगवान् ऋषि-सत्तमः ।
सम्यग् अध्यापयामास काव्यं राम-कथाश्रयम् ॥८५*॥
(^{१} क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ व$_{३}$ च ~ तु.
^{२} व$_{१}$ वीरौ ~ बालौ. क$_{१}$ म$_{५.८.१२}$ मुनि°.
^{४} म$_{६}$ रामायणाश्रयम्)

९^{४} अधिपाठः द

तौ तु गान्धर्व-तत्त्व-ज्ञौ
मूर्छना-स्थान-कोविदौ ।
भ्रातरौ स्वर-संपन्नौ
गन्धर्वाव् इव रूपिणौ ॥
रूप-लक्षण-संपन्नौ
मधुर-स्वर-भाषिणौ ।
बिम्बाद् इवोद्धृतौ बिम्बौ
राम-देहात् तथापरौ ॥
तौ राज-पुत्रौ कार्त्स्न्येन
धर्म्यम् आख्यानम् उत्तमम् ।८६*।
(^{४} द$_{७-११}$ अश्विनाव् ~ गन्धर्वाव्)

१०^{१} व$_{३}$ यथा ~ यदा.
< म$_{७}$ यदा >

क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ तदा ~ ततः.

१०^{१} अधिपाठः उ (म$_{१}$ वर्जं)

पुण्यं रामायणं काव्यं तदा तौ मुनिर् अब्रवीत् ।
गीयताम् इदम् आख्यानं भवद्भ्याम् ऋषि-संसदि ॥८७*॥

वङ्ग-विशेषाः
१.४.५६

* देव-रूपिणौ
* * मध्ये

१.४.५४

तौ कदाचित् समेतानाम्
ऋषीणां चैव संनिधौ ।
काव्यं रामायणं नाम
सहिताव् अभ्यगायताम् ॥११॥
शृण्वतां तु तदा काव्यम्
ऋषीणां हर्ष-संभवः ।
सहसाभून् महा-शब्दः
साधु साध्व् इति शंसताम् ॥१२॥
सु-प्रीत-मनसश् चैव
मुनयो धर्म-वत्सलाः ।

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.४.१६

* भावितात्मनाम्
आसीनानां समीपस्थाव्
इदं काव्यम् अगायताम् ।
तच् छ्रुत्वा मुनयः सर्वे
बाष्प-पर्याकुलेक्षणाः ॥
साधु साध्व् इति ताव् ऊचुः
परं विस्मयम् आगताः ।
ते प्रीत-मनसः सर्वे

११[२] अधिपाठः उ
कुशीलवौ राज-पुत्रौ प्रकृत्या मधुर-स्वरौ ।
रूपानुरूपौ रामस्य बिम्बाद् बिम्बम् इवोद्धृतौ ॥
वेद-वेदाङ्गेतिहास-शास्त्रेषु परिनिष्ठितौ ।
जगतुस् तौ तदा काव्यं मधुरं मधुर-स्वरौ ॥
यथोपदिष्टम् ऋषीणां संनिधौ ब्रह्म-वादिनाम् ।
तयोर् ब्रह्माभवत् प्रीतः सेन्द्राश् च सुर-सत्तमाः ।
गन्धर्वाः पन्नगाश् चैव पतङ्गाश् च महर्षयः ॥८८*॥
([३–८] म$_{१२}$ नास्ति ॥ [३]क$_{१}$ म$_{५.८}$ अनुरूपौ च, म$_{६}$ अनुरूपस्य. [४]व$_{३}$ इवोद्धृतौ. [७]म$_{३.४.९–११}$ व ततः ~ तदा. व$_{१}$ वाक्यं ~ काव्यं. [८]क$_{१}$ म$_{५.६.८}$ °स्वनौ, म$_{२.७}$ व$_{१}$ °स्वरैः. [९]क$_{१}$ म$_{६}$ अथो°. व ऋषिणा. [११]म$_{५}$ ब्रह्मा भवेत्. [१३]म$_{२}$ गन्धर्वाप्सरसश्. म$_{१.७}$ व पतङ्गाश् ~ पन्नगाश्. [१४]म$_{१.७}$ व पन्नगाश् ~ पतङ्गाश्. म$_{१–४.९.१०}$ व$_{१–३}$ महर्षिभिः)

११[२] अधिपाठः द
महात्मानौ महा-भागौ
सर्व-लक्षण-लक्षितौ ।८९*।

११[४] <म$_{१.४.७–११}$ देव-रूपिणौ, म$_{२.३}$ दिव्य-रूपिणौ>
११[४] <म$_{१–४.७.९.१०}$ मध्ये>

११[४] अधिपाठः व$_{१}$
राज-धानीषु राज्ञां च
समीपेष्व् अभ्यगायताम् ।९०*।

१२[१] व$_{२}$ तच् छृण्वतां ~ शृण्वतां तु.

द$_{८–१०}$ मध्ये सभां ~ आसीनानां.

१२[३] म$_{१.७}$ संघशो ~ सहसा.
म$_{१.२}$ महान् शब्दः.
१२[४] म$_{८}$ शृण्वताम्, म$_{१२}$ शंसिताम्.
१३[१-२] म$_{८}$ नास्ति ॥

वङ्ग-विशेषाः १.४.६१	१.४.६०	दक्षिणापथ-विशेषाः १.४.१९
* तत् *	शशंसुर् भ्रातरौ तत्र गायन्तौ तौ कुशीलवौ । संरक्तं चापि रक्तं च परया स्वर-संपदा ॥१३॥	प्रशशंसुः प्रशस्तव्यौ गायमानौ * सहितौ मधुरं रक्तं संपन्नं *
१३^{a} <म$_{१.४.९-११}$ तत्>	म$_{२.३}$ तु ~ तत्र.	

१३^{b} अधिपाठः क$_{१}$ म$_{४-६.८.१२}$ वर्जं सर्वत्र

अहो भावानुगं काव्यम्
अहो गीतम् अ-विस्वरम् ।
अहो भगवता सम्यग्
रामस्य चरितं महत् ।
चिर-वृत्तम् इव ह्य् एतत्
प्रत्यक्षम् इव दर्शितम् ॥९१*॥

(दक्षिणापथ: अहो गीतस्य माधुर्यं / श्लोकानां च विशेषतः । … चिर-निर्वृत्तम् अप्य् *)

(¹व$_{२-४}$ <म$_{७}$> संगीतम् ~ काव्यम्.
व$_{१}$ अहो भावानुसंगीतम्.
²व$_{१}$ महा-काव्यं महा-स्वरम्.
⁴व$_{१}$ प्रान्ते कृतं ~ महत्.
⁶व <म$_{१.७}$> दृश्यते)

(¹म$_{२.३}$ अतो ~ अहो.
म$_{१}$ अहो भावानुसंगेयम्.
²म$_{२.३}$ अतो ~ अहो.
³म$_{२.३}$ अतो ~ अहो.
⁵म$_{२.३}$ विनिवृतम्.
म$_{१.२.७}$ अपि ~ इव)

९१* परं म$_{२.३.९-११}$ व
संस्कृतं मधुरं चैव समाक्षर-पद-क्रमम् ।
प्रयोक्काराव् इमौ चापि सम्यग् अस्य कुशीलवौ ॥९२*॥

(²म$_{२.३}$ समाजन° ~ समाक्षर°.
³म$_{९-११}$ चास्य ~ चापि)

९१* परं द
प्रविश्य ताव् उभौ सुष्ठु
तदा भावम् अगायताम् ।९३*।
(¹द$_{३}$ तथा. द$_{११}$ गेयम् ~ भावम्)

९२* परं म$_{२.३.९-११}$ व, १३^{b} परं क$_{१}$ म$_{४-६.८.१२}$, ९१* परं म$_{१-७}$
कुमारौ देव-गर्भाभौ तरुणौ मधुर-स्वरौ ।
अहो श्राव्यम् अहो स्वाद्यम् अहो गीतम् अ-विस्वरम् ॥
युक्तं च मधुरं चैव परया स्वर-संपदा ।
पद-संधि-समायुक्तं ताल-तान-समन्वितम् ॥९४*॥

(¹व$_{१}$ गीतम्, व$_{२}$ साधु, व$_{३}$ श्लाघ्यम् ~ स्वाद्यम्.
⁴व$_{१}$ अहो स्वाद्यम् अहो स्वरम्)

(²म$_{६.८}$ मधुर-स्वनौ.
³म$_{५.१०}$ द्रव्यम् ~ श्राव्यम्.
⁴क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ सु-विस्तरम् ~ अ-वि°.
⁷म$_{१-४.९-११}$ °वृत्त° ~ °संधि°.
⁸क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ °भाव°, म$_{२.३.७}$ <व$_{१.४}$> °तार° ~ °तान°)

१३^{c} व$_{२}$ संयुक्तं ~ सरक्तं.	म$_{७}$ संवक्तुं ~ संरक्तं. म$_{७}$ <व$_{१.४}$> चाति ~ चापि. म$_{२.३}$ वा विरक्तं ~ चापि रक्तं.	१३^{d} द$_{३.७.९-११}$ संपन्नौ.

वङ्ग-विशेषाः १.४.६३	१.४.६२	दक्षिणापथ-विशेषाः १.४.२१
* * साधु	एवं प्रशस्यमानौ तौ श्लाघ्यमानौ महर्षिभिः । भूयो रक्ततरं स्वादु मधुरं चाप्य् अगायताम् ॥१४॥ ताभ्यां प्रीतो मुनिः कश्चित् पानीय-कलशं ददौ । कश्चिद् वन-फलं स्वादु वल्कलं कश्चिद् ईप्सितम् ॥१५॥	तपः-श्लाघ्यैर् महात्मभिः संरक्ततरम् अत्यर्थं * ताव् * प्रीतः कश्चिन् मुनिस् ताभ्यां संस्थितः कलशं ददौ । } प्रसन्नो वल्कलं कश्चिद् } ददौ ताभ्यां महा-यशाः ॥

१४[१] $व_{१}$ प्रकाश्यमानौ.

१४[३] $व_{२-४}$ बहु° ~ रक्त°.
<$म_{१-३.७.९.१०}$ साधु>

१५[१] $व_{२-४}$ वन्य-फलं.

१४[१] $म_{२}$ श्राव्यमानौ.
<$द_{८-११}$ महर्षिभिः>
$म_{४.९.११}$ रक्तांतरं.

१४[४] $म_{१.२}$ चाथ ~ चापि.

१५[४] अधिपाठः $द_{४.८-११}$
अन्यः कृष्णाजिनं प्रादाद्
यज्ञ-सूत्रं तथापरः ।
कश्चित् कमण्डलुं प्रादान्
मौञ्जीम् अन्यो महा-मुनिः ॥
वाससी द्वे ददाव् अन्यः
कुठारम् अपरो मुनिः ।
काषायम् अपरो वस्त्रं
चीरम् अन्यो ददौ मुनिः ॥
जटा-बन्धनम् अन्यस् तु
काष्ठ-रज्जुं मुदान्वितः ।
यज्ञ-भाण्डम् ऋषिः कश्चित्
काष्ठ-भारं तथापरः ॥
औदुम्बरीं वृषीम् अन्यः
स्वस्ति केचित् तथावदन् ।
आयुष्यम् अपरे प्रोचुर्
मुदा तत्र महर्षयः ॥
ददुर् एवं वरं प्रीता
ऋषयः सत्य-वादिनः ॥९५*॥
([१] $द_{८}$ अन्यः कृतात्माजिनम् अदाद्.
[२] $द_{९.१०}$ अथापरः.
[५] $द_{९-११}$ ताभ्यां ददौ तदा हृष्टः.

वङ्ग-विशेषाः १.४.६५	१.४.६५	दक्षिणापथ-विशेषाः १.४.२९
	एवं पूर्वम् इदं काव्यं	आश्चर्यम् इदम् आख्यानं
	मुनिभिः प्रतिपूजितम् ।	मुनिना संप्रकीर्तितम् ।
	बीज-भूतं मनुष्याणां	परं कवीनाम् आधारं
* आर्षम् अद्भुतम्	कवीनाम् उपजीवनम् ॥१६॥	समाप्तं च यथा-क्रमम् ॥
* * एवं	प्रशस्यमानौ ताव् एतौ	* सर्वत्र
	कदाचिद् देव-रूपिणौ ।	* तत्र गायकौ
	राज-धानीषु राज्ञां च	रथ्यासु राज-मार्गेषु
	समीपेष्व् अभ्यगायताम् ॥१७॥	ददर्श भरताग्रजः ॥
	अथाश्वमेधे रामो ऽपि	स्व-वेश्म चानीय ततो
	ताव् उपश्रुत्य गायनौ ।	भ्रातरौ स कुशीलवौ ।
सत्कृत्यानाययामास	सत्कृत्यैवानयामास	पूजयामास पूजार्हौ
	पुरुषैर् आप्त-कारिभिः ॥१८॥	रामः शत्रु-निबर्हणः ॥
		अतः परं द$_{८-११}$ बृषीम् अन्यस् तदा प्रादात् कौपीनम् अपरो मुनिः ।१६*। ([१]द$_{९}$ ब्रिसीम् ~ बृषीम्) [९]द$_{९}$ जटि-बन्धनम्. [१३]द$_{१०}$ भुवाम्, द$_{८.९}$ ब्रसीम् ~ बृषीम्. [१४]द$_{८}$ तदा ~ तथा. [१५]द$_{८-११}$ प्राहुर् ~ प्रोचुर्. [१७]द$_{८-११}$ ददुश् चैवं वरान् सर्वे)
	१६[१] म$_{२.३}$ पूर्वं ~ एवं, एवं ~ पूर्वं. म$_{७}$ <व$_{४}$> काव्य ~ पूर्वं, पूर्वं ~ काव्यं. म$_{९}$ वाक्यं ~ काव्यम्. १६[३] म$_{४.७.९-११}$ जीव° ~ बीज°. १६[४] क$_{१}$ कवीनां मतम् अद्भुतम्.	
		१६[४] अधिपाठः द अभिगीतम् इदं गीतं सर्व-गीतेषु कोविदौ । आयुष्यं पुष्टि-जननं सर्व-श्रुति-मनोहरम् ॥१७*॥
१७[१] व$_{१}$ प्रणम्यमानौ.		
	१८[३] क$_{१}$ म$_{५-६.१२}$ सत्कृताव् आ°, म$_{१}$ सत्कृत्यौ चा°, म$_{२.३}$ सद्-वृत्ताव् आ°, म$_{७}$ <व$_{१.४}$ (व$_{१}$ प्रान्ते)> संस्कृत्य चा° ~ सत्कृत्यैवा°.	

वङ्ग-विशेषाः १.४.७१	१.४.७०	दक्षिणापथ-विशेषाः १.४.३२
	रामस् तत्रासने शुभ्रे	आसीनः काञ्चने दिव्ये
	स्पर्ध्यास्तरण-संवृते ।	स च सिंहासने प्रभुः ।
	उपविश्य तु शुश्राव	उपोपविष्टः सचिवैर्
	तद् आत्म-चरितं महत् ॥१९॥	भ्रातृभिश् च परं-तपः ॥
	दृष्ट्वाथ रूप-संपन्नौ	दृष्ट्वा तु *
* * विनीतौ *	ताव् उभौ गायनौ तदा ।	विनीतौ भ्रातराव् उभौ
	उवाच लक्ष्मणं रामः	
	सर्वांश् चैव सभासदः ॥२०॥	शत्रुघ्नं भरतं तथा
	श्रूयताम् इदम् आख्यानम्	
	अनयोर् देव-वर्चसोः ।	

१८^{४} अधिपाठः व$_{१}$
पूजयामास पूतात्मा
सत्कारैस् तौ स्व्-अलंकृतौ ।९८*।

१८^{४} अधिपाठः, उ (९८* परं व$_{१}$)
ताव् इदं अगतुस् तत्र काव्यं राम-प्रचोदितौ ।
कर्मान्तरेषु विप्राणां राम-लक्ष्मण-संनिधौ ॥
शत्रुघ्न-भरतादीनाम् अन्येषां च महीक्षिताम् ।
वसिष्ठात्रि-पुरोगानां संनिधौ ब्रह्म-वादिनाम् ॥९९*॥
(^{४}व$_{३}$ प्रान्ते नृप-भूप-महीक्षितः)

१९^{१} व$_{२.४}$ शुद्धे.
व$_{१}$ °संवृतः (प्रान्ते °संवृते)

म$_{३}$ रामस् तत्राश्रमे शुभे.
१९^{१} म$_{२.३}$ मृद्व्-आ°, म$_{४.९.११}$ शुद्धा° ~ स्पर्ध्या°.
क$_{१}$ म$_{५.६.१२}$ °संयुते ~ °संवृते.

१९^{४} अधिपाठः उ
आर्षं रामायणं सार्धं भ्रातृभिर् भरतादिभिः ।
पौर-जानपदैश् चैव श्रुतः शत-सहस्रशः ॥१००*॥
(^{१}व$_{१}$ काव्यं (प्रान्ते आर्षं) ^{४}व$_{१}$ प्रान्ते श्रुतः ~ वृतः. म$_{२.३}$ °सहस्रशैः)
अतः परं व$_{१}$
श्रुत्वा रामस् तदोवाच
सर्वास् तत्र सभासदः ।१०१*।

२०^{१} व$_{१}$ बालकौ ~ विनीतौ.
व$_{२}$ विनीतौ ~ ताव् उभौ, ताव् उभौ ~ विनीतौ.

२०^{१} म$_{३}$ तु ~ अथ.
म$_{९}$ भ्रातरौ ~ ताव् उभौ.
म$_{७}$ शीक्षितौ ~ गायनौ.

२१^{२} म$_{.४.९-११}$ एतयोर् ~ अनयोर्.

द$_{७}$ दृष्ट्वात्म-, द$_{८}$ दृष्ट्वा सु-.
द$_{१.२.७.१२}$ ताव् उभौ नियतस् तदा.

वङ्ग-विशेषाः
१.४.७३

* प्रगास्यतः

* * * * समागतैर्

१.४.७२

विचित्रार्थ-पदं सम्यग्
गायतोर् मधुर-स्वरम् ॥२१॥
इमौ हि बालौ नृप-लक्षणान्वितौ
कुशीलवौ चैव तपो-वनाश्रयौ ।
ममेति-वृत्तं किल गेयम् अद्भुतं
महर्षि-वाल्मीकि-कृतं प्रगायतः ॥२२॥
ततस् तु तौ राघव-संप्रचोदिताव्
अगायतां काव्यम् इदं यथा-क्रमम् ।
स चापि रामः सहितः सभा-गतो
बभूव तत्रार्पित-चेतनस् तदा ॥२३॥

इत्य् आर्षे रामायण आदि-काण्डे
चतुर्थः सर्गः ॥४॥

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.४.३६

गायिनौ ताव् अचोदयत् ॥
इमौ मुनी पार्थिव-लक्षणान्वितौ
* * महा-तपस्विनौ ।
ममापि तद् भूति-करं प्रवक्ष्यते
महानुभावं चरितं निबोधत ॥
* * * राम-वचः-प्रचोदिताव्
* मार्ग-विधान-संपदा ।
* * * परिषद्-गतः शनैर्
बुभूषया सक्त-मना बभूव ह ॥

२२^{१} व$_{१.२}$ तपो-धना°, व$_{१}$ प्रान्ते तपो-वना°.
व$_{३.४}$ कुशो लवश्.

२३^{१} <म$_{१.४.९.१०}$ सहितैः समाहितैः>
व$_{१}$ सहितैः. व$_{३}$ सभा-गतैर्.

क$_{१}$ °स्वपम्, म$_{८}$ °स्वनम् ~ °स्वरम्.

म$_{४.९-११}$ एव ~ चैव.

२२^{३} म$_{१२}$ गानम् ~ गेयम्.
२२^{४} क$_{१}$ म$_{६-८.१२}$ प्रगास्यतो, म$_{१}$ प्रगायतो, म$_{११}$ प्रयासतो ~ प्रगायतः.
२३^{१} क$_{१}$ म$_{६.८.१२}$ प्रगायतो.

२३^{४} म$_{२.३}$ तथा ~ तदा.

२१^{४} द$_{३}$ गायताम् इत्य् अचोदयत्,
द$_{७-१०.१२}$ गायकौ समचोदयत्,
द$_{११}$ गायमानाव् अचोदयत्.

२१^{४} अधिपाठः द
तौ चापि मधुरं रक्तं
संचितायत-निःस्वनम् ।
तन्त्री-लयवद् अत्यर्थं
विश्रुतार्थम् अगायताम् ॥
ह्लादयत् सर्व-गात्राणि
मनांसि हृदयानि च ।
श्रोत्राश्रय-सुखं गेयं
तद् बभौ जन-संसदि ॥१०२*॥
(^{१}द$_{७.१२}$ वीरौ ~ चापि. ^{२}द$_{७.१२}$ °निःस्वनौ. ^{५}द$_{७-१०.१२}$ ह्लादयन्)

द$_{९}$ चाति-, द$_{९.१०}$ चापि ~ चैव.

द$_{१०}$ परिषज्-जनैः.

द$_{७.१२}$ ह नास्ति.

वङ्ग-विशेषाः		दक्षिणापथ-विशेषाः
	अवसान-वचनम् ॥	
व$_{२}$ नात्र सर्ग-समाप्तिः ॥ व$_{३}$ वृत्तान्त-संग्रहः, व$_{४}$ काव्योपसंक्षेपः ~ चतुर्थः सर्गः. व$_{१}$ इत्य् आदि-काण्डे काव्योपसंक्षेपः चतुर्थः सर्गः.	क$_{१}$ म$_{५.६.१२}$ बाल-काण्डे काव्य-संक्षेपः, म$_{१-४.७.९.११}$ आदि-काण्डे कथा-संक्षेपः (म$_{२.३.७}$ काव्योपसंक्षेपः, म$_{४.९.११}$ काव्य-संक्षेपः) ~ आदि-काण्डे. म$_{१.६}$ नाम ~ चतुर्थः. म$_{३.९}$ चतुर्थः सर्गः नास्ति ॥ म$_{८}$ इति काव्य-संक्षेपः चतुर्थः सर्गः, म$_{१०}$ रामायणे आदि-काण्डे काव्य-संक्षेपः ~ इत्य् ... सर्गः.	द$_{१.७.१२}$ आर्षे रामायणे बाल-काण्डे, द$_{२}$ श्रीमद्-रामायणे बाल-काण्डे, द$_{३.५}$ श्रीमद्-बाल-काण्डे, द$_{४}$ श्रीमद्-बाल-काण्डे रामायणे, द$_{८}$ श्री-रामायणे बाल-काण्डे, द$_{९-११}$ आर्षे रामायणे वाल्मीकीये बाल-काण्डे (द$_{१०}$ अभिपाठः नाम) ~ आर्षे रामायण आदि-काण्डे.

वङ्ग-विशेषाः
१.५.४

१.५.४

सागरान्ता मही येषाम्
आसीद् वीर्यार्जिता किल ।
आ मनोः पुण्य-कीर्तीनां
राज्ञाम् अमित-तेजसाम् ॥१॥
सगरः पूर्व-जो येषां
सागरो येन खानितः ।
षष्टिः पुत्र-सहस्राणि
यं यान्तं पृष्ठतो ऽन्वयुः ॥२॥
इक्ष्वाकूणाम् इदं तेषां
वंशे कीर्त्ति-विवर्धनम् ।
निबद्धं पुण्य-कीर्त्तीनां
रामायणम् इति श्रुतम् ॥३॥
तद् इदं श्रूयताम् आर्षं
पुण्यं पाप-भयापहम् ।
धर्म-कामार्थ-संयुक्तं
श्रुति-स्मृत्य्-उपबृंहितम् ॥४॥

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.५.४

सर्वा पूर्वम् इयं येषाम्
आसीत् कृत्स्ना वसुं-धरा ।
प्रजापतिम् उपादाय
नृपाणां जय-शालिनाम् ॥
येषां स सगरो नाम

* * पर्यवारयन्

राज्ञां वंशे महात्मनाम्
महद् उत्पन्नम् आख्यानं

* * वर्तयिष्यामि
सर्वं निखिलम् आदितः ।
धर्मार्थ-काम-सहितं
श्रोतव्यम् अन्-असूयया ॥

---

१ प्राक्पाठः क$_{१}$ म$_{५.६-८.११.१२}$ <व$_{३.४}$>
ततस् तौ स्वर-संपन्नौ
कुमारौ तत्र संसदि ।
अगायतां नवं काव्यं
रामायणम् इति स्मृतम् ॥१०३*॥
(^{१}क$_{१}$ म$_{६.११}$ सुर° ~ स्वर°.
^{४}म$_{११}$ स्मृता, म$_{१२}$ स्मृतौ)

वङ्ग:

२^{२} व$_{२}$ षष्टिं ~ षष्टिः.
३^{२} व$_{३}$ वंश- ~ वंशे.
३^{४} व$_{३}$ इदं ~ इति.
४^{३} व$_{४}$ < म$_{७}$ > काम-धर्मार्थ°.

१.५.४:

१^{२}-२^{१} म$_{१२}$ नास्ति ॥
१^{३} क$_{१}$ म$_{६.८.११}$ आशानां, म$_{१.९.१०}$ आत्मनः, म$_{५}$ आस्तानां ~ आ मनोः.
२^{४} म$_{२.३.५.८}$ ययुः ~ ऽन्वयुः.
म$_{७}$ वशः- ~ वंशे.
क$_{१}$ म$_{५.८.१२}$ <व$_{२}$> स्मृतम्.
४^{१} म$_{१}$ <व$_{४}$> आर्यं ~ आर्षं.
<व$_{२.८.१०-१२}$ धर्म-कामार्थ°>

दक्षिणापथ:

२^{१}-३^{२} द$_{३}$ नास्ति ॥
४^{१} <व$_{३}$ सर्वं>
<क$_{१}$ म$_{६.८}$ धर्मार्थ-काम°>
४^{४} व$_{८-११}$ अन्-असूयता.

वङ्ग-विशेषाः १.५.८	१.५.८	दक्षिणापथ-विशेषाः १.५.८
	कोसलो नाम मुदितः	
	स्फीतो जन-पदो महान् ।	
	निविष्टः सरयू-तीरे	
	पशु-धान्य-धनर्द्धिमान् ॥५॥	प्रभूत-धन-धान्यवान्
	अयोध्या नाम तत्रासीन्	} * * नगरी
	नगरी लोक-विश्रुता ।	} तत्रासील् *
	मनुना मानवेन्द्रेण	
	पुरैव परिनिर्मिता ॥६॥	या पुरी निर्मिता स्वयम्
	आयता दश च द्वे च	
	योजनानि महा-पुरी ।	
	श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णा	
	सु-विभक्त-महा-पथा ।	
	शोभिता राज-मार्गेण	{ राज-मार्गेण महता { सु-विभक्तेन शोभिता ।
	जल-संसिक्त-रेणुना ॥७॥	{ मुक्त-पुष्पावकीर्णेन { जल-सिक्तेन नित्यशः ॥

७^{१} व$_{४}$ परि- ~ त्रीणि.	५^{२} म$_{२.३}$ महत् ~ महान्. ५^{४} म$_{२.३}$ पर° ~ पशु°. म$_{१-४.९-११}$ <व$_{२}$> °समृद्धिमान्. ६^{२} म$_{४.११}$ <व$_{४}$> मनु-नाम्ना नरेन्द्रेण. ६^{४} म$_{१-४.९-११}$ <व$_{३}$> यत्नेन ~ पुरैव. क$_{१}$ म$_{५.६.८.१४.१२}$ चाति- ~ त्रीणि.	७^{२} द$_{७.९.१०.१२}$ योजनानां.

७^{२} अधिपाठः उ

नाना-संस्थान-शोभिता सु-विभक्तान्तर-द्वारा ।१०४*।

(१क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ रत्न°, म$_{७}$ व नव° ~ नाना°. म$_{२.३}$ नाना-स्थान-सुशोभिता. २म$_{७}$ व$_{२.४}$ सु-विभक्तान्त-विपणा, व$_{३}$ सु-विभक्तापणा पुण्या)

७^{४} व$_{१}$ सु-विस्तीर्ण° (प्रान्ते सु-विभक्त°)
व$_{२.४}$ सु-विभक्ता.
७^{६} व$_{२}$ संक्रान्त° ~ °संसिक्त°.

७^{६} अधिपाठः व

नाना-वणिग्-जनोपेता नाना-रत्न-विभूषिता ।
महा-साळान्विता दुर्-गा उद्यान-प्रवरैर् युता ॥
दुर्ग-गम्भीर-परिखा नानायुध-समन्विता ।
कपाट-तोरण-युता उपेता धन्विभिः सदा ॥१०५*॥

वङ्ग-विशेषाः १.५.११	१.५.११	दक्षिणापथ-विशेषाः १.५.११
	राजा दशरथो नाम महात्मा राष्ट्र-वर्धनः । तां पुरीं पालयामास स्व-पुरीं मघवान् इव ॥८॥ दृढ-द्वार-प्रतोलीकां सु-विभक्तान्तरापणाम् । नाना-यन्त्रायुधवतीं नाना-शिल्प-गणान्विताम् ॥९॥ शतघ्नी-परिखोपेताम् उच्छ्रित-ध्वज-तोरणाम् ।	तां तु राजा दशरथो महान् राष्ट्र-विवर्धनः । पुरीम् आवासयामास दिवं देव-पतिर् यथा ॥ कपाट-तोरणवतीं सर्व-यन्त्रायुधवतीम् उपेतां सर्व-शिल्पिभिः ॥ } उच्चाटाल-ध्वजवतीं } शतघ्नी-शत-संकुलाम् ।
([४]व$_{१.२.४}$ उद्यानाम्र-वनायुता (व$_{२}$ °वनान्विता), व$_{३}$ उद्यान-प्रणवायुता (प्रान्ते °भ्रमवायुता). [५]व$_{१}$ °गभीर°. [८]व$_{३}$ समेता ~ उपेता)	([२]म$_{९}$ °वर्ण° ~ °रत्न°. [३]क$_{१}$ म$_{५.७.१२}$ <व$_{१.३.४}$ (व$_{१}$ प्रान्ते)> महा-शाला-वृता, म$_{२.३}$ महा-रत्नान्विता. [४]क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ उद्यानास्तरणान्विता (म$_{८}$ °वृता), म$_{७}$ उद्यामाम्रपरायुता. [७]क$_{१}$ म$_{५.६.८.११.१२}$ <व$_{१}$>कवाट°. म$_{२.३}$ °तोरण-प्रभा. [८]म$_{४}$ तदा ~ सदा)	
९[२] व$_{३}$ सु-विभक्तान्तरालयाम्. व$_{२-४}$ °गुणान्विताम्.	८[१] म$_{२}$ राज्ञा. ८[२] क$_{१}$ म$_{५.६.८}$ धर्मात्मा, म$_{१२}$ धर्मिष्ठो. क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ सु-विभक्तरापणाम्. ९[४] म$_{२.३.४.९}$ °शिल्पि°. म$_{१.३}$ °गणायुताम्, म$_{४.९-११}$ °गणैर् युताम् ~ गणान्विताम्.	

९[४] अधिपाठः क$_{१}$ म$_{१.६-८.१२}$ (म$_{१}$ प्रान्ते), १०[२] परं व$_{१.४}$, १०[४] परं व$_{३}$

हस्त्य्-अश्व-रथ-संपूर्णां नाना-यान-समाकुलाम् ।
नाना-पार्थिव-भृत्यैश् च वणिग्भिश् चोपशोभिताम् ॥१०६*॥

([३]व$_{१.३}$ °पार्थिव-दूतैश्, व$_{४}$ °पथिक-दूतैश्. [४]व$_{१}$ नानास्त्रैश् चोपशोभिताम्, व$_{१.४}$ (व$_{१}$ प्रान्ते) वणिग्भिश् चोपजीविताम्) | ([३]म$_{१.७}$ °पथिक-भृतैश्)

अतः परं म$_{१.७}$ व$_{१.३.४}$, ११[४] परं क$_{१}$ म$_{६.८.१२}$

निधान-शत-संबाधां सर्वैश् च विभवैर् युताम् ।१०८*।

([१]व$_{१.४}$ विधान°, व$_{३}$ वितान°)

९[४] अधिपाठः व

सूत-मागध-संबाधां
श्रीमतीम् अतुल-प्रभाम् । १०७*।

१० क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ नास्ति ॥
१०[१] म$_{१.३.७}$ व$_{१.४}$ °परिघौ°, म$_{२}$ °परितो°.
१०[२] म$_{२}$ उच्छ्रितां.

वङ्ग-विशेषाः १.५.१७	१.५.१६	दक्षिणापथ-विशेषाः १.५.१५
	नाना-रत्न-चयाकीर्णां धन-धान्य-समन्विताम् ॥१०॥ देवतायतनैश् चैव विमानैर् इव शोभिताम् । सभोद्यान-प्रपाभिश् च रुचिराभिर् अलंकृताम् ॥११॥ प्रविभक्त-महा-वेश्मां नर-नारी-गणान्विताम् । विद्वच्-छूरार्य-पुरुषैर् आकीर्णाम् अमरोपमैः ॥१२॥ महा-प्रासाद-शिखरैः शैलाग्रैर् इव शोभिताम् ।	उद्यानाम्र-वनोपेतां महतीं साल-मेखलाम् । दुर्ग-गम्भीर-परिघां दुर्-गाम् अन्यैर् दुर्-आसदाम् ॥ वाजि-वारण-संपूर्णां गोभिर् उष्ट्रैः खरैस् तथा । सामन्त-राज-सङ्घैश् च बलि-कर्मभिर् आवृताम् ॥ नाना-देश-निवासैश् च वणिग्भिर् उपशोभिताम् । प्रासादै रत्न-विकृतैः पर्वतैर् उपशोभिताम् ॥
१०^{४} अधिपाठः व$_{१}$ महा-शालान्वितां दुर्-गाम् उद्यानाढ्य-वनैर् युताम् ॥११०*॥		१०^{२} अधिपाठः द वधू-नाटक-सङ्घैश् च संयुक्तां सर्वतः पुरीम् ॥१०९*।
११^{२} व$_{४}$ अति-~इव. १२^{२} व$_{४}$ विद्वद्भिर् आर्य-पुरुषैर्.	११ पूर्वोत्तरार्धयोर् व्यत्यासः क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ ॥ क$_{१}$ म$_{६.८}$ <व$_{१}$> उप-, म$_{७}$ अभि-~इव. क$_{१}$ म$_{६.८-११}$ °प्रभाभिश्, म$_{२.३}$ °प्रजाभिश्, म$_{४}$ °प्रभिभिश्. १२^{१} म$_{१.३.४.९-११}$ <व$_{१.२}$> °हर्म्यां~°वेश्मां. १२^{२} म$_{८}$ °समाकुलाम्~°गणान्विताम्. क$_{१}$ म$_{४.८.९-११}$ शूरश्°~विद्वच्°.	^{३}द$_{७.८.१२}$ °परिखां. ^{२}द$_{७}$ खरैर् युताम्.

१२^{४} अधिपाठः ङ

आरोहम् इव रत्नानां प्रतिष्ठानम् इव श्रियः ॥१११*।

(^{२}व$_{२}$ अधिष्ठानम्~प्रतिष्ठानम्)	(^{१}म$_{४}$ प्रमोहम्, म$_{८-१०}$ प्ररोहम्. ^{४}म$_{३}$ श्रियम्)
१३^{१} व$_{३}$ शैलाग्रम्.	१३^{१} क$_{१}$ °प्रसाद°. क$_{१}$ म$_{६.८.१२}$ <व$_{२}$> उप-~इव. <व$_{१०}$ इव शोभिताम्>

वङ्ग-विशेषाः १.५.२१	१.५.२१	दक्षिणापथ-विशेषाः १.५.१९
	विमान-चय-संबाधाम्	कूटागारैश् च संपूर्णाम्
	इन्द्रस्येवामरावतीम् ॥१३॥	
	अष्टापद-पदालेख्यै	चित्राम् अष्टापदाकारां
	रम्याम् आलिखिताम् इव ।	वर-नारी-गणैर् युताम् ।
	नाना-रत्न-चयैश् चित्रां	सर्व-रत्न-समाकीर्णां
	हृष्ट-पुष्ट-जनायुताम् ॥१४॥	विमान-गृह-शोभिताम् ॥
	अ-विच्छिन्नान्तर-गृहां	गृह-गाढाम् अ-विच्छिद्रां
	सम-भूमि-निवेशनाम् ।	सम-भूमौ निवेशिताम् ।
	मृदङ्ग-वेणु-वीणानां	शालि-तण्डुल-संपूर्णाम्
	रम्यैः शब्दैर् विनादिताम् ॥१५॥	इक्षु-काण्ड-रसोदकाम् ॥
	ब्रह्म-घोष-स्वनवतीं	दुन्दुभीभिर् मृदङ्गैश् च
	धनुःस्वन-निनादिताम् ।	वीणाभिः पणवैस् तथा ।
°कलिलां	वरान्न-पान-सलिलां	नादिता भृशम् अत्यर्थं
	शालि-तण्डुल-भोजनाम् ।	पृथिव्यां ताम् अन्-उत्तमाम् ॥
	धूप-माल्य-हविर्-गन्धैर्	विमानम् इव सिद्धानां
	हृद्यैश् चाप्य् अधिवासिताम् ॥१६॥	तपसाधिगतं दिवि ।

१३^{२} व$_{२.३}$ °शत° ~ °चय°.	१४^{१} म$_{२-४}$ °लेख्यै, म$_{७}$ °लिखिं.	^{१}द$_{७.१२}$ °गणावृतां, द$_{९-११}$ °गणायुतां.
	१४^{१}-१५^{२} म$_{८}$ नास्ति ॥	
	१४^{३} म$_{४.९.१०}$ छन्नां ~ चित्रां.	
	१४^{४} क$_{१}$ म$_{५.१२}$ °जनैर् युताम्.	
	१५^{१} क$_{१}$ म$_{६.१२}$ <व$_{१}$> गुहां, म$_{५}$ गुहीं.	^{५}द$_{११}$ अविच्छिनां.
१५^{२} व$_{२}$ °निवेशिनीम्.	म$_{१.९}$ °निवेशमम्, म$_{७.१०}$ °निवेशिताम्.	
	१५^{३} म$_{२.३}$ °वीराणां.	^{७}द$_{८.९.११}$ °तन्दुल°.
	१५^{४} म$_{५.१२}$ <व$_{१.२}$> निनादिताम्.	

१५^{४} अधिपाठः उ (म$_{५.८}$ व$_{२}$ वर्जं)

नित्योत्सव-समाजाढ्यां नित्य-हृष्ट-जनायुताम् ।११२*।

(^{२}क$_{१}$ म$_{६.१२}$ °पुष्ट-जनैर् युताम्, व$_{१}$ °जनाकुलाम्)

	१६^{१} क$_{१}$ म$_{५.६.१२}$ °शब्दवतीं.
	१६^{२} म$_{१-४.१०}$ <व$_{३.४}$> विनादिताम्.
१६^{३} <म$_{५.६.८.१२}$ °कलिलां> व$_{२}$ °कलितां.	<व$_{४}$ °सलिलां>
१६^{५} व$_{३}$ °कुल्यैर् ~ °गन्धैर्.	
१६^{६} व$_{१}$ अप्य् ~ चाप्य्.	म$_{४.९.११}$ चैव ~ चापि.

वङ्ग-विशेषाः १.५.२४	१.५.२३	दक्षिणापथ-विशेषाः १.५.२४
	लोकपालोपमैः शूरैः सर्व-शास्त्रार्थ-पारगैः । गुप्तां योध-शतैश् चापि नागैर् भोगवतीम् इव ॥१७॥ स्वयं चैवेन्द्र-कल्पेन पुरी देव-पुरोपमा । सु-गुप्तेक्ष्वाकु-नाथेन राज्ञा दशरथेन सा ॥१८॥	सु-निवेशित-वेश्मान्तां नरोत्तम-समावृताम् ॥ ये च बाणैर् न विध्यन्ति विविक्तम् अपरापरम् । शब्द-वेध्यं च विततं लघु-हस्ता विशारदाः ॥ सिंह-व्याघ्र-वराहाणां मत्तानां नदतां वने । हन्तारो निशितैः शस्त्रैर् बलाद् बाहु-बलाद् अपि ॥ तादृशानां सहस्रैस् ताम् अभिपूर्णां महा-रथैः । पुरीम् आवासयामास राजा दशरथस् तदा ।
वराग्निवद्भिर् * *	वराग्निमद्भिर् गुणवद्भिर् अन्विता द्विजोत्तमैर् वेद-षड्-अङ्ग-पारगैः ।	ताम् अग्निमद्भिर् गुणवद्भिर् आवृताम्
सहस्र-दैः *	सहस्रशैः सत्य-तपो-दयान्वितैर् महर्षि-कल्पैर् यतिभिर् यतात्मभिः ॥१९॥	सहस्र-दैः सत्य-रतैर् महात्मभिर् * ऋषिभिश् च केवलैः ॥

१७^{३} व$_{२}$ योध-व्रैश्च.	१७^{२} क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ सर्व-शास्त्र-विशारदैः.	^{३}द$_{७.१२}$ वध्यन्ते ~ विध्यन्ति.
	१७^{४} म$_{१२}$ भोगैर् ~ नागैर्. क$_{१}$ म$_{५.६.१२}$ भगवती यथा.	^{४}द$_{७}$ अवरावरम्, द$_{१०}$ अपरावरम्.
	१८^{२} म$_{१-३.९-११}$ <व$_{३}$> पुरीं देव-पुरोपमाम्.	^{८}द$_{१-५}$ नर्दतां, द$_{८}$ मदतां ~ नदतां.
	१८^{३} म$_{१-४.७.९-११}$ <व$_{३}$> गुप्ताम् ~ सु-गुप्ता.	^{१०} द$_{७.८.१०-१२}$ बाहु-बलैर्
१९^{१} <म$_{१-४.९-१२}$ वराग्निवद्भिर्>	१८^{४} म$_{१-४.९-११}$ <व$_{३}$> च ~ सा. <व$_{४}$ वराग्निमद्भिर्> म$_{१-४.९-११}$ <व$_{३}$> अन्विताम्.	
	१९^{२} क$_{१}$ °वेदाङ्ग° ~ °षड्-अङ्ग°, म$_{५.६.८.१२}$ °तद्-अङ्ग°.	द$_{१०}$ °पाठकैः ~ °पारगैः.
	१९^{३} क$_{१}$ म$_{५-८.१२}$ <व$_{४}$ द$_{१०}$> सहस्रशः, म$_{२.३}$ संतुष्ट-दैः. म$_{२-४.६.९}$ <व$_{१.४}$> °दमान्वितैर्.	<म$_{१}$ सहस्र-दैः>

वङ्ग-विशेषाः		दक्षिणापथ-विशेषाः
	इत्य् आर्षे रामायण आदि-काण्डे पञ्चमः सर्गः ॥५॥	

१९ᵇ क$_{१}$ म$_{५.६.१२}$ महात्मभिः ~ यतात्मभिः.

अवसान-वचनम् ॥

व$_{२-४}$ अयोध्या-वर्णनं नाम सर्गः (व$_{२}$ चतुर्थः सर्गः) ~ पञ्चमः सर्गः.
व$_{१}$ इत्य् आदि-काण्डे अयोध्या-वर्णनम्.

म$_{१०}$ श्री-रामायणे ~ आर्षे रामायणे.
म$_{६}$ <द$_{८}$> श्री-रामायणे ~ रामायणे.
क$_{१}$ म$_{१.६.१०}$ अयोध्या-वर्णनं नाम सर्गः, म$_{२.४.५.७.९-१२}$ अयोध्या-वर्णनं नाम (म$_{७}$ नास्ति) पञ्चमः (म$_{९-११}$ नास्ति) सर्गः (म$_{५}$ नास्ति), म$_{३}$ अयोध्या-वर्णनं ~ पञ्चमः सर्गः.

द$_{१.३-५}$ श्रीमद्-, द$_{२}$ श्रीमद्-वाल्मीकि-रामायणे, द$_{१०.११}$ आर्षे रामायणे वाल्मीकये ~ आर्षे रामायणे.
द < म$_{४.८.१०}$ > बाल-काण्डे (द$_{१०}$ बाल-काण्डे नाम) ~ आदि-काण्डे.

वङ्ग-विशेषाः १.६.५	१.६.५	दक्षिणापथ-विशेषाः १.६.५
	पुर्यां तस्याम् अयोध्यायां	
	वेद-वेदाङ्ग-पारगः ।	वेद-वित् सर्व-संग्रहः
	दीर्घ-दर्शी महा-तेजाः	
	पौर-जानपद-प्रियः ॥१॥	
	इक्ष्वाकूणाम् अतिरथो	
	यज्वा धर्म-भृतां वरः ।	* धर्म-रतो वशी
	महर्षि-कल्पो राजर्षिस्	
	त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥२॥	
	बलवान् विजितामित्रो	* निहतामित्रो
* नियतेन्द्रियः	नीतिमान् विजितेन्द्रियः ।	मित्रवान् *
धन-धान्यर्द्धि-विभवैः	धन-धान्यैश् च विभवैः	धनैश् च संचयैश् चान्यैः
	शक्र-वैश्रवणोपमः ॥३॥	
	आदि-राजो मनुर् इव	यथा मनुर् महा-तेजा
	प्रजानां परिरक्षिता ।	लोकस्य *
	राजा दशरथो नाम	तथा दशरथो राजा
	बभूव त्रिदशोपमः ॥४॥	वसन् जगद् अपालयत्
	तेन सत्याभिसन्धेन	
	त्रि-वर्गम् अनुपश्यता ।	* अनुतिष्ठता
* * साथ	पालिताभूत् पुरी श्रेष्ठा	पालिता सा * *
	शक्रेणेवामरावती ॥५॥	इन्द्रेणे°

१[१] व$_{२}$ पुरी ~ पुर्यां.
१[२] व$_{१.२}$ °वित्तमः, व$_{१}$ प्रान्ते °पारगः.
१[३] व$_{३}$ जित-क्रोधः ~ महा-तेजाः.
२[२] व$_{१.३}$ यज्ञ-कर्म-विदां वरः.
३[२] < म$_{२-४.९.११}$ नियतेन्द्रियः >
५[२] व$_{१}$ त्रि-वर्ग-प्राप्ति-कर्मणा, व$_{१}$ प्रान्ते त्रि-वर्गम् अनुपश्यता.
५[३] < क$_{१}$ नाथ, म$_{५-८.१२}$ साथ >

क$_{१}$ म$_{५.६.१२}$ अमोघायां ~ अयोध्यायां.
३[१] म$_{७}$ < व$_{२}$ > °मात्यो ~ °मित्रो.
म$_{१}$ निर्जितेन्द्रियः.
<व$_{१}$ प्रान्ते विजितेन्द्रियः>
३[३] म$_{४.९-११}$ °विविधैः ~ °विभवैः. क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ धन-धान्यादि-विभवैः, <व$_{४}$ धन-धान्यैश् च विभवैः>
३[४] क$_{१}$ म$_{५.१२}$ °वैश्रवणोपमैः.

द$_{७-१२}$ तस्यां पुर्याम्.
द$_{७.९.१०}$ सर्व° ~ वेद°.
द$_{८-१२}$ धर्म-परो.
४[४] द$_{१.८-११}$ लोकस्य परिरक्षिता.

वङ्ग-विशेषाः
१.६.१०

* * * कत्थनः

* धृतिमन्तश् *

१.६.१०

हृष्ट-पुष्ट-जने तस्मिन्
पुरे नैवा-बहु-श्रुतः ।
कश्चिद् आसीन् नरो नापि
कश्चिद् अन्याय-वृत्तिमान् ॥६॥
न चाल्प-विभवः कश्चिद्
आसीत् तत्र पुरे नरः ।
न चाप्य् आसीद् अ-संतुष्टः
कुटुम्बी तत्र कश्चन ॥७॥
न कदर्यः कश्चिद् आसीन्
नान्-ऋती न शठो ऽपि वा ।
न मानी न च संरम्भी
न नृ-शंसो न कुत्सितः ॥८॥
नराः स्व-दार-निरता
नार्यश् चासन् पति-व्रताः ।
सु-व्रता वृत्तिमन्तश् च
नरा आसंस् तथा स्त्रियः ॥९॥

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.६.९

तस्मिन् पुर-वरे हृष्टा
धर्मात्मानो बहु-श्रुताः ।
नरास् तुष्टा धनैः स्वैः स्वैर्
अ-लुब्धाः सत्य-वादिनः ॥
नाल्प-संनिचयः *
आसीत् तस्मिन् पुरोत्तमे ।
कुटुम्बी यो ह्य् अ-सिद्धार्थो
ऽगवाश्व-धन-धान्यवान् ॥
कामी वा न कदर्यो वा
नृ-शंसः पुरुषः क्वचित् ।
द्रष्टुं शक्यम् अयोध्यायां
ना-विद्वान् न च नास्तिकः ॥
सर्वे नराश् च नार्यश् च
धर्म-शीलाः सु-संयताः ।
मुदिताः शील-वृत्ताभ्यां
महर्षय इवा-मलाः ॥

व$_{१}$ चैषा ~ साथ.
५[४] व$_{४}$ राज्ञा दशरथेन च.
६[१] व$_{१}$ कश्चिन् नासीन् नरो वापि.
७[१] व$_{१}$ °निलयः, व$_{१}$ प्रान्ते °विभवः, व$_{२}$ °नियमः.
७[२] व$_{१}$ नरः पुरे, व$_{२.४}$ पुरे जनः.

<म$_{५-८.१२}$ कत्थनः>

म$_{२.३}$ नाम, म$_{५.७}$ वापि ~ नापि.
म$_{२}$ न रोगार्तः ~ नरो नापि.
म$_{२.३}$ नावाल्पातिचयः.
म$_{१-४.९-११}$ <व$_{३}$> जनः पुरे.
८[२] क$_{१}$ नाव्रती, म$_{९}$ नानृते.
८[४] क$_{१}$ नृ-शंसे म$_{८}$ नृ-शंसी.
क$_{१}$ कुत्सनः.

<म$_{१.४.९}$ व$_{१.२}$ न चाल्प-निचयः>

८[४] अधिपाठः ड (म$_{४.९}$ वर्जं)

ना-महात्मा न पिशुनो न पर-स्वोपजीवकः ।
न चा-वर्ष-सहस्रायुर् न दीनो ना-बहु-श्रुतः ॥११३*॥

([३]व$_{१}$ न रोगी न च दुर्-वृतो, व$_{१}$ प्रान्ते न चा-वर्ष-सहस्रायुर्. [४]व <म$_{१.३.९.१०}$> नामयी ~ न दीनो)

([२]क$_{१}$ म$_{११}$ परं वोपजीवकः. म$_{२.८}$ °जीविकः, म$_{११}$ °जीविकाः. [४]क$_{१}$ म$_{५.६.८.११.१२}$ <व$_{१.२.४}$ (व$_{१}$ प्रान्ते)> ना-बहु-प्रजः ~ ना-बहु-श्रुतः)

९[१] <म$_{१}$ धृतिमन्तश्च>

९[४] म$_{२.३}$ नराश्च चासंस्.

वङ्ग-विशेषाः १.६.१२	१.६.१२	दक्षिणापथ-विशेषाः १.६.११
  न च कु-प्रावृतो वासीद् नान्-ऋजुर् * * *	ना-कुण्डली ना-मुकुटी ना-स्रग्वी ना-विलेपनी । रक्त-वस्त्रावृतो नासीद् दरिद्रो वा पुरोत्तमे ॥१०॥ ना-मृष्ट-भूषण-धरो न चाप्य् आसीद् अ-निष्क-धृक् । ना-हस्ताभरणोपेतो नान्-ऋती न च नास्तिकः ॥११॥	 * नाल्प-भोगवान् । ना-मृष्टो नानुलिप्ताङ्गो ना-सुगन्धश् च विद्यते ॥ ना-मृष्ट-भोजी ना-दाता नाप्य् अन्-अङ्गद-निष्क-धृक् । ना-हस्ताभरणो वापि दृश्यते नाप्य् अन्-आत्मवान् ॥
१०^{१} व$_{१}$ ना-स्निग्धो (प्रान्ते ना-स्रग्वी) १०^{३} व$_{३}$ तु ~ च. व$_{१}$ तत्र ~ न च. ११^{४} <क$_{१}$ म$_{५.१२}$ नान्-ऋजुर्>	१०^{१} म$_{१२}$ <व$_{१}$> °मुकुटो (व$_{१}$ प्रान्ते °मुकुटी) क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ ना-माल्यो ~ ना-स्रग्वी. क$_{१}$ म$_{६}$ नाभूद् ~ नासीद्. म$_{१-४.८.११}$ तत्र दुष्-प्रकृतिर् (म$_{१.२}$ कु-प्रकृतिर्) नासीद्. <व$_{१}$> नासीद्. ११^{२} क$_{१}$ म$_{६.८}$ नैवाप्य्, म$_{२.३.५.१२}$ न वाप्य् ~ न चाप्य्. क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ आसीष् च निष्ठुरः. म$_{२.३}$ °धृकः, म$_{४.९}$ °धृत् ~ °धृक्.	 द$_{८}$ न न-लिप्ताङ्गो. १०^{४} द$_{७.१२}$ °सुगंधिश्.

११^{४} अधिपाठ: क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ वर्जं सर्वत्र

नान्-आहिताग्निर् ना-यज्वा विप्रो नाप्य् अ-सहस्र-दः । कश्चिन् नासीद् अयोध्यायां सद्-वृत्त-रहितो जनः ॥ स्व-कर्म-निरताश् चासन् सर्वे तत्र द्वि-जातयः । यज्ञाध्ययन-निष्ठाश् च विरताश् च प्रतिग्रहात् ॥ न नास्तिको नान्-ऋतवाङ् न कश्चित् क्रोधनो नरः । न सूचको न चा-शक्तो ना-श्रुविस् तत्र चाप्य् अभूत् ॥११४*॥	 न क्षुद्रो वा न तस्करः । न च निर्वृत्त-संकरः ॥ * नित्यं ब्राह्मणा विजितेन्द्रियाः । दानाध्ययन-शीलाश् च संयताश् च प्रतिग्रहे ॥ न नास्तिको नान्-ऋतको न कश्चिद् अ-बहु-श्रुतः । नासूयको न चाशक्तो ना-विद्वान् विद्यते तदा ॥

(³व <म$_{४.७.९}$ द$_{८.९}$> आसीद् ~ नासीद्.
⁴व$_{१}$ सु-वृत्त-रहितो नरः.

(⁵म$_{४.९.११}$ सु° ~ स्व°.
⁶म$_{२.३}$ °निरताश् ~ °निष्ठाश्.

(⁴द$_{३}$ न चा-निर्वृत्त-संगरः, द$_{८-११}$ न चा-वृत्तो न संकरः. ⁶द$_{७.९.१०.१२}$ परिग्रहे. ⁷द$_{७}$ ना-कृतिको, < व$_{२}$

वङ्ग-विशेषाः
१.६.१९

पितृ- * *

(⁹व$_2$ सत्ये चैव द्वि-जातयः.
⁷व$_{3.4}$ < म$_{1.7}$ > °नित्याश् ~
°निष्ठाश्. ⁸व$_1$ निरताश् ~ विरताश्.
¹⁰ व$_2$ जनः ~ नरः)

(⁸व$_2$ चापलः ~ चालसः.
¹⁰व$_1$ ना-महाशयः, व$_1$ प्रान्ते ना-महाशनः, व$_2$ ना-महा-धनः, व$_3$ ना-महा-मनाः)

व$_{10}$ भयान्वितः.

१.६.१९

न दीनो नापि चोद्विग्नो
नातुरो न भयाकुलः ।
द्रष्टुं शक्यो ह्य् अयोध्यायां
नापि राजन्य् अ-भक्तिमान् ॥१२॥
वर्ण-श्रेष्ठान् पूजयन्तः
पितॄन् देवातिथींस् तथा ।

(⁸म$_{2.3}$ विमुखाश् ~ विरताश्. ⁹म$_{4.9.11}$ नास्तिक-वाक्, म$_{2.3.10}$ नान्-ऋतवान्.
¹¹म$_1$ सूचको. म$_2$ वा-शक्तो. ¹¹म$_{2.3}$ वाप्य् ~ चाप्य्)

अतः परं म$_{1-4.7.9-11}$ व
ना-मृष्ट-भुक् न चा-दाता ना-स्रग्-गन्धो न चान्-ऋजुः ।११५*।
(¹म$_{2.3}$ ना-मिष्ट°, वा-दाता. ²व ना-सुगन्धो. म$_2$ व$_3$ वान्-ऋजुः)
अतः परं म$_{1-4.7.9-11}$ व, ११४* परं क$_1$ म$_{5.6.8.12}$
न दुःखी पुरुषः कश्चिन् न चासीद् अन्-अलंकृतः ॥
रूप-चातुर्य-माधुर्य-शीलाचार-गुणान्विताः ।
नार्यश् चासन्न् अयोध्यायां मृष्टाभरण-वाससः ॥
नान्-आत्मवान् न च क्रूरो न विरूपो न चालसः ।
कश्चिद् आसीद् अयोध्यायां ना-श्रीमान् ना-महाशनः ॥११७*॥

(¹म$_{.3}$ वासीद्.
³म$_{2-4.7.9-12}$ चारु° ~ रूप°.
⁴म$_{3.4.7-12}$ <व$_{2.4}$> °गुणान्विताः.
⁶क$_1$ म$_{5.6.8.10}$ °भूषिताः ~ °वाससः.
⁷⁻¹⁰ म$_{12}$ नास्ति ॥
⁸क$_1$ म$_{5.6.8}$ न वालिशः, म$_{2.3}$ न वालसः ~ न चालसः)

१२¹ क$_1$ म$_{2.3.6}$ वोद्विग्नो.
१२² म$_5$ न क्रूरो, म$_6$ नांतरो ~ नातुरो.
म$_{1.2.3.7.11}$ <व$_{2.4}$> भयातुरः.

१२³ क$_1$ म$_{2.3}$ शक्तो ~ शक्यो.
१३¹ क$_1$ म$_{5.6-8}$ <व$_{2.4}$> वर्ण-ज्येष्ठान्.
म$_{4.9}$ पूरयन्तः ~ पूजयन्तः.
१३² <व$_4$ पितॄन्>. म$_1$ अपि ~ तथा.

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.६.१६

न दीनः क्षिप्त-चित्तो वा
व्यथितो वापि कश्चन ।
* शक्यम् अयोध्यायां

वर्णेष्व् अग्र्य-चतुर्थेषु
देवतातिथि-पूजकाः ।

नान्-ऋतको > द$_{8-11}$ नास्तिको
नान्-ऋतो वापि.
¹² द$_{7.12}$ तथा, द$_{2.8}$ कचित् ~ तदा)

अतः परं द$_{1.2.4.5.7.9.10.12}$
ना-षड्-अङ्ग-विद् अत्रासीन्
ना-व्रतो ना-सहस्र-दः ।११६*।
(²द$_{7.10}$ ना-वृत्तो.
द$_{2.10}$ ना-सहस्रवान्)

द$_{9.10}$ निंदितः ~ न दीनः.

१२² अधिपाठः द
कश्चिन् नरो वा नारी वा
ना-श्रीमान् नाप्य् अ-रूपवान् ।११८*।

द$_{11}$ °पूजकाः.

वङ्ग-विशेषाः १.६.२४	१.६.२५	दक्षिणापथ-विशेषाः १.६.२२
	आसन् दीर्घायुषस् तत्र	दीर्घायुषो नराः सर्वे
	नराः सत्य-परायणाः ॥१३॥	धर्मं सत्यं च संश्रिताः ॥
	एवम् इक्ष्वाकु-नाथेन	सा तेनेक्ष्वाकु-नाथेन
	पालिता साभवत् पुरी ।	पुरी सु-परिरक्षिता ।
	यथा पुरस्तान् मनुना	
	मानवेन्द्रेण भूर् इयम् ॥१४॥	* धीमता
	योधानाम् अग्नि-कल्पानां	
	संयुगेष्व् अ-निवर्तिनाम् ।	पेशलानाम् अ-मर्षिणाम् ।
	गुप्ता पुरी सहस्रैः सा	संपूर्णा कृत-विद्यानां
	सिंहैर् इव गिरेर् गुहा ॥१५॥	गुहा केसरिणाम् इव ॥
	काम्बोजदेश-जैश् चैव	काम्बोज-विषये जातैर्
* वानायु-जैस् तथा	हयैर् हरि-हयोपमैः ।	वाह्लीकैश् च हयोत्तमैः ।

१३[२] अधिपाठः द
कृत-ज्ञाश् च वदान्याश् च
शूरा विक्रम-संयुताः ।११९*।

१३[४] अधिपाठः द
सहिताः पुत्र-पौत्रैश् च
नित्यं स्त्रीभिः पुरोत्तमे ।१२०*।

१३[४] अधिपाठः क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ व$_{२.३}$ वर्जं सर्वत्र (व$_{१}$ प्रान्ते, १२०* परं द)

ब्रह्म पर्यचरत् क्षत्रं
वैश्याः क्षत्रम् अनुव्रताः ।
शूद्राश् चैवापि वर्णांस् त्रीन्
शुश्रूषन्तो ऽन्-असूयवः ॥१२१*॥
([१]व$_{४}$ ब्रह्मचर्यं चरत्. [२]व$_{४}$ क्षेत्रम्)

क्षत्रं ब्रह्म-मुखं चासीद्

शूद्राः स्व-धर्म-निरतास्
त्रीन् वर्णान् उपचारिणः ॥
([३]द$_{९.११}$ °कर्म° ~ °धर्म°)

१३[४] अधिपाठः क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ व$_{२.३}$,१२१ * परं म$_{१-४.७.९-११}$ व$_{१.४}$
आसीत् क्षत्रं ब्रह्म-मुखं विट्-शूद्रं राज-भक्तिमत् ।
न योनि-संकरश् चापि तत्र नाचार-संकरः ॥१२२*॥
([१]व$_{४}$ क्षेत्रं. [४]व$_{२}$ न तत्राचार-संकरः)
([१-१]म$_{२.३}$ नास्ति ॥
[१]म$_{८}$ क्षात्रं. म$_{७}$ <व$_{४}$> °मुख्यं)

१४[२] व$_{१}$ मुनिना, व$_{१}$ प्रान्ते मनुना.

१५[२] व$_{१}$ संयोगेष्व्, व$_{१}$ प्रान्ते संयुगेष्व्.

१६[१] <म$_{७}$ वानायु-जैस् तथा>

१६[१] म$_{१.४.७-११}$ चापि, म$_{५}$ इव ~ चैव.
म$_{२.३}$ वल्हीकैश् च वनायु-जैः.

१५[१] द$_{२-११}$ मन्त्रि° ~ अग्नि°.
१५[२] द$_{३}$ मनस्विनां, द$_{४.९.११}$ महर्षिणां.

१६[२] अधिपाठः व <म$_{२.३.७}$>
नदी-जैर् वाह्नि-जैश् चापि
कीर्णा हरि-हयोपमैः ।१२३*।

१६[२] अधिपाठः द
वनायु-जैर् नदी-जैश् च
पूर्णा हरि-हयोत्तमैः ।१२४*।

वङ्ग-विशेषाः १.६.२८	१.६.२८	दक्षिणापथ-विशेषाः १.६.२६
	आ योजनाद् वा भूयो वा साति-धामा व्यकाशत ॥१६॥	सा योजने च द्वे भूयः सत्य-नामा प्रकाशते ॥

[वङ्ग-विशेषाः:]

([१]व$_{१.३}$ <म$_{२.३}$>वाह्लिकैश्. व$_{२.३.४}$
<म$_{२.३}$> चैव.
<म$_{७}$> चाव-~चापि.
<म$_{१.३}$>हयैर्~कीर्णा.

[दक्षिणापथ-विशेषाः:]

([२]द$_{११}$ संपूर्णा सा हयोत्तमैः)

१६[२] अधिपाठः क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ वर्जं सर्वत्र, १२३* परं म$_{२.३.७}$ व, १२४* परं द

विन्ध्य-पर्वत-जैश् चापि
गजैर् हैमवतैस् तथा ।
सत्त्व-वीर-गुणोपेतैः
शूरैर् व्याल-चेष्टितैः ।
पद्माञ्जन-कुलोद्भूतैर्
भद्र-मन्द्र-मृगान्वयैः ॥१२५*॥

([१] व चैव~चापि.
[२]व <म$_{१.२.७}$> नागैर्~गजैर्.
[३]व <म$_{१.४.७-९.११}$> °वीर्य°~°वीर°
[५]व$_{३}$ °कुलोत्पन्नैर्~°कुलोद्भूतैर्)

([३.४] म$_{२.३}$ नास्ति ॥
म$_{४.११}$ °कुलोपेतैर्~°कुलोद्भूतैर्.)

[दक्षिणापथ-विशेषाः:]

विन्ध्य-पर्वत-जैर्
मत्तैः पूर्णा हैमवतैर् अपि ।
मदान्वितैर् अति-बलैर्
मातङ्गैः पर्वतोपमैः ।
ऐरावत-कुलीनैश् च
महापद्म-कुलैस् तथा ॥

([५.६] द$_{२}$ ऐरावत-कुलैश् चैव
पुण्डरीक-कुलैस् तथा)

१६[२] परं क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$, १२५* परं म$_{१.४.७.९-११}$ व

सा पुरी बहुभिः कीर्णा तथासीद् गन्ध-हस्तिभिः ।१२६*।

([१]म$_{२}$ पुरी बहुभिर् आकीर्णा,
[२]म$_{१.४.७.९-११}$ सदा~तथा)

[दक्षिणापथ-विशेषाः:]

अतः परं द

अञ्जनाद् अपि निष्पन्नैर्
वामनाद् अपि च द्विपैः ।
भद्रैर् मन्द्रैर् मृगैश् चैव
भद्र-मन्द्र-मृगैस् तथा ॥
भद्र-मन्द्रैर् भद्र-मृगैर्
मृग-मन्द्रैश् च सा पुरी ।
नित्य-मत्तैः सदा पूर्णा
नागैर् अचल-संनिभैः ॥१२७*॥

([१]द$_{८-१०}$ निष्क्रान्तैर्~निष्पन्नैर्)

[१.६.२८:]

१६[३] म$_{१}$ सा योजने द्वे तु भूता,
म$_{४.९-११}$ सा योजन-द्वयं भूमेः.
१६[४] म$_{१.४.९-११}$ सत्य-नामा प्रकाशते,
म$_{२.३}$ सत्या नाम प्रकाशते.

१६[४] अधिपाठः क$_{१}$ म$_{५.६.८.१२}$ वर्जं सर्वत्र

सा पुरी यत्र राजासीत् पुरा दशरथो ऽनू-अघः ।१२८*।

([१]व राजाभूत्, व$_{१}$ प्रान्ते राजासीत्)

([१]म$_{४.७.९-११}$ राजा~पुरा.
म$_{१}$ दशरथो नृ-पः)

[दक्षिणापथ-विशेषाः:]

यस्यां दशरथो राजा वसन् जगद् अपालयत् ।

([१] द$_{३}$ तस्यां~यस्यां)

अतः परं द

तां पुरीं महा-तेजा
राजा दशरथो महान् ।

वङ्ग-विशेषाः १.६.२९	१.६.२९	दक्षिणापथ-विशेषाः १.६.२८
	तां सत्-पथां वै दृढ-तोरणाकुलां महर्द्धिभिर् वेश्म-शतैर् अलंकृताम्। पुरीं सभोद्यानवतीम् अन्-उत्तमां स कोसलेन्द्रो नृ-पतिर् व्यपालयत् ॥१७॥ इत्य् आर्षे रामायण आदि-काण्डे षष्ठः सर्गः ॥६॥	* सत्य-नामां दृढ-तोरणार्गलां गृहैर् विचित्रैर् उपशोभितां शिवाम्। पुरीम् अयोध्यां नृ-सहस्र-संकुलां शशास वै शक्र-समो मही-पतिः ॥
		शशास शमितामित्रो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ॥१२९*॥
१७^{1} व$_{2}$ सत्य-कामां, व$_{1.3}$ सत्य-धाम्नीं. १७^{3} व$_{1}$ प्रान्ते सहोद्यान° ~ सभोद्यान°. १७^{4} व$_{1}$ न्यपालयत्.	म$_{1-3.7}$ <व$_{1.4}$ (व$_{1}$ प्रान्ते)> सत्य-नाम्नीं, म$_{4,9}$ सत्य-वादी ~ सत्-पथां वै. १७^{2} म$_{7}$ समाकुलाम् ~ अलंकृताम्. क$_{1}$ म$_{5.11.12}$ द्य् ~ व्य्.	<म$_{1-4.10}$ व$_{1}$ °तोरणार्गलाम्, व$_{1}$ प्रान्ते °तोरणाकुलां> द$_{7.12}$ नृप-सिंह-संकुलाम्.

अवसान-वचनम् ॥

व$_{2}$ राज्य-वर्णनं पञ्चमः सर्गः, त्र$_{3}$ आदि-काण्डे राज-वर्णना, व$_{4}$ राज-वर्णना नाम सर्गः ~ आदि-काण्डे षष्ठः सर्गः. व$_{1}$ इत्य् आदि-काण्डे राज-वर्णना.	क$_{1}$ म$_{5.6}$ बाल-काण्डे अयोध्यायां दशरथ-सौराज्य-वर्णनं नाम (म$_{5}$ नाम षष्ठः) सर्गः, म$_{1-4.9.11}$ आदि-काण्डे राज-वर्णनं नाम (म$_{2.4}$ नाम षष्ठः) सर्गः, म$_{7}$ महर्षि-वाल्मीकि-विरचिते राज-वर्णनं नाम षष्ठमः सर्गः, म$_{8}$ बाल-काण्डे × × × षष्ठः सर्गः, म$_{10}$ दशरथ-सौराज्य-वर्णनं नाम सर्गः, म$_{12}$ बाल-काण्डे दशरथ-वर्णनं नाम षष्ठः सर्गः ~ आदि-काण्डे षष्ठः सर्गः.	द$_{1-3.5}$ श्रीमद्- ~ आर्षे. द$_{8}$ श्री-रामायणे, द$_{9.11}$ श्रीमद्-वाल्मीकि-, द$_{10}$ रामायणे वाल्मीकिये ~ रामायणे. द$_{1-5.7-9.11.12}$ बाल-काण्डे, द$_{10}$ बाल-काण्डे नाम ~ आदि-काण्डे.